

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 4 MAJ 2020 PRIS: 89:-

Vart leder Modi Indien?

Ju svagare tillväxt, desto ivrigare nationalism

SAMHÄLLE

**ANNIKA NORDGREN
CHRISTENSEN**

om vikten av att vara beredd
när krisen kommer.

FRIZON

RICHARD SWARTZ

om Stefan Zweigs förtvivlade
förhoppningar på tekniken.

CIVILISATION

LARS LÖNNROTH

om sin ungdoms idol
Georg Brandes.

Vår tids ideologier

AXESS
VETENSKAP BILDNING TRADITION

Vilken betydelse har idéer och ideologier i vår tid? Som ett led i att försöka besvara frågan har Ax:son Johnsonstiftelsen publicerat en serie antologier på temat. Missa inte Axess TV:s "En ny bok" där professor Emil Uddhammar förklarar varför konservatismen åter är på modet, fil dr Anna Victoria Hallberg talar om vänsterns skadliga inflytande på universiteten och fil dr Svend Dahl om Moderaternas ideologiska vägval. Du hittar böckerna på axess.se

I konservatismernas tid

Redaktör
EMIL UDDHAMMAR
PÅ AXESS TV

Är du och din organisation intresserad av att bli med i vår serie?

Vänsterns
idéer

Redaktör
EMIL UDDHAMMAR
PÅ AXESS TV

Är du och din organisation intresserad av att bli med i vår serie?

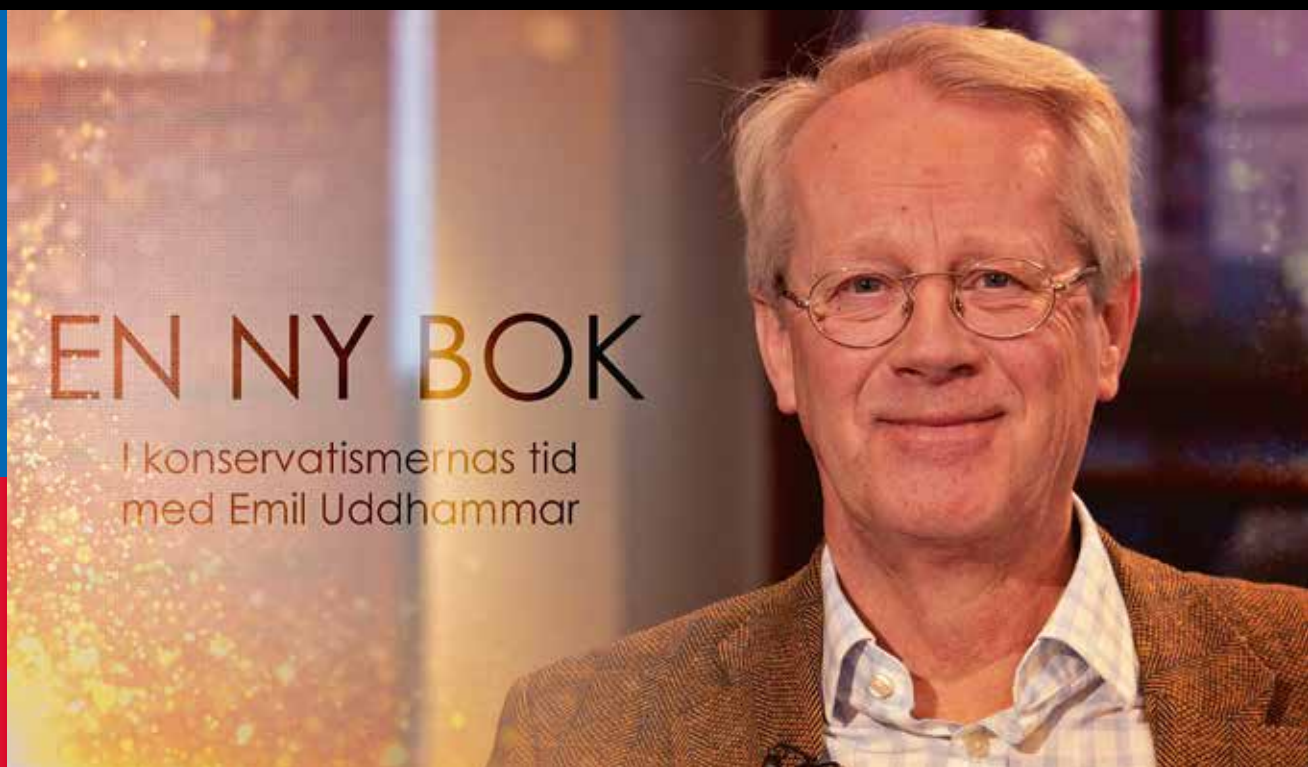

Moderaternas
idéer

Redaktör
EMIL UDDHAMMAR
PÅ AXESS TV

Är du och din organisation intresserad av att bli med i vår serie?

**Besök axess.se
för att läsa mer
och köpa böckerna.**

"Sveriges snabbast växande nyhetskanal"

fler än
Nu **200 000** användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

"Vi gick från 100 procent till 0 på två dagar"

Inom två dagar meddelade alla Linde Maskiners kunder att de stänger ner. "Vi har ingen produktion, inga utleveranser och inga kunder som efterfrågar våra produkter", säger vd:n Dan Johansson som nu har korttidspermitterat alla fastanställda.

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✦ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✦ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✦ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✦ **fPlus.se:** Nyheter dygnet runt.
- ✦ **fPlus Kommunkoll:** Nyhetsbrevet om allt som rör kommunerna och näringslivet.
- ✦ **fPlus Hållbarhet:** Nyhetsbrevet om näringslivet och klimatet.

KOM IGÅNG IDAG: om.fplus.se

Johan Norberg: Utan näringslivets hjältar förlorar vi kriget mot pandemin

Vodkafabriker tillverka handsprit, produktions- och logistikpersonal bygger respiratorer. Massor av företag kastar just nu allt annat åt sidan för att producera det vi har brist på. Det gör att samhället hålls uppe även i kris, skriver krönikören Johan Norberg.

Läs mer i fPlus

Professorn: Så kan vi dra nytta av coronakrisen

I krisen föds kreativiteten. Och trots den svåra situation som coronakrisen innebär kan det komma något gott ur den. Det säger Charlotta Stern, professor och vice vd på Ratio.

Läs mer i fPlus

Företagarjouren corona:
Alltid uppdaterad om senaste krispaketet

Så lyckades företaget öka försäljningen i coronakrisen

Högljudda krislarm i fordonsindustrin
- "Detta är mycket större än finanskrisen"

Detta innebär den uppskjutna avtalsrörelsen

Läs mer i fPlus

✦ **Tusentals nyhetskällor i ett svep**

✦ **Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik**

✦ **Skräddarsy ditt nyhetsflöde**

f står för
företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

**PJ Anders
Linder**

Låt staten träda fram och retirera

Gång efter annan har staten fått sina fiskar varma. Det har intellektuella av de mest skiftande kulörer sett till. Liberalen Frédéric Bastiat beskrev staten som "det stora påhitt i vilket alla försöker att leva på alla andras bekostnad", Tolstoj såg staten som en konspiration för att exploatera och korrumpiera medborgarna och Friedrich Nietzsche såg i staten "det kallaste av alla kalla monster".

Fast det har ofta gått lätt att ompröva den positionen, allra helst för de stora bildstormarnas beundrare och lärjungar. I *Det kommunistiska manifestet* beskriver Marx och Engels den moderna staten som en kommitté för att sköta borgerlighetens affärer; det goda samhället blir möjligt först när staten vittrat bort. När kommunister sedan lyckades ta makten blev det som bekant snabbt annat ljud i skällan. Borgerligheten och dess affärer försvann för all del, men staten klarade sig desto bättre.

I DAGENS FREDLIGARE välfärdsstater kan radikala akademiker gissla staten med hjälp av Foucault ena dagen och söka forskningsmedel ur offentliga kassor den andra. Företagsledare kan hylla den fria konkurrensen på morgonen och försöka sätta den ur spel via lobbyister efter lunch. Statens irriterar och stimulerar till kritik, men lyckas man få inflytande över den är det väldigt praktiskt.

Även den demokratiska välfärdsstaten har en inbyggd benägenhet att expandera. Intressen kan vinna stora fördelar ifall de får gehör hos staten i en fråga, vilket ger dem starka skäl att organisera sig och ligga på, medan kostnaden slås ut på alla skattebetalare och inte väcker ett motsvarande missnöje. Var och en kan dessa förmåner te sig beskedliga, men tillsammans får de staten att svälla. Fast expansionen beror inte bara på

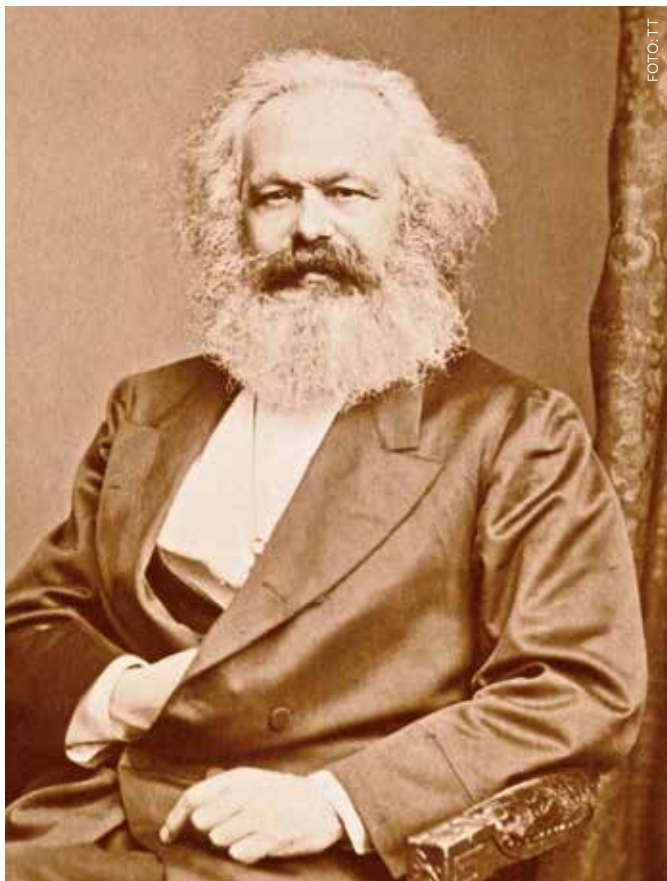
rent-seeking och opportunism utan också på att statens särställning i samhället gör det möjligt för dem som kontrollerar den att sätta tvingande makt bakom orden och med dess hjälp försöka förverkliga allsköns ideologiska ambitioner.

När tillvaron nu präglas så till den grad av covid-19-pandemin riktas många blickar av fullt förståeliga skäl mot staten. Det är den som kan besluta om frihetsinskränkningar i smittskyddsarbetet när frivilligheten inte räcker till, och det är staten som i kraft av sin beskattningsrätt och sitt ansvar för valutan kan sätta in ekonomiska motåtgärder för att lindra den extraordinära situationen.

DET HÄR HAR redan fått en del av bildstormarnas lärjungar att vädra morgonluft. Nu ska marknaden få se på fan och det allmänna flytta fram sina positioner. Att staten kan behöva gå in som ägare i företag när det är kris betyder inte nödvändigtvis att staten ska gå ut ur dem igen när väl krisen är över, skriver vänsterpartisterna Jonas Sjöstedt och Ulla Andersson (DN 7/4): "En möjlighet är att staten säljer, men att man gör det till de anställda, så att de kan driva vidare företaget som ett löntagarägt företag. I andra fall bör staten ha ett långsiktigt och aktivt ägande i de företag man räddar." Många andra sjunger i liknande tonarter. Man ska aldrig slösa bort en bra kris, som det sönderciterade uttrycket lyder. "Rid i natt!" skallar från från käpphästskvadronerna.

Det är helt riktigt att uppmärksamheten bör riktas mot staten även när det akuta skeendet har lagt sig. Men det är av två andra skäl än entusiasterna tänker sig.

För det första har det då blivit tid att granska, ompröva och hantera den stora expansion av statsmakten som kommer att ha ägt rum. Det handlar om ekonomin och hur staten ska agera och prioritera i ett läge där budgetunderskott och statsskulder har nått rekordnivåer. Men det

handlar också om medborgerliga fri- och rättigheter och vägen tillbaka från ett läge där mötesfriheten har upphävts och människors rörelser på många håll har övervakats av drönare och polis.

SYFTET HÄR ÄR INTE att avgöra vilka ingrepp som varit motiverade – sådana finns säkerligen – utan att betona hur angeläget det är att delar av krispolitiken inte bara hänger kvar och blir beständiga. Det är ofta under konflikter och katastrofer som staten flyttar fram sina positioner och i vissa länder har det varit litet för mycket tal om "krig" mot coronaviruset för att man ska kunna ta för givet att det inte blir likadant denna gång.

I Sverige har krisen, för det andra, blivit ytterligare en påminnelse om att staten har negligerat uppgifterna som borde vara bland de högst prioriterade. Att totalförsvaret ligger i spillror borde inte komma som en överraskning för någon efter Björn von Sydows och Försvarsberedningens förtjänstfulla klarspråk i betänkandet *Motståndskraft* häromåret, men nyheterna om brist på skyddsutrustning och icke-lagring av läkemedel har ändå varit omskakande.

Samtidigt har gängkriminaliteten fortsatt att skörda offer även under pandemin. Ett stort antal platser på polisutbildningarna står tomma och försvaret är ungefär lika underfinansierat nu som när coronaviruset slog till.

"Staten irriterar och stimulerar till kritik, men lyckas man få inflytande över den är det väldigt praktiskt."

UPPGIFTEN FRAMÖVER blir alltså dubbel. På vissa områden behöver staten retirera och ge större utrymme åt medborgare, företag och civilsamhälle. På andra områden bör staten tvärtom stärkas och sannolikt tillföras resurser. Prioriteringar blir A och O för det är angeläget att undvika stora skattehöjningar, som tynger den ekonomiska utvecklingen och försämrar vår långsiktiga förmåga att finansiera gemensamma åtaganden. För att polisen ska bli bra bemannad och vårdpersonalen få bra betalt behövs ytterst ett blomstrande näringsliv.

Vad ska staten göra? Det blir en av morgondagens viktigaste frågor. En annan, lika viktig, lyder: Vad ska staten avstå ifrån?

PJ Anders Linde

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson känner obehag inför kollektiva skratt **10**
 Annika Borg ger sig ut i en avstannad stad **10**
Försvaret Annika Nordgren Christensen tar sig an en krisande krisberedskap **12**
Kultur Cecilia Nikpay konstaterar att öppenhet är komplicerat **16**
Stadsplanering Karin Stensdotter beskådar den stora planen för Paris **18**
Ryssland Margareta Barabash om ett rättsosäkert land **20**
I korthet Ledarskap. Samuel Pepys **22**
Samtiden Fredrik Johansson ser sig om och skakar på huvudet **23**

24 FRIZON

- Richard Swartz söker efter Stefan Zweigs förlorade värld **24**
 Stefan Stern minns kriser och krishantering i regeringen **30**
 Torbjörn Elensky uppmanar till eget ansvarstagande för sitt land **34**

40 OPINION

- Bo Rothstein om biologi och normkritiska genusperspektiv.

TEMA: INDIEN UNDER MODI

44 Klarar Modi krisen?

Narendra Modis populistiska hindunationalism har försvagat det sekulära Indien. Men coronaviruset riskerar att bli en politisk katastrof.

Av Gareth Price

48 Business as usual?

Löften om en ljus ekonomisk framtid för Indien har inte infriats. Eftermälet till premiärminister Modis reformprogram är misslyckanden och brutna löften.

Av Henrik Sundbom

52 En global spelare

Under premiärminister Modi har indisk utrikespolitik blivit mer aktiv och inflytelserik. Men på senare tid har omvärldens bild av Indien försämrats.

Av Subhash Agrawal

”

Vi lever i en tid när vi tycks uppleva ständiga kriser.

Stefan Stern, sid 33

58 TRADITION

Lars Lönnroth om sin gamle idol Georg Brandes.

62 CIVILISATION

- Litteratur* Josefin Holmström om autofiktion 62
Litteratur Henrik Nilsson läser Octavio Paz 64
Idéhistoria Lars Andersson om Andreas Rydelius och pesten i Lund 66
Språkvård Alfred Sjödin om värdet av språklig konservatism 68
Litteratur Blanche Sande läser om salamandrar 70
Krönika Eva Forslund om nationalekonomi som verktyg för självhjälp 71
I korthet David Andersson tittar på Fellini 71

72 RECENSIONER

- Karin Henriksson synar anständighetens gränser 73
Helena Granström färdas mot slutet 78
Ulla Gudmundson söker det goda livet 80
Emil Uddhammar skvallrar om hemligheter 82
Lars Åke Augustsson dechiffrerar deprimerande dödstal 84
Torbjörn Elensky korrigerar en vrågbild 87
Joel Halldorf spårar Guds dråpare 89
Carl Rudbeck kartlägger vägen till helvetet 91
Ulf Ellervik följer smittspridningens faser 93
Martin Lagerholm tar sig en grogg 96

98 I VÅR TID

Bengt Ohlsson lär sig något nytt om Förintelsen.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter

Luthersson och Nathan Shachar
Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen
och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 9 juni 2020

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.
Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Omslagsbild: Raj K Raj/Getty Images

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträtteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:
www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 689 kr

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Subhash Agrawall
Politisk riskanalytiker
och grundare av India
Focus i New Dehli

Lars Andersson
Författare

David Andersson
Författare och redaktör i Axess

Lars Åke Augustsson
Författare

Margareta Barabash
Praktikant på tanke-
smedjan Frivärld

Susanna Birgersson
Fri skribent

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Per Dahl
Skribent

Torbjörn Elensky
Författare

Ulf Ellervik
Professor i bioorganisk kemi
vid Lunds universitet

Eva Forslund
Nationalekonom

Helena Granström
Författare, fil mag i teoretisk
fysik och fil lic i matematik

Ulla Gudmundson
Skribent och diplomat

Joel Halldorf
Docent i kyrkohistoria
vid Uppsala universitet
och lärare på Teologiska
högskolan i Stockholm

Karin Henriksson
Journalist och författare

Josefin Holmström
Författare och kritiker, fil dr
i litteraturvetenskap

Fredrik Johansson
Senior director på
Hallvarsson & Halvarsson

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Cecilia Nikpay
Journalist

Henrik Nilsson
Författare och essäist

**Annika Nordgren
Christensen**
Försvars- och säkerhetspolitisk
debattör och analytiker

Bengt Ohlsson
Journalist och författare

Gareth Price
Verksam vid Chatham
House och specialiserad
på Sydostasien

Bo Rothstein
Innehar August Röhss
professur i statsvetenskap
vid Göteborgs universitet

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Blanche Sande
Frilansskribent

Alfred Sjödin
Universitetslektor i
litteraturvetenskap vid
Karlstads universitet

Karin Stensdotter
Författare och arkitekt

Stefan Stern
Kommunikationsansvarig
på Nordstjernan AB och
senior advisor till Wallenberg
Foundation AB

Henrik Sundbom
Frilansskribent och författare

Richard Swartz
Journalist och författare

Emil Uddhammar
Professor i statskunskap
vid Linnéuniversitetet

Simon Westberg
Författare till *I morgon
trädgårdsstäder*

Mats Wiklund
Redaktör i Axess

Blanda boendet

JOSEPH DE MAISTRE lär ha sagt att "falsk fakta är som falskmynt. De präglas av lymlar – men sprids vidare av hederliga människor." Citatet kommer till mig när jag i *Axess* (nr 3/2020) – i Cwejmans i övrigt utmärkta artikel – återigen läser berättelsen om hur modernistiska stadsplanerare efter kriget rev upp kompakta rutnätsstäder och mot folkets vilja istället drev igenom förortsutbyggnad och stadsutbredning. Narrativet är på många sätt attraktivt men det finns ett problem – det stämmer inte överens med fakta. I realiteten var det den växande medelklassen som drev på för att spränga städernas gränser och modernisterna som kämpade emot det.

Stadsexpansion är nämligen inget efterkrigsfenomen. Historien visar att städer är kompakta när de är fattiga men expanderar som en följd av ökat välstånd. När människor får råd vill de lämna trångboddhet och trängsel bakom sig och söker sig utåt. I världsmetropolerna påbörjades stadsutbredningen redan under 1800-talet, men till Sverige kom fenomenet på allvar strax efter sekelskiftet tack vare spårvagnen och egnahemsrörelsen.

Vi kan ta Stockholm som exempel. År 1900 är staden i praktiken samma sak som Lindhagens rutnätsplan. 84 procent av Storstockholms befolkning bodde innanför tullarna. Fyra decennier senare hade stadens befolkning mer än fördubblats, men nu bodde 38 procent av befolkningen utanför stadsgränsen. Bara Bromma växer under perioden från 1834 till 55 392 invånare. Folk ur alla samhällsklasser valde bort "stenöknen" för möjligheten att realisera drömmen om ett eget hus och en egen trädgård. Ledande stadsplanerare tog under 1910- och 20-talen det för givet att med ökat välstånd skulle villan bli standardbostaden. De drog upp planer för lokal spårtrafik och drev igenom stora kommunala markinköp för att möta de framtida småhusbehoven.

DET VAR MOT DESSA planer som modernisterna reagerade. Modernisterna var inte anhängare av förortsbebyggelse – tvärtom! Le Corbusier kallar i *Charte d'Athènes* förorten för en "degenererad avkomma", "en sorts skum som tär på stadens murar" och "ett av århundradets största ondska". Att äga sitt eget hus menade han leder till en "slavisk individualism". Den ledande svenska modernisten Uno Åhrén delade denna uppfattning och ansåg att förorter var ett antisocialt sätt att bo på, ett bevis på "människans desorientering i tillvaron" och ett tecken på "bristande sinne för praktiska och kulturella gemensamhetsintressen". Modernisternas mål var inte att glesa ut och bygga förstäder utan att förtäta den gamla rutnätsstaden med till exempel nya skyskrapor. Förtätning var också det vanligaste resultatet av 1960-talets citysaneringar. Generellt ökade exploateringsgraden efter rivningarna och byggandet av nya betonghus.

Men den omfattande byggnadssanering modernisterna drömde om skulle inte vara möjlig utan ett bostadsöverskott. Därför ställde moder-

Axess nr 3/2020.

nisterna sig bakom nybyggande utanför city. Men inte i form av nya "slaviskt individualistiska" villaförorter – istället skulle man skapa små höghusstäder (till exempel ABC-städer) som skulle imitera vad innerstaden i framtiden skulle bli. Läser man planerna för miljonprogramsområdena finner man att dessa beskrivs som stadsmiljöer. Med nästan autistisk oresonlighet lägger planerna stor möda vid att säkerställa att ingen boende ska ha mer än några minuters promenad till butiker, offentlig service och kollektivtrafik. Målet var att hålla städerna kompakta och serviceintensiva – inte glesa ut dem.

Men modernisterna fick snart uppleva att kommandopolitik fungerar dåligt mot fria individer. När Malmö, Göteborg och Stockholm slutade erbjuda egnahem så togs initiativet över av grannkommunerna. Ur tomma fält växte platser som Staffanstorp och Kungsbacka fram. Vanligt folk fortsatte att välja bort de höga flerfamiljshusen till förmån för den egna villan. Modernismens stora planer gick i stöpet.

RUTNÄTSSTADEN HAR sina fördelar men det finns inget skäl att tro att de som idag är hänvisade till miljonprogrammets höghus med ökat välstånd skulle vända småhusen ryggen. Denna mänskliga längtan efter ett eget hus på fri grund bör istället användas som en resurs för integration. Det har man bland annat gjort i holländska Bijlmermeer där modernistiska höghus rivits och ersatts av radhus. Där har det nu växt fram en lokal medelklass. I rutnätsstadens enformiga bostadsutbud segregeras befolkningen utifrån inkomst från centrum till periferi. Det är genom att blanda villor, radhus och flerfamiljshus på samma gata som verklig potential till integration skapas. Göteborgs misstag var inte att bebygga Angered utan att inte bebygga Angered enligt samma modell som man byggde Ängsgården, Landa Egnahem och Kungsladugård.

Simon Westberg

Krönikor

Livet någon annanstans

Jag märker det hos mig själv, jag märker det hos många andra, jag ser det i krönikor, läser det i uppdateringar på sociala medier: tonen när vi pratar om våra barn. Skämtsamt, raljerande, resignerat – hela tiden utifrån oss själva, utifrån vår egen lust att egentligen göra något annat, något annat än att läsa för dem, leka med dem eller lägga dem för natten, något annat än att gå till lekplatser eller hjälpa med läxor, något annat än att ordna kalas och packa matsäck, något annat...

Allt är utmattande eller tråkigt – fast

på ett komiskt vis. I vår största morgontidning till exempel läser jag nästan varje vecka krönikor med anslaget "Jag älskar mina barn, men..." alternativt "Jag vet att man inte får känna så här som förälder, men..." Det är alltid träffande och skrattframkallande. Barn är ju så orimliga, lik-som. Väljer samma bok varenda kväll, suck, haha. Skriker när man lämnar dem på dagis men vill inte följa med när man kommer för att hämta dem på eftermiddagen, suck, haha. Skrattar åt en när man försöker säga till på skarpen, suck, haha.

Utmärkande för genren är att man som

Krisberedskap i kris?

16 Sverige måste stärka sin egen försvarsberedskap innan vi kan be andra om hjälp.

Såsom i en spegel

16 Att sänka garden inför det främmande men lockande är lättare sagt än gjort.

Le grand plan

18 För att befästa sin position som världsstad måste Paris växa. Dess nya stadsplan är ett grandios projekt.

Rädslan urholkar själen

20 I Ryssland är rättsväsendet helt i händerna på den repressiva regimen. Få vågar protestera.

I korthet

22 Ledarskap. Samuel Pepys.

Samtiden

23 Fredrik Johansson känner sin inre tysk.

När allt avstannar

LJUDEN FRÅN människans aktiviteter har sjunkit undan och tystnaden har lägrat sig över huvudstaden. Fåglarnas skri och kvitter hörs fritt och ljudligt. Det syns inte ett flygplan på himlen. Sikten är fri och gatorna väntar tålmodigt på sina enstaka besökare. Knopparna får brista i lugn och ro denna vår.

En dag promenerar jag i fyra timmar på gator jag glömt bort eller aldrig besökt. Runt andra hörn dyker hågkomster upp. Var det inte här en pulka körde in i trädet en vinter för länge sedan? På den gatan, längre fram, bodde änkan jag gjorde mitt allra första sorgehusbesök hos.

Jag går flera varv runt det nyrenoverade Nationalmuseum efter att ha upptäckt att stenblocken har små räfflor. Det är därför ljuset tas upp på ett särskilt vis och fasaden ser ut att skimra, inser jag. Varv efter varv går jag för att se om räfflorna finns på alla stenblock. I en annan tid hade det tätt sig märkligt med en figur som går runt ett stängt museum med blicken stint riktad

mot fasaden. Fast i coronatider väcker inte beteendet uppmärksamhet.

I MIN SOCIALA isolering ser jag program på SVT Play, Sveriges Televisions strömningstjänst, för att uppdatera mig på samtiden. Först ut är dramaserien *Dejta*. Serien handlar om singelmamman Ella som har en framgångsrik cateringfirma och blir anmodad att börja dejtja via appar för att träffa en man. Efter några avsnitt stannar jag med ostbågen en bit från munnen och begriper att detta är statlig uppfostrings-television och inte en lättsam romantisk serie. I de olika avsnitten dejtjar nämligen Ella någon ur snart sagt varje diskrimineringsgrund och lever den intersektionella drömmen.

Om mannen hon har en träff med visar sig sitta i rullstol och vilja ha med henne på dans med rullstol, så är Ella med på noterna. Alla är funktionsvarierade, förkunnar hon så att vi som tittar ska få syn på våra fördomar. När den färgade mannen hon

Allt är utmattande eller tråkigt – fast på ett komiskt vis.

förälder är lite vilsen, lite oförstående, steget efter, en betraktare av ett smått obegripligt naturfenomen. Och stressad. Men man skrattar. Framförallt förväntar man sig medkännande, igenkännande skratt från andra föräldrar.

JAG VILL INTE förbjuda denna genre, jag vill inte ens vara utan den. Jag skriver själv små utrop på sociala medier i denna anda, för inget genererar *likes* och skrattande emoji-er med lika stor säkerhet. Men jag har börjat känna ett vagt obehag inför detta kollektiva skratt, denna kollektiva uppgivenhet, denna kollektiva humoristiska beskrivning av barnens krav, tokigheter, utbrott och brist på logik. Jag har en känsla av att vi uppmuntrar varandra i en ganska destruktiv tankegång, nämligen att det riktiga livet pågår någon annanstans än i närvaron med barnen; på jobbet, med andra vuxna, på krogen, med en bok, framför tv-serierna, i sociala medier – och att umgänget med barnen är ett slags komiskt undantag i livet.

Självfallet är det många gånger trött-samt att vara förälder. Och man måste få skratta. Men jag undrar varför vi inte också talar och skriver om barn med större allvar, så där som när vi talar om politik och vetenskap, mat, träning, hälsa och åldrande, kärlek och vänskap, idéer och ideologier, konst och litteratur, teologi och framtid, religion och integration.

SÅ LITE VI I DET offentliga samtalet pratar om det enorma ansvaret att vara förälder, om hur man bygger en sådan relation till sina barn att man inte står som ett stort frågetecken, om hur man knyter dem till sig på ett sådant sätt att man som förälder fortsätter att vara en auktoritet även under de knepiga tonåren. Tillbringar vi tillräckligt mycket tid med barnen för att kunna utöva det inflytande som är vårt ansvar? Eller har det numera blivit förskolepedagogers och lärares uppgift att förmedla tillvarons fundament till barnen?

Eller detta: Hur landar man som förälder i den lilla världen, med barnen och deras behov, efter en stressig, utmanande, och mer eller mindre stimulerande dag på jobbet? Hur släpper man tankarna på arbetsuppgifterna och engagerar sig i de fragmenterade berättelserna om vad som hänt på skolgården?

På sociala medier sipprar de fram, ångestropen från föräldrar till barn med särskilda behov. Men jag ser sällan några reportage eller skildringar i medierna om den verkligheten. Tusentals barn är placerade i familjehem. Men var är berättelserna om hur det är att öppna sitt hem för ett främmande, utsatt barn?

VI HAR ORÅKNELIGA public service-program om att hitta kärleken och lära sig dejsa, om att laga mat och renovera hus. Men nästan inget någonsin om barn och om att vara förälder. Det är faktiskt som att vi bara låtsas att barnen är det viktigaste vi har. ✨

Av Susanna Birgersson

precis ska ha en riktigt het stund med kommer tillbaka från ett toalettbesök iklädd guldlaméklänning, smink och peruk tackar inte Ella för sig och går hem, utan följer med till hbtq-klubb.

OM EN DEJT med psykiatriska problem vill klättra upp i en lyftkran och dricka vin eller leka pipande delfin i poolen på spaanläggningen hänger Ella på utan att blinka. Hon tar dock själv aldrig några initiativ, utan är följsam i männens olika upptåg. Även det är ett budskap, önskat skulle jag tro.

Ella har även normöverskridande vänner, som den aktivistiska väninnan med utländsk bakgrund som vill ha en polyamorös relation med den länge vite polisen (fast hon avskyr poliser). Det är generande övertydligt att tittaren behandlas som inkräkt och i behov av identitetspolitisk uppläxning. Kärlek kan givetvis se ut hur som helst, men dessa propagandistiska och folkuppfostrande anslag har jag inte sett sedan barnprogrammen på 1970-talet.

JAG SÖKER VIDARE och finner dokumentärfilmen *Josefin och Florin*, som handlar om tiggaren Florin och flerbarnsmamman Josefin. Vi får följa paret, som blivit

Knopparna får brista i lugn och ro denna vår.

förälskade utanför matbutiken där Florin tigger. Josefin tar steget in i Florins värld, mer än han i hennes, och snart bor även hans släkt i hennes nedgångna hus. Filmen förmedlar en exotiserande blick på den romska kulturen. Hur Josefins små döttrar, som skymtar förbi i filmen, reagerar på den nya situationen förblir osynligt. Deras tillvaro borde ha tilldragit sig intresse hos filmmakarna och den skattefinansierade public service i ett land där barnkonventionen blivit lag.

NÄR JAG TRÖTTNAT på public service tar jag mig ut i den avstannade staden igen. På torget där turistgrupper brukar samlas leker nu barnen, utklädda i kungamantlar, drottningkronor och svärd. De har hela torget för sig själva. Jag sätter mig på en bänk och betraktar dem och tänker på barn i andra länder som inte får gå ut och leka. Med barnens röster i bakgrunden, solen varm i ansiktet och den friska luften

i mina lungor drabbas jag av en stark sorg: Denna stund på jorden är det någon som dör ensam, utan att få höra de käras röster eller känna deras händer i sina. Att de döende ensamma blev fler detta coronår kommer att vara det jag minns när tillvaron igen och så småningom börjar likna den som nyss försvann. ✨

Av Annika Borg

FÖRSVAR

Krisberedskap i kris?

Coronakrisen satte gamla försvarspolitiska antaganden i gungning. Sverige kan inte räkna med att få hjälp av andra utan att först stärka sin egen förmåga, skriver **Annika Nordgren Christensen**. >>

Krisberedskap i kris?

PANDEMIER ÄR ETT återkommande tema när hotbilder tas fram. I den svenska nationella säkerhetsstrategin från januari 2017 identifieras hälsohot som en av åtta primära hot mot svensk säkerhet. Det internationella samarbetet framhålls, liksom att Folkhälsomyndigheten lagerhåller antivirala läkemedel, smittkoppsvaccin och antibiotika. I den delrapport om genomförandet av den nationella säkerhetsstrategin som kom ett år senare konstateras att om många blir sjuka samtidigt kan störningar i andra samhällsfunktioner väntas, med stora ekonomiska konsekvenser.

Det första som hände när pandemin drabbade Sverige var att några seglivade grundantaganden i svensk totalförsvarspolitik kom i gungning, nämligen föreställningen att vi kan bygga vår beredskap på att dela resurser med andra (så kallad Pooling & Sharing på försvarsspråk) och att det, genom tidig förvarning och flink hantering, kommer att finnas tid att snabbt bygga upp eventuella brister i materiel och förmåga.

Genom den förtvivlade jakten på skyddsutrustning och medicinteknisk utrustning till sjukvården, liksom den närmast omedelbara bristen på personal för att hantera bortfall och uthållighet, snabbt utbildades vi i den gamla kunskapen att man krigar med det man har och det som är förberett. Förhoppningar om ett effektivt och solidariskt EU i kris, liksom förhoppningar om en fungerande inre marknad, förvandlades snabbt till en hägring när regeringen utan undantag informerade medborgare med nationsflaggan – och inget annat än nationsflaggan – på podier och kavajslag. Föga förvånande passade både Ryssland och Kina på att understryka avsaknaden av EU-gemensam krishanteringsförmåga genom att komma till undsättning med sjukvårdspersonal och skyddsutrustning, vilket också portionerades ut i omsorgsfullt klippta bilder.

ATT PLANERA FÖR hantering av krig eller krisberedskap med gemensamma resurser sparar mycket pengar fram till den dag

Det militära försvarets förmåga är helt beroende av ett fungerande civilförsvar.

dess resurser eller förmågor behövs av alla parter samtidigt. Då blir det dyrt, kanske till och med omöjligt, att skaffa det som behövs i konkurrens med andra. Konstaterandet underkänner naturligtvis inte allt internationellt samarbete, men illustrerar att om man menar allvar med att stödja andra och därigenom räknar med att få

stöd själv, behöver man först se till att den egna förmågan har trovärdighet och uthållighet i. Det är med det tillfälliga överskottet solidariteten blir till handling.

MÄRKLIGT NOG HAR förgivettagandet om hjälp från andra fortlevt, liksom den underförstådda planeringsförutsättningen att vi ska kunna utnyttja andras resurser. Detta trots att Sverige under samma tid har hamrat in en formulering i alla försvarspolitiska dokument om att vi oundvikligen blir påverkade om en säkerhetspolitisk kris eller väpnad konflikt uppstår i vårt närområde. Det vill säga: Vi är så sammanflätade med andra att vi kommer att sitta i samma båt, samtidigt. En effekt av coronakrisen kommer att vara att frågor om Sveriges civila beredskap inte kommer att nöja sig med svar som glider undan den faktiska nationella förmågan. Det återstår att se om detta även kommer att utsträcka sig till det militära försvaret.

Dan Eliasson, generaldirektör för MSB, och ÖB Micael Bydén.

FOTO: HENRIK MONTGOMERY/TT

Ett fältsjukhus
kommer till.

FOTO: JONAS EKSTRÖMER/TT

En annan möjlig effekt av coronakrisen, med Försvarsmaktens gruppering av fältsjukhus i färskt minne, är att ett sjukvårdssystem för totalförsvaret får större genomslagskraft i beslutsfattandet. Rörlika förstärkningsresurser som fältsjukhus är en nationell bristvara. Försvarsmaktens egna resurser är små, särskilt jämfört med hur det såg ut tidigare, och helt beroende av en mycket sårbar och underdimensionerad civil hälso- och sjukvård. Särskilt vad gäller tillgången på vårdplatser för högspecialiserad vård och intensivvård med personal, utrustning, förbrukningsartiklar och läkemedel. Sjukvården är också sårbar för störningar i andra samhällsfunktioner såsom kraft-, el-, vatten- och värmeförsörjning samt IT- och transportsektorn. Sveriges totala medicinska resurser bör kunna hanteras som en gemensam medicinsk insatsförmåga.

Det är drygt två år sedan Försvarsberedningen överlämnade det första av två rapporter inför det totalförsvarsbeslut som riksdagen förväntas fatta under senhösten 2020. I den första delrapporten från december 2017, *Motståndskraft – Inriktningen av totalförsvaret* (Ds 2017:66), skrev

beredningen utförligt om förmågan att ta hand om skadade och döda vid ett krig och hur viktigt det är för allmänhetens förtroende för statsledning och myndigheter samt för försvarsviljan.

Alltför många tror att en liten risk för att något ska hända är detsamma som att det inte föreligger någon risk alls.

FÖRSVARBEREDNINGEN ansåg därför att kapaciteten inom den svenska sjukvården för att kunna ställa om verksamheten i syfte att ta hand om ett stort antal skadade måste förstärkas avsevärt. Försvarsberedningen ansåg att beredskapsplaneringen inom sjukvården ska ta sin utgångspunkt i beräkningar om skadetyper och antal skadade och döda i krig, samt att planeringen behöver ta hänsyn till situationer med störningar i andra samhällsfunktioner,

såsom el-, vatten- och läkemedelsförsörjningen samt inom transportsektorn. Beredningen ansåg vidare att planeringen ska omfatta planer för en nödvändig omDispositionering för att tillgodose behovet av vårdplatser för ett större antal skadade. Detta omDispositioneringsarbete kommer att kräva att bland annat vårdplatser och intensivvårdsresurser prioriteras, menade Försvarsberedningen och pekade på att möjligheten att ställa om vårdinrättningar för omhändertagande av traumapatienter ska övervägas och planeras. Även läkemedel och medicinsk förbrukningsmateriel måste säkerställas och finnas tillgängligt omedelbart och med tillräckligt stor uthållighet över tiden.

OM MAN BYTER UT "skadade" till "sjuka" känns det som en beskrivning av vad som krävs under coronapandemin. Det är också intressant att göra samma koppling mellan tillgång till sjukvård och möjligheten till normalt samhällsliv, som mellan omhändertagande av skadade och döda och försvarsvilja. Om man tror att man riskerar att dö av kvävning medan 112 tutar upptaget, eller att en anhörig kommer att bortprioriteras när intensivvårdsplatserna är slut, kan man ropa hur mycket som helst efter fortsatt snurr på de ekonomiska hjulen. Folk kommer att hantera situationen genom egna riskkalkyler och det handlar inte om låg smärtröskel utan om tillit. Om det finns sjukvårdsresurser och man känner sig säker på att få kvalificerad vård om man insjuknar svårt, kan fler vara beredda att ta högre risk för att hålla ekonomin igång genom att förhålla sig till covid-19 som till en ovanligt svår influensa. Således kan förstärkt förmåga att hantera kris och krig vara en investering, utöver minskat lidande, även om utgiften är kortsiktigt smärtsam.

Försvarsberedningens rapporter har föranlett ett antal statliga utredningar och ett omfattande analysarbete inom myndigheterna inför höstens försvarsinriktningsbeslut. En av dessa utredningar handlar om hälso- och sjukvårdens beredskap (S 2018:09). Uppdraget ska slutredovisas senast den 30 september 2021 och den kommer naturligtvis att läsas med erfarenheterna av pandemin framför ögonen. Problemet är bara att den, liksom andra viktiga pågående utredningar, inte hinner omhändertas inom ramen för försvarsinriktningsbeslutet. Omhändertas ska dock de underlag för den fortsatta inriktningen av det civila försvaret som 20 myndigheter redovisade till regeringen den 2 mars i år. Regeringen har bland annat gett myndigheterna i uppdrag, med grund i Försvarsberedningens rapporter, att analysera de behov och förslag om det civila försvaret som beredningen redovisat. >>

VAD PRISLAPPEN för dessa 20 myndigheters förslag och prioriteringar slutar på har ännu inte gjorts offentligt. Det är dock ingen äventyrlig bedömning att det handlar om gigantiska belopp. Försvarsberedningen vill nämligen att de ska planera för att under minst tre månader kunna möta och hantera en kris som leder till allvarliga konsekvenser för samhällets funktionsförmåga. Under delar av tiden och inom ramen för de tre månaderna ska det planeras för att riket är i krig och att krigshandlingar pågår på svenskt territorium med både perioder av högintensiva strider och perioder med något lägre stridsintensitet. Under de tre månaderna förutsätts att höjd beredskap råder och att logistikflödena med omvärlden är begränsade.

Det militära försvarets förmåga är helt beroende av det civila försvarets förmåga. Det finns dock ingen budgetpolitisk överenskommelse om vad det civila försvaret ska få kosta, så som det i skrivande stund finns på den militära sidan. Det politiska arbetet inom ramen för Försvarsberedningen omfattar inte heller det civila försvarets framtid.

KAN SVERIGE LÄRA SIG något av utbrottet av covid-19? Ja, mycket. Alltför många tror att en liten risk för att något ska hända är detsamma som att det inte föreligger någon risk alls. Tänker man så är det svårt att motivera resurstillskott som generellt höjer samhällets motståndskraft. Civilt försvar och krisberedskap kommer troligen att konkurrera med det militära försvarets budgetförstärkningar framöver, men vi ska inte ställa dessa områden mot varandra. Vi vet inte hur nästa stora kris ser ut och vi har inte råd att vara svaga.

Om EU kan bli en kraft att räkna med avgörs av hur medlemsstaterna tar sig an det ekonomiska efterspelet av pandemin, samt förmågan att rehabilitera europeiska regeringar från undantagstillståndseufori.

I Sverige finns det inte särskilt många ekonomiska drivkrafter som gynnar förebyggande åtgärder, men en åtgärd som omedelbart bör vidtas är att komplettera den kommittéförordning (1998:1474) som reglerar statliga utredningar. Kommittéer och särskilda utredare ska redovisa en uppsjö av kostnadsberäkningar och andra konsekvensbeskrivningar i sina betänkan. Däremot sägs inget om att redovisa hur förslagen påverkar krisberedskap och totalförsvar. Låt oss samhällsplanera för ökad motståndskraft. ✨

KULTUR

Såsom i en spegel

Att prestigelöst sänka garden inför det främmande men lockande i kulturmöten är lättare sagt än gjort. Öppenhet kan bli komplicerat, skriver **Cecilia Nikpay**.

NÄR MIN ÄLDSTA DOTTER började i balettklass i London blev jag "kulturellt utmanad" av att stanna och titta på första lektionen. Jag satt ihopvikt på en mycket låg stol och såg hur min lilla flicka på fyra år, iklädd obligatorisk uniform, pekades runt med pinne av en onådig dam vars enda mål var att eleverna skulle göra rätt. *No ugly toes, girls!* Jag sträckte förskräckt på tårna i mina kängor. Inga tankar på lek här inte, trots att det handlade om en nybörjarklass i kyrkan tvärs över gatan.

En okontrollerad oro vällde upp inför att min dotters *individualitet och glädje* var på väg att kväsas för all framtid. Borde jag rycka ut henne ur rummet direkt? Lyckligtvis delgav jag först viskande mina farhågor till en rysk väninna som satt bredvid. Iklädd trotsigt äkta pälskappa lade hon en lugnande hand på min arm medan räv huvudet på axeln gav mig menande blickar. "Oroa dig inte. Britterna är så oprofessionella!" fnös hon. Jag övergav tankarna på en omedelbar räddningsoperation och frågade mig istället om jag är lek-extremist. Balettlektionerna fick fortsätta eftersom de tydligen var jätteroliga.

De oprofessionella britterna har andra äss i rockärmen.

HÄROMDAGEN MÖTTES jag av en spännande låda i hallen. Eftersom ingen annan var hemma slet jag upp den utan medelålders värdighet och på slagfältet av kartong och papper uppenbarade sig till min förtjusning en enorm vårbukett tillsammans med champagne och rosettförsedd chokladask. Det visade sig när jag läste kortet att jag gjort mig förtjänt av denna måndagsövertäckning genom att ta med en av mina dottrars engelska kompisar på resa till en ganska tråkig by i Jämtland under några dagar. Så oerhört civiliserat! Tänkte jag som själv aldrig skulle slagits av tanken att tacka i så storslagen stil om situationen varit omvänd.

På hemväg från en bjudning tillsammans med vänner (ni minns sådana man umgicks med f C) fick jag mig mer anglosaxisk fitness till livs. Maten hade läm-

nat en hel del övrigt att önska och min engelska väninna recenserade i lätt ton: "Det var ambitiöst att bjuda på fisk till så många gäster, tycker jag." "A fucking disaster", muttrade min obrittiske man, varpå väninnan reagerade: "Jamen, det var ju precis det jag sa!"

SMÅROLIGA KULTURELLA iakttagelser som de här ägnar jag mig gärna åt, men ibland kan det kännas litet blaskigt. Nationalklyschorna liksom trampar vatten efter ett tag. Kanske borde man, slog det mig därför när jag ställde tack-skumpan i kylskåpet, bryta vanan att alltid hålla sig på bekväm anekdotnivå och istället ta inspiration av min favoritpsykolog, schweizaren Peter Schellenbaum, för att komma ett steg vidare.

"Schellie" (husgudar får smeknamn) var tidigare katolsk präst och lärare vid Junginstitutet men etablerade senare en allmänhumanistisk terapiansats och författade bland annat *Das Nein in der Liebe* där den vackra och värdefulla termen *Leitbildspiegelung* (ungefär förebild-spegling) är central. Den beskriver i enkla ordalag hur vi i viktiga relationer – vänskapliga, romantiska eller kollegiala – omedvetet motiveras av karaktärsdrag och beteenden hos den andre som vi gärna själva skulle vilja tillägna oss. I vår inneboende strävan efter självutveckling drar vi nytta av att spegla nära personers åtråvärda sidor för att över tid integrera dem i vår egen per-

Civiliserat.

FOTO: ALAMY

Strävan efter självutveckling.

FOTO: ISTOCK

son, på våra egna premisser. (Processen är litet mer komplex än så och kan vändas till ett häftigt avvisande om vi misslyckas med införlivandet, men det är en annan femma.)

NU TÄNKER JAG att man skulle kunna hantera kulturmöten med en större dos *Leitbildspiegelung*. Alltså medvetet gå längre än att bara observera och förstå det nya, till att prestigelöst assimilera sådant man uppskattar. Det kräver att vi sänker garden och erkänner vad vi dras till, även om det känns främmande. Ofta lättare sagt än gjort. Skicka blommor i rätt läge är ju inte precis svårkopierat, men till och med den sortens milda beteendeförändringar kan få jaget att rysa till. *Vore det inte pinsamt översvallande...? Åh, jag kör med ett mejl.* För att då inte tala om att ta sig an brittisk diskretion, artighet och humor som ju kräver en del träning och många platta fall innan man (kanske) får till det.

För att illustrera vilka emotionella bughopp som kan krävas pekar Schellenbaum på nyförälskade. Hos dem har förlägenhetens bromsklossar ryckts bort helt och hållet och de assimilerar varandra ohämmat, ofta till priset av omvårdens irritation eller lustiggörande (som de struntar

i). Tillbaka vid sinnenas fulla bruk går det trögare att införliva det obekanta i det egna.

ÄVEN I EN NÄRA relation kan det vara svårt med uppriktig kulturell öppenhet eftersom nationella särdrag är så lätta att pake-

*Jag som försökt
vara extra artig.
Men det är bara att
ta nya tag.*

tera och avfärda som just sådana. Ett exempel: min man är iranier och välkomnar på ett självklart sätt personer av alla åldrar i sociala sammanhang. Den inställningen skrapade i början som en tageltröja mot skinnet på mig; jag som lärt mig skära umgänget i tunna skivor och hålla dem åtskilda enligt subtila men bestämda regler. Så när min då 65-åriga mamma skulle dras med på nattklubb i Soho House tog jag det först inte på allvar. Helt onödigt, tyckte jag, att frivilligt återuppleva tonårstraumat när hon objuden dök upp på stans disko. Men allt motstånd visade sig lönlöst för min man och mamma hade redan kommit

överens: hon skulle med och klubba. Och någonstans bland otaliga liknande situationer genom åren skiftade perspektivet, jag insåg värdet, slappnade av och gjorde beteendet till mitt eget. Så nu får unga som gamla vara med på pokerkvällarna på sommarön till exempel. (Även om jag inte är säker på att just det utgör en samhällsvinst.)

Som utlänning i England har jag lyckats sämre med förebild-speglingen. Efter 18 år i landet skulle jag kunnat vara en rikare människa om jag inte av blyghet och lat het lagt ribban så lågt, i höjd med *bara jag förstår hur de funkar, och inte gör bort mig*. När jag tänker efter förefaller det obegripligt att jag upprätthållit ett intellektuellt säkerhetsavstånd hela vägen, som stoppat mig från att ta till mig mer. Jag har ju inget att förlora – ingen risk precis att jag skulle gå överstyr och blir misstagen för britt. Min svenskhet förblir ohotad. Det förstår jag när väninnan med den ambitiösa fisken säger: ”Jag uppskattar att du är så... uppfriskande rättfram, Cecilia.” Efter alla år har jag åtminstone lärt mig att översätta det till svenska: Nu var du verkligen oförlåtligt *rude*, igen.

Jag som försökt vara extra artig. Men det är bara att ta nya tag. ✨

STADSPLANERING

Le grand plan

För att befästa sin roll som världsstad måste Paris växa. Dess nya stadsplan är ett grandios projekt med globala ambitioner, skriver **Karin Stensdotter**.

NOTRE-DAME BRINNER OCH en hel värld vänder blickarna mot Paris igen. Sorgen förefaller global. I mina flöden på sociala medier börjar folk diskutera takstolar, strävbågar och möjliga tekniker för att återställa henne. President Macron hänger förstås på och mycket snart är de fem miljarder euro som någon höftat till med ska behövas för att bygga upp det totalkvaddade taket igen, på plats. Pengarna kommer också från hela världen.

Som parisare påminns man om att man bor i en världsstad. Det kan vara lätt att glömma bort i den dagliga lunken där irri-

tation över strejker och andra kalamiteter gärna dominerar tanken.

Själv funderar jag på det enorma projekt som just nu tuffar på runt världsstaden Paris och som inte alls väcker samma uppmärksamhet som ett uppbrunnet tak. *Le Grand Paris*, Stor-Paris, ett projekt som ska göra att Parisregionen blir kvar på alla de listor som rankar världsstäder, helst i topp-5.

Det var den amerikanska ekonomen Sassia Sasken som i början av 1990-talet lanserade begreppet *global city* med sin bok *The Global City. New York, London, Tokyo*, i

vilken hon diskuterar världsstädernas förmåga att skapa tillväxt och rikedom, men också deras styrande roll och påverkan i den globala ekonomin. Sen dess har antalet studier och rankningar av världsstäder bara ökat och med på alla dessa listor befinner sig även Paris. Aldrig överst, men ofta kring femte plats.

VÄRLDSSTADEN ÄR förstas ingen ny företeelse. Redan de imperier som växte fram under antiken kring Eufrat och Tigris liksom kring Medelhavet skapade de förutsättningar som behövdes för världsstaden.

Ofta belägna vid flodmynningen där handel och andra utbyten ordnades och underlättades (samt beskattades) blev de otroligt mäktiga. Så var till exempel det antika Rom med över en miljon invånare beroende av spannmålsimport från Egypten för sin matförsörjning.

Under medeltiden växte och blomstrade Hansastäderna i Östersjöområdet medan stater och centralmakter snarare gick tillbaka ekonomiskt, befolkningsmässigt och kulturellt.

Och idag befinner vi oss återigen i en tid där några av de största städerna i världen är de platser där kanske oproportionerligt mycket av den globala tillväxten genereras.

Den nutida världsstaden kännetecknas av snabba förflyttningar av både varor och människor. Vagnät, järnvägsnät och flygplatser är avgörande för stadens framtid och fortsatta expansion. De globala städerna har ofta snabbare kommunikationer sinsemellan än med sin omgivande landsbygd.

Vidare är snabba, ofta omedelbara transaktioner, underlättade av nätet en förutsättning. Här ser vi också uppsidan av den omstrukturering och utlokalisering av tillverkning och industri vi sett öka alltsedan 1970-talet. Den samtida globala stadens ekonomiska makt har under samma period vuxit och fortsätter att växa på bekostnad av respektive stats inflytande.

ALLT DETTA FÅR till följd att den globala staden också är beroende av sin befolkning. Här krävs då cyklerna för nya uppfinningar och företag blir allt kortare, en extremt uppkopplad, teknikvänlig och välutbildad massa. Inte bara som entreprenörer utan framförallt som marknad där nya innovationer kan testas innan de skickas ut globalt.

En global stad som vill hänga kvar i tävlingen måste alltså vara extremt attraktiv, och det är här som Paris har sin starkaste sida som bitvis är av rent mytisk karaktär.

För Paris är en världsstad som vilar på solid historisk grund. Paris, ljusets stad, är inte bara en väl upplyst stad, det är också den stad som av hela världen förknippas med upplysningen, den stora encyklopedin och det politiska och intellektuella idéarv som västvärldens samhällsordning i stor utsträckning vilar på. Det var 1789 års revolutionärer som lanserade idén som sedan även togs väl om hand av kommande regimer. Under andra halvan av 1800-talet brädade Paris den närmaste konkurrenten Wien genom att se till att inkarnera *la belle époque*. Här föds impressionismen, kubismen och surrealismen, inom arkitekturen art nouveau (jugend) och art déco. Här finns också nöjen i form av kabaréer, opera och salonger. Men framförallt ser staden till att hålla i ett stort antal universella utställningar där de nya byggnadsteknikerna

tillåter konstruktioner av helt nya dimensioner och skepnader. År 1900 är man värd för de olympiska spelen. Och staden är redan vid denna tid det som den fortfarande förknippas med, lyxindustrins centrum.

Vid första världskrigets utbrott är Paris världens huvudstad, gräddan av alla miljöer lockas hit.

IDAG, DRYGT HUNDRA ÅR senare, är det fortfarande den täta stenstad som numera omgärdas av en motorled, vi förknippar med begreppet Paris, staden *intra muros*, innerstan. För även om Paris har vuxit sen andra världskrigets slut med affärsstadsdelen La Défense i väster och senare med förorter liknande våra miljonprogramsförorter, så har ingen planerare tagit ett helhetsgrepp över regionen. Vilket i sin tur beror på en komplicerad historia där Paris ofta setts som, och även varit, ett hot mot centralmakten. Paris självstyre har ständigt på olika sätt begränsats och det är bara under de perioder som staten tillåtit och styrt en eventuell expansion som en sådan kommit till stånd.

Diskussionen om de globala städerna och Paris position sammanfattades år 2007 av dåvarande presidenten, Nicolas Sarkozy, då han lanserade projektet *le Grand Paris*.

Tanken var och är att låta staden växa (utan att för den sakens skull inkorporera intilliggande band av förorter enligt tidigare modell) längs två axlar eller dimensioner. Den första är floden Seine, kring vilken en fortsatt utbyggnad av offentliga

Stad i ljus.

FOTO: ALAMY

Défense ska i framtiden inte bara härbärga de stora företagens och bankernas kontor utan också universitet och handelshögskolor, bli ett riktigt "city". Kring Saclay-platan en bit söder om Paris ska ett liknande kluster för naturvetenskap och teknik tillåtas växa.

Även Paris två stora flygplatser, enorma arbetsplatser och avgörande för stadens framtid i ligan, ska knytas ihop med varandra, den gamla innerstaden och de nya framväxande stadsdelarna och klustren.

Slutligen ska en mängd teatrar, museer, sportanläggningar och grönområden pyttas ut i lagoma doser.

Så hur har det gått hittills? Inte helt oväntat har spårvägen både försenats och blivit dyrare än förutsagt. Dock verkar förlängningen av den linje som redan nu genomkorsar Paris i nord-sydlig riktning och som ska binda samman flygplatsen Orly med den planerade OS-byn strax norr om Paris bli klar i tid för spelen som ju går av stapeln 2024. Linjen söder om sta-

En global stad som vill hänga kvar i tävlingen måste alltså vara extremt attraktiv, och det är här som Paris har sin starkaste sida som bitvis är av rent mytisk karaktär.

miljöer, grönområden och så vidare planeras och struktureras. Vid Seines mynning ligger staden Le Havre, som i projektet är Paris naturliga hamn. Le Havre har idag en ganska liten hamn och dessutom dåliga kommunikationer med huvudstaden, något som på ännu längre sikt ska åtgärdas.

Den andra axeln eller dimensionen är en ny förarlös (viktigt med tanke på strejker!) snabbspårväg med med täta avgångar dygnet runt på sammanlagt 18 mil. Spåren ska ligga i en ring runt Paris och binda samman förorterna. Här ska nya stadsdelar växa fram, Sarkozy understryker de arkitektoniska projektens mångfald och höga kvalitet.

SPÅRVÄGEN SKA även på sikt dras genom de kluster av olika aktiviteter som redan nu kan skönjas, och som ska förstärkas. La

den är också i stor utsträckning framborrad och stationer håller på att byggas.

RESTEN AV PROJEKTET, som i princip ska vara färdigt år 2030 (vilket får betraktas som en målsättning), är förmodligen mer osäkert. I synnerhet de sista etapperna som, om allt går som det är tänkt, inte kommer avslutas ens under nästa mandatperiod, men under den därpå. Mycket kan hända på vägen, och utöver politisk osäkerhet kan tilläggas att projektet förstås är otroligt dyrt: uppskattad kostnad 35 miljarder euro. Den franska staten tänker heller inte släppa ifrån sig kontrollen, det vill säga ägandet.

Ändå tror jag att det *blir* av, för som Sarkozy säger: en världsstad stannar aldrig av, den är i ständig rörelse. ✨

Rädslan urholkar själen

Den ryska regimen håller befolkningen i schack med repression och våld. Få vågar säga ifrån i ett land där rättsväsendet är på maktens sida, skriver **Margareta Barabash**.

27 JULI 2019. Det är högsommar, men inte särskilt varmt. En sval bris sveper längs Moskvas breda boulevarder. En viss spänning ligger i luften. Någonting dramatiskt är på väg att inträffa.

Denna dag ger sig tiotusentals människor från samhällets alla skikt, men mest unga studenter, ut på Moskvas gator och protesterar mot det sönderkorrupta valsystemet. I västerländska ögon kan det framstå som tämligen okontroversiellt, snarare en självklarhet. Demonstrationen är dessutom inte olaglig i sig. Rätten att få delta i fredliga sammankomster har konstitutionellt skydd i Ryssland. Men denna dag, den 27 juli, kör staten över individen likt en bulldozer. Det är många som frihetsberövas. 1 373 stycken. Ett nytt rekord för politiska protester i Ryssland.

En av dem som grips är den 21-årige Jegor Zjukov, en statsvetarstudent som sedan 2017 drivit en Youtubekanal med libertariansk profil. Zjukovs politiska aktivitet har inriktats mycket mot kritik av den ryska statens auktoritarism och yrkande på frihetliga reformer. Det var det som fick honom att ge sig ut på boulevarderna den 27 juli 2019.

ZJUKOVS ÅSIKTSYTTRINGAR blev för mycket för den ryska staten. Kort därefter frihetsberövades han och sattes i husarrest. Han riskerade mellan tre till åtta år på straffkoloni på grund av påstått våldsamt agerande under demonstrationerna, men friades sedan från anklagelserna, då inte ens det korrupta rättssystemet klarade av att fabricera så pass falska anklagelser. Istället riktades intresset mot hans videoblogg. Dess innehåll ansågs vara fientligt mot inte bara regimen och konstitutionen, utan mot hela den ryska statens existens. Plötsligt fann han sig anklagad för extremism.

Idag är Jegor Zjukov uppförd på den federala listan över personer med kopplingar till terrorism och extremistisk verksamhet. I praktiken innebär detta minskad möjlighet till rörlighet, blockering av bankkonton och kraftigt begränsad användning av telefoni.

FRÅN REGIMENS HÅLL handlar det om att statuera ett exempel. Den verkliga oppositionen måste kvävas till varje pris. Det är brutalt – men effektivt. Många som skulle vilja uttala sig kritiskt om regimen gör det inte av rädsla för sin och sin familjs liv.

Men Zjukov slapp, med ryska mått, billigt undan.

10 februari 2020. Domstolen i staden Penza. Sju unga män ska dömas för vad som påstås vara samröre med en terroristorganisation. Organisationen i fråga heter Set' – det ryska ordet för nätverk – och var en lös vänstergruppering med anti-regimprofil. Dess medlemmar anklagas, på mycket lösa grunder, för att ha planerat terroråd i samband med fotbolls-VM 2018 och presidentvalet samma år.

Fallet med Set' kantades av tortyr redan från första början. En av medlemmarna, Viktor Filinkov, vittnade om hur han under en promenad i januari 2018 blev indragen i

DEN 27-ÅRIGE Ptjelintsev dömdes till 18 års straffkoloni. En annan medlem, 23-årig Ilja Sjakurskij, till 16 år. De övriga fem fick 6 till 14 år vardera.

Den ryska regimen skyr inga medel för att nå sina mål. Oavsett om det rör sig om att slå ner fredliga och obehäpnade demonstranter med batonger, elchocker eller fabricerade brottmål – allt för att hålla befolkningen i schack. Diktaturens principer bygger på att ingen ska ifrågasätta maktens legitimitet.

Yttrandefrihet för alla medborgare garanteras av den ryska konstitutionen. Men i samma paragraf återfinns förbud mot propaganda och agitation. Vad som inräknas i denna kategori är öppet för tolkning, något som utnyttjas väl av regimen. Rättsstaten är ett så gott som icke-existerande koncept och korruptionen har ätit sig in i statsapparatusens väggar till den grad att det är svårt att se en ljusare framtid.

Strömmen gick upp till knäna, mina muskler började krampa, jag greps av en paralyserande smärta.

en minibuss av poliser från säkerhetsmyndigheten FSB. Poliserna utsatte honom för elchocker samtidigt som de tvingade honom att erkänna att han var medlem av ett "terrornätverk". En annan medlem, Dmitrij Ptjelintsev, beskriver tortyren mer omfattande i nättidningen Meduza (10/2 2020):

"[Mannen] hade vita gummihandskar, han tog fram 'dynamomaskinen' och ställde den på bordet, rengjorde två kablar med en verktygskniv och sa åt mig att sära på tårna [...]. Strömmen gick upp till knäna, mina muskler började krampa, jag greps av en paralyserande smärta. Jag började skrika och slå huvudet och den bara ryggen mot stenväggen [...]. De började upprepa: 'Du är ledaren.' För att få slut på tortyren sa jag: 'Ja, jag är ledaren.' 'Ni planerade att begå terroråd.' Jag svarade: 'Ja.'"

Efter att ha skrivit klart denna text lutar jag mig tillbaka och låter den reflexmässiga paranoian som sitter i benmärgen hos alla ryska medborgare skölja över mig. Tänk om denna till synes oansenliga text faktiskt skulle trampa Kreml på tårna? Vad kommer att hända med mig då? Min familj? Troligtvis ingenting. Men det är så regimen fungerar. Oftast behöver de inte ens göra någonting. Genom att publikt statuera några få exempel kommer de flesta som är mindre modiga att inte våga göra något överhuvudtaget.

VARFÖR RYTER INTE det ryska folket ifrån när regimen behandlar dem illa?

Därför att rädslan för elchocker förlamar dig innan du ens hunnit knyta näven. ✨

De unga utmanar regimen.

FOTO: ALEXANDER ZEMLIANICHENKO/TT

När vill vi ledas?

Några gånger undrade jag vad som skulle hända om jag som kompanichef på Gotland finge två motsägande order, den ena undertecknad "Anders Björck" och den andra med en nödortigt uttydd signatur "Carl Gustaf". Jag är ganska säker på utfallet; lyckligtvis provades jag aldrig i verkligheten.

Tänkarna går tillbaka till frågan när nu efter ett antal coronaveckor många debattörer efterlyser tydligare "politiskt ledarskap". "Regeringen har överlämnat initiativet till myndigheter", heter det. Istället behövs krafttag. Och nog finns exempel från omvärlden på valda som helhjärtat erbjuder detta: som Donald Trump och Viktor Orbán. Och i grannlandet Danmark överflyglas expertmyndigheters avgöranden av regeringsbeslut. Här visas onekligen prov på ledarskap som just är politiskt.

Är jag som svensk undersåte i behov av detta?

Uppkommer ett hot utifrån behövs svensk nationell handlingskraft. Thorbjörn Fälldins ord "Håll gränsen" var inte bara en varning till en stormaktsgranne, här manifesterades ett genuint ledarskap av en förtroendevald. Han gav röst åt det svenska medborgare ville, eller åtminstone skulle ha velat om de formulerat sig.

Ett politiskt ledarskap kan likaledes behövas i inre politiska konflikter, eller när dessa ska helas. Ett exempel från vårt grannland är Gustaf Mannerheims agerande efter frihetskriget/inbördeskriget; han verkade aktivt för att läka de sår Finland drabbats av. Ledarskapet behöver naturligtvis inte väja för konflikter – premiärminister Margaret Thatchers agerande för att ge Storbritannien en nystart är exempel på motsatsen. Hon väjde inte för det svåra, och kom att dominera en brittisk politisk linje även sedan hon själv avgått.

Men i icke-politiska kriser? Har vi valt riksdagsledamöter och indirekt även statsministrar även för de lägena? Bör vi göra det? Eller bör vi se på just Sveriges regering med snävare anspråk och istället låta det ledarskap som behövs uppstå för stunden för att därefter klinga av?

Är man åldrad om man minns docent Gunnar Bengtssons insatser 1986 när kärnkraftverket i Tjernobyl havererade? Iförd en av sin informationschef rekommenderad ylletröja framträdde han som chef för Strålskyddsinstitutet dagligen i tv, gav oss de senaste fakta om stålning, nedfall och faror, ingav förtroende och skapade auktoritet för ett förnuftspräglad förhållningssätt. I jultid 2004 såg vi kommunikationsdirektören vid

Fritidsresor Lottie Knutsson träda fram och ge oss något att hålla oss till när tsunami-vågorna skördade offer i Sydostasien. I en helt annan, mer avgränsad dimension finner vi Ulf Henriksson, chef för Nordbat 2 i Bosnien 1993–94; hans ord gav stadga åt våra reaktioner inför tragiska konflikter.

Vi kan ta fler exempel, men det viktiga är att deras ledarskap var begränsat i tid. Ledarskapet var situationsbetingat och därmed temporärt, även om ledarna framträdde ur folkdjupet av egen kraft.

En helt annan sak är det särskiljande ledarskapet, som samlar en del av oss, och ger oss tillförsikt och energi. Vi behöver bara nämna namn som Gösta Bohman och – det får nog medges – Olof Palme.

Vill vi i en demokrati egentligen ha det annorlunda? Har jag som medborgare behov av ett mer permanent politiskt ledarskap, utövat av personer som har en förutsägbar tendens att hänga sig kvar i rollen så länge som de kan?

Eller förutsätter demokratin att vi i grundläggande mening leder oss själva var och en?

Per Dahl

ETT LIV VÄRT ATT LEVA

Trösläsning i trötlösa tider?

Många söker sig nog till gamla favoriter. Själv hetsläste jag under några dagar Sherlock Holmes och njöt av oförglömliga repliker och miljöbeskrivningar i de gamla favoriterna. Det kändes betryggande att återvända till en värld utan några som helst komplikationer. Allt ordnar sig till det bästa under ledning av mästaren i 221 B Baker Street.

Med återställd sinnesro återkom också längtan efter något nytt och mer utmanande. Men jag var inte beredd att överge London utan lämnade de välordnade viktorianerna för det riskabla och oförutsebara 1660-talet. Och denna gång var huvudpersonen och handlingen inte fiktion. Samuel Pepys levde och verkade i allra högsta grad i verkligheten, mitt i händelsernas centrum.

Pepys var en ganska högt placerad tjänsteman i den engelska flottan. Han kom från

enkla förhållanden, men genom järnflit, begåvning och tur tog han sig uppåt. Och under 1660-talet, ett av Englands mer händelserika decennier, skrev han dagbok.

Det gjorde han uteslutande för sitt höga nöjes skull och i största hemlighet. Dagböcker ansågs suspekta. Vad fanns att dölja?

I Pepys fall: åtskilligt. Han är fullständigt öppenhet: om sina kolleger, om sina ambitioner, om sin (närmast notoriska) otrohet men också om sina nöjen – han älskar musik och sång, skvaller, och umgänge, vackra kläder och litteratur. Han är galen i teater (med undantag för *Macbeth* inte särskilt imponerad av Shakespeare) och boksamlare av rang (betalar rejält för Hobbes *Leviathan*).

Detta tilldrar sig kort efter rundhuvudernas och puritanernas glädjelösa tvång och styre och Pepys tar med glupande aptit för sig av livet. Karlén är ett veritabelt energiknippe:

uppe i gryningen och, med det ständiga konstaterandet "and so to bed", sent till sängs.

Dagboken är också en löpande kommentar till ett samhällsskede: krig, ekonomi och politik. Han rör sig i maktens kretsar, djupt medveten om intriger och vässade knivar.

Pepys är mest känd för beskrivningen av den katastrofala branden i september 1666 när stora delar av London gick upp i rök. Men i dessa tider har skildringen av pestens härjningar året dessförinnan uppmärksamhets. Liken ligger i travar, ingen går säker. I dagboken rapporteras allt som vanligt allt in i minsta detalj.

Härresande och deprimerande, men den obändige Pepys vägrar att nedslås. Döden lurar men livet är för intressant och glädjefullt för att inte levast. Detta blir därför också trösterik och uppbygglig läsning.

Mats Wiklund

Fredrik Johansson
är senior director
på Hallvarsson &
Halvarsson.

Tysken med hela folket

Tysken?! Vem är han? Och varför står han där och tjarar på Folkhälsomyndighetens presskonferenser? Samma fråga. Dag efter dag.

Ja. Vem är han? Tysken?

Frågan är ju värd att ställa. Även om tyskens frågor egentligen får sägas vara mer intressanta och mer värda att ställa. Men i slutet av mars ökade det över redaktionerna: "Vem är tysken?!" Så journalister skriver om journalister. Igen.

I det lite lätt autoerotiska tillstånd som präglar journalistiken är det kanske inte så konstigt. Även om man i ärlighetens namn ska säga att andra yrkeskårer är minst lika goda självbefläckare. Skillnaden är att sammanhangen är mer diskreta än tidningsspalter och radioinslag. Mediernas intresse för medier får däremot alltid stort utrymme i medierna.

Det ser vi inte minst i alla dessa tävlingar. Alla branscher tävlar. Inget fel i det. Tvärtom.

Men de nio kategorivinnarna på den årliga "Betonggalan" (God bless!) får inte riktigt samma medieutrymme som de många journalistpris som delas ut. Och som inte sällan upptar hela uppslag i våra drakar. Oftast har alla vunnit något. Till glädje för både HR- och Marknadschefer.

MIN FAVORIT ÄR "Expressenbussen" - en getingstripad buss som under några år i början av det avlägsna 2010-talet förgyllde olika sammanhang i vårt land. "Expressenbussen var där!" kunde vi läsa. I Expressen.

I maj 2012 tilldelades Expressenbussen förstapriset i kategorin "Brand awareness across platforms" vid en internationell tidningsgala i Los Angeles.

"Vår idé med Expressenbussen är ju inte unik, också Expressen har haft en buss tidigare", meddelade den dåvarande chefredaktören med den blandning av generositet och svärbegriplighet som präglar en modern kvällstidningsledning.

Tysken har inte vunnit något pris. Inte i Sverige i alla fall och inte än, får man gardera med.

Tysken har - högst ofrivilligt ska sägas - genom sitt uppträdande brutit mot en gammal (och möjligen bortglömd) journalistisk grundprincip: Bli aldrig storyn. Storyn är storyn. Blir du storyn har du gjort fel.

Tysken är numera storyn. Möjligen inte hemma i Tyskland, men i hög grad i Sverige. Han är tysken med hela svenska folket - eller i alla fall hela journalistkåren. Det är han knappast hemma i Tyskland.

I *Dagens Nyheter* blir han till och med "den mystiske tyske tv-profilen?" Mot bakgrund av att han varje gång presenterat sig med namn och uppdragsgivare möter han kanske inte de allra högst ställda kraven på mystik. Men jag vill inte utesluta att *Dagens Nyheter* har särskilda insikter i frågan.

Christian Stichler är 49 år, får vi veta. Han har en dotter i Hamburg. Och han förklarar sig ställa frågorna för att han vill veta hur svenska myndigheter tänker. "Jag vill helt enkelt veta vem som har rätt." Stichler förklarar vidare att "det förvånar mig att en frågeställning som jag uppfattar som självklar får så mycket uppmärksamhet".

KANSKE ÄR DET ETT uttryck för en svår germanofili, men jag får nog erkänna att jag delar denna tyska förvåning.

När det gäller att ge "självklara frågeställningar" stor uppmärksamhet har dock *Dagens Nyheter* sin överman i våra kvällstidningar. Lex Expressenbussen.

Aftonbladet lägger "den mystiske tysken" bakom betalvägg. För trettionio riksdaler kan man få veta mer. Möjligen finns här nya saftiga avslöjanden om Herr Stichler och han teutoniska

ka vilja att veta vem som har rätt. Men jag snålar.

Så det får bli public service. Sveriges Radio har - i *Studio Ett* - ett åttaminutersinslag som ställer frågan "Vem är tysken som pressar Folkhälsomyndigheten?"

"Hör Christian Stichler, som är Nordenkorrespondent för tyska tv-kanalen ARD om varför han så gärna vill veta varför Sverige väljer att avvika från andra länders strategier."

ÅTERIGEN KÄNNER MAN sin inre tysk. Jag vill ju också veta! Så gärna!

Svenska Dagbladets ledarsida konstaterar å sin sida att Stichler är välklädd. Det ska nog tolkas som ett positivt omdöme, även om "välklädd" inte är det svåraste intryck man kan göra i en samling av svenska journalister och myndighetschefer.

Men SvD antyder - möjligen bottenar försiktigheten i ett önskemål om tvärredaktionell frid - att svenska journalister kan ha något att lära av Christian Stichler.

Så är det. Av alla lärdomar som denna förfärliga pandemi till slut kommer att ge oss, så ska vi också ta till vara på Christian Stichler.

Låt det på den nya Expressenbussen - kanske en Mercedes - stå i stora bokstäver: "Jag vill helt enkelt veta vem som har rätt."

"Storyn är storyn.
Blir du storyn
har du gjort fel."

Av Richard Swartz

En värld av igår

Kosmopoliten och författaren Stefan Zweig gick under med den europeiska civilisation som han så starkt bekände sig till. På humanismens ruiner gick det inte längre att vara idealist.

Mitt eget exemplar av Stefan Zweigs memoarer *Die Welt von Gestern* (*Världen av igår*) hittade jag någon gång i slutet av 1960-talet i ett antikvariat på Roslagsgatan i Stockholm. Antikvariatet finns inte längre; efter många år som lumpbod är det numera indisk restaurang, där den indiska familjen som äger den brukar sitta vid ett fönsterbord och vänta på gäster som inte kommer.

Zweigs bok hade hamnat i antikvariats källare där ett tiotal hyllmetrar av tyskspråkig litteratur stod och samlade damm därför att ingen längre läser den. Inte längre kan läsa den: efter kriget föll tyskan raskt i svensk glömska för att i en hisnande historisk saltomortal ersättas av engelskan.

Sådant är inte ovanligt. Zweig skriver här och där sorgset om vad som hände med latinet i Europa, ett språk som en gång omfattade vad han menade var hela den civiliserade världen.

Ändå köpte jag Zweigs bok eftersom jag redan tidigt, som otidsenligt och brådmoget litet monster, fått lära mig tyska. Dessutom är jag boknörd. Att Zweig var storsamlare av autografer och manuskript väcker fortfarande större sympati hos mig än nästan allt vad han skrivit. Boken i källaren var den tyska originalutgåvan, ett vackert exemplar tryckt i Stockholm dit Zweigs förläggare Gottfried Bermann-Fischer före kriget tvingats fly undan Hitler tillsammans med sina böcker. Stefan Zweig i tyskt original hade så förvisats till den europeiska kontinentens tallrikskant.

Själv hade han tvingats lämna Europa. När boken lämnade trycket i Stockholm var han redan död för egen hand i Petrópolis. Petrópolis är en stad i Brasilien. Ingen europé hittar den väl på kartan, inte ens idag, och på den tiden bara de få vänner som brevväxlade med Zweig och råkar veta att det var hans tillfälliga adress.

Sedan läste jag hans memoarer och beundrade bokens första hälft där Zweig beskriver inte så mycket världen eller sig själv som Europa av igår, men tråkades ut av den andra, där han reser kors och tvärs genom Europa för att äta middagar med Romain Rolland i avsikt att försöka rädda vad som inte längre finns. Jag fann den första hälften mer levande än den andra. Konstigt egentligen. Stefan Zweig verkade långt mer närvarande i denna första hälft där han själv är så påfallande frånvarande, långt mer på plats än i bokens andra hälft, trots att han där ideligen är närvarande i konferenssalar och nästan vid vartenda supébord. Men också jag kom på mig med att känna mig mer hemma i vad som en gång varit, bland människor i en värld som inte bara var utplånad och död utan som förstörts av just de människor som befolkat den.

Det var störande. Visserligen får vi inte glömma våra döda, men heller inte låta deras död ta oss så till fänga att döden blir viktigare än livet.

Hade jag förstätt det redan första gången jag läste boken? Eller handlade det om en simpel efterhandskonstruktion, baserad på en eller annan omläsning, men framförallt på min egen erfarenhets revision av det läsestoff som lagrats i minnet?

Som om svaret skulle stå i mitt exemplar av >>

Stefan Zweig med hustrun Frederike von Winternitz 1922 framför deras hus i Salzburg.

Zweig lagt beslag på: *Schachnovelle* (*Schack*), *Drei Meister* (*Tre mästare: Balzac, Dickens, Dostojevskij*), *Amok* (*Amoklöparen*), *Sternstunden der Menschheit* (*Odödliga ögonblick i mänsklighetens historia*), *Ungeduld des Herzens* (*Hjärtats oro*) och så vidare, ofta i original och med skyddsomslag, men – det måste erkännas – överdragna av ett nästan osynligt skikt av finaste damm. Försiktigt blåste jag dammet från böckerna, men kunde inte hitta den bok jag letade efter. Hade den hamnat bakom de andra? Men bakom *Die Heilung durch den Geist*, *Joseph Fouché* och till och med hans *Erasmus* var det tomt, bara ännu mer damm.

Die Welt von Gestern var försvunnen.

Inte bara i tiden utan nu också i rummet.

Möjligen skulle man kunna finna en symbolisk förklaring till ett sådant försvinnande, men ingen rimlig: som hos varje pedantisk boksamlare råder i mitt bibliotek den allra största ordning, frestande vore att kalla den harmonisk, och att en bok som *Die Welt von Gestern* av misstag skulle ha förirrat sig eller tvingats ta sin tillflykt till en helt annan hylla eller avdelning höll jag för fullkomligt uteslutet.

Alltså stulen?

Nästan ingenting frestar ju så till stöld som just böcker (att bränna upp eller på annat sätt utplåna dem är bara ett annat ord för stöld). Och nästan var och en av mina vänner skulle kunna misstänkas: notoriska bokmålare som på besök dricker en kaffe tillsammans med mig vid skrivbordet och de i besöksfåtöljen, gutenbergianer som emellanåt reser sig ur fåtöljen för att misstänkt länge granska väggarnas bokhyllor som i mitt arbetsrum sträcker sig från golv till tak. Gång på gång samma sak. Och det kan inte uteslutas att någon av dem är bättre informerad än jag om vad ett vackert exemplar (*mint condition*) av Stefan Zweigs memoarer betingar på bokauktioner.

Men av skäl som mer hade med omsorg om mina ändå sällsynta (*rare*) innerliga vänskaper än med verklig övertygelse att göra gav jag upp denna misstänkliggörande polisiära ansats som väl inte heller skulle ha tilltalat bokens författare, alltså Zweig, som hela sitt liv bemödade sig om att se det goda hos sina medmänniskor och om ömsesidigt förtroende.

Istället nöjde jag mig, fast misslynt, med tanken att *Die Welt von Gestern* väl ändå måste finnas där någonstans i det ofullbordade universum som varje bibliotek, helt oberoende av dess storlek, alltid utgör – att jag i de bästa avsikter måste ha infogat boken i ett annat sammanhang där den skulle göra större nytta än att tillsammans med Zweigs andra böcker så att säga bara representera och bekräfta sig själv. Kanske bland hyllmetrarna ägnade ”första världskriget” eller dem som hårbärgerar ”Viennensia”?

Ätminstone bland de senare hade Zweig säkert känt sig hemma och inte protesterat.

Men hur jag än letade, hittade jag inte hans bok. *Die Welt von Gestern* föreföll slutgiltigt (?) försvunnen samtidigt som jag saknade fanta-

si att föreställa mig någon annan möjlig underavdelning där den kunde ha gömt sig i detta ständigt förändrande, växande och muterande biblioteksuniversum som uteslutande tycks ha att ta hänsyn till mitt arbetsrums rent fysiska begränsning.

Och någon avdelning för ”Europa” har jag inte. Hur skulle det vara möjligt? ”Europa” – ett begrepp eller ord för oordning och förvirring, en kapitulation inför alla dessa böcker som på några få undantag när alla skulle kunna göra anspråk på att få höra dit.

”Europa”?

Helt oanvändbart, en etikett för allt och ingenting.

Med tiden skulle Stefan Zweig och jag bli alltmer bekanta, om också inte intima, och de allra flesta av hans böcker hittade jag i antikvariat, ofta i kakaniska städer som Budapest, Prag, Zagreb eller Kraków. Där hade de fortfarande en del läsare, fastän de allra flesta av dem som haft för vana att läsa honom i original mördats eller fördrivits ungefär samtidigt med att han själv tog livet av sig i Brasilien.

Bara böckerna fanns kvar. Inte sällan just i källare som liknande den på Roslagsgatan och där den tyskspråkiga litteraturen, precis som i Stockholm, stuvats undan för att med åren täckas av centraleuropeiskt damm, fast nästan alltid långt fler hyllmetrar än i Stockholm. På

”

Stefan Zweigs verktygslåda är nu uttömd. Han hittar inte längre något i den, inte ens längst ner på botten, och han orkar inte längre leta.

En värld av igår: Wien
i slutet av 1800-talet.

FOTO: ALAMY

en svensk meter gick säkert minst två eller tre böhmiska. Men umgänget med Zweig lärde mig snart att dessa källare inte riktigt passade till honom. Det var inte hans stil. Och Zweig har stil. Hos honom finns inget underjordiskt, inget mörkt (i alla fall inte på ytan). Den riktning han eftersträvar är den motsatta: mot det ljusa och harmoniska, mot vad som är högre än vi, och gång på gång återkommer han till det där tornet som jag med tiden kom att uppfatta som kontrapunktisk motpol till den källare där jag första gången mött honom.

Om Babels torn berättar Bibeln ”redan på de första sidorna av denna vördnadsfulla bok”, som Zweig skriver. För första gången förenas mänskligheten i ett gemensamt projekt och Zweig kommer aldrig att glömma det. Tornet i Babel förblir hans prometeuska ideal. Trots att tornet ganska snart raseras av Gud, vägrar han att ge upp ”idén om mänsklighetens endräkt” som ska förverkligas i en enda samfäll jordisk ansträngning, en mänsklighet som i den bibliska berättelsen fortfarande talar ett och samma språk (som väl varken är latin eller tyska). Förenade i ett och samma projekt och detta okända språk drar alla gemensamt åt ett och samma håll tills tornet reser sig där och når ända in i Guds egen himmel.

Kalla det uppror, blasfemi eller hybris. Men mycket vackrare än så kan den kosmopolitiska

humanistens önskedröm väl knappast uttryckas. Och ideligen återkommer Zweig till det där tornet i Babel. Han vill själv vara med och bygga det. Under hela sitt liv ägnar han sig knappast åt något annat.

Märkligt nog bekymrar det inte Stefan Zweig vad Gud har att säga om saken.

Inte för ett ögonblick försöker han att försätta sig i Vår herres situation. Zweig konstaterar bara torrt, liksom i förbigående, nästan lättsinnigt, att Vår herre bestämmer sig för att inte låta tornet i Babel nå in i Hans himmel. Men om *varför* sägs inget. Man kan förstås förmoda: av avundsjuka, för att inte vilja ha någon konkurrens. Eller helt enkelt för att få vara ifred. Visst, en så stor byggsplats det här är frågan om stör med sitt buller och oväsen, det gör ont i öronen, särskilt som all mänsklig erfarenhet tyder på att Gud själv föredrar tystnad framför tal och kan förmodas vara överkänslig mot alla slags ljud (och då inte bara i form av klagan).

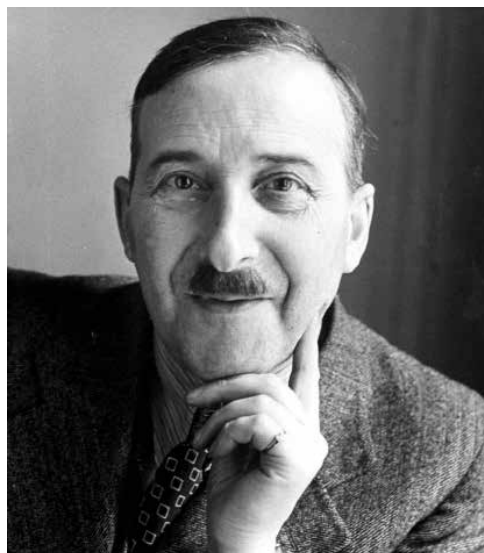
Hur det nu än förhåller sig med den saken är Vår herre utrustad med tillräcklig makt för att förstöra vilket torn som helst, och när det gäller det i Babel får vi också veta *hur*: genom att inte längre låta människorna förstå varandra. Där har vi språket igen! Att plötsligt låta dem tala i tungor. Genom att så split mellan människorna, genom att ställa dem mot varandra istället för att föra dem samman. Allt detta som i mänsklighetens historia leder till vad Zweig lakoniskt kallar ”strid”.

Trots att Gud i Babel klart och tydligt säger sitt, bekänner sig Zweig hela sitt liv till det där tornet, bygger vidare på det i ande och med ord, om också inte med spatel och murbruk. Fast ett torn är ju ändå ett torn, alltså framförallt ett handfast, materiellt projekt. Med tiden blir detta alltmer bekymmersamt för Zweig. Hans ord och idéer räcker inte till och mot slutet av sitt liv börjar han att som i ungdomen bejaka det materiella framsteget.

”

Stefan Zweig är ung före världskriget, men nu är vi på väg mot nästa och han upprepar sitt teknokratiska mantra allt ivrigare, nästan besvärjande, som om av idealisten och humanisten skulle ha blivit en materialist.

»

Stefan Zweig: strävar efter det ljusa och harmoniska.

FOTO: ERIC SCHAAL/GETTY IMAGES

”

Visserligen får vi inte glömma våra döda, men heller inte låta deras död ta oss så till fånga att döden blir viktigare än livet.

En torftig lösning? Mer än så – han sätter sitt hopp till den. Då, när han var ung, låg den i tiden: flygmaskinen erövrar luften, tåg och autobiler krymper tid och rum intill det försumbaras gräs, någon millimeters vridning på radioknappen – till vänster, till höger – och vi har förflyttat oss hundratals kilometer, från en ort till en annan. Skrivmaskinen tämjer handskriftens oläsliga bokstäver; andra maskiner avskaffar samma hand.

Och allt detta för människorna närmare varandra även om Zweig inte är någon maskin- och teknologidyrkare som Marinetti, futuristerna och tidens första fascister eller kommunister. Men han är begeistrad. Han tycks verkligen tro att ”vetenskap och teknik” i en snar framtid ska kunna ersätta vad Rom, latinet, katolska kyrkan (som institution och utan Gud, får man förmoda), boktryckarkonsten eller musiken trots allt inte klarade av.

I alla fall inte inte över tillräckligt lång tid.

Tror vi honom?

Svårt att säga. Stefan Zweig är ung före världskriget, men nu är vi på väg mot nästa och han upprepar sitt teknokratiska mantra allt ivrigare, nästan besvärjande, som om av idealisten och humanisten skulle ha blivit en materialist. Sker det av desperation? Som när någon ensam i mörka skogen högt försöker sjunga sig till mod? Hur som

helst är det inte vad man förväntar sig av denne skönnande, manuskriptsamlare och kafémänniska. Chocken är nästan lika stor som när man för första gången får se ett foto med Franz Kafka på en motorcykel.

Särskilt avslöjande är hans lovsång till telefonen. För Zweig blir denna apparat till en av den materiella världens fetisch. Med en ”rysning” – det är ett av Zweigs favoritorde – minns han hur den första telefonen installeras i hemmet, sex år vill han minnas att han är, och hur en röst plötsligt övervinner rummet och förbinder två människor med varandra. Kanske inte Babels torn, men ändå. Hans tilltro till denna teknologiska innovation är rörande, samtidigt naiv och inte utan den där lätt desperata undertonen skorrande i luren.

Min mormor var jämgammal med Stefan Zweig och jag vet inte hur hon reagerade på telefonen, bara att hon också på äldre dar umgicks med den med stor skepsis. Telefonen hjälpte henne visserligen att tala med sonen och hans familj i Amerika, men helt litade hon inte på den, trots att vi försäkrade henne att Atlantkabeln var fullt kapabel att oförvanskat frakta allt som sades över detta stora vatten. Men i sin misstro mot tekniken höjde hon för säkerhets skull rösten när hon talade

Babels torn av Pieter Bruegel den äldre, 1563.

FOTO: TT

i telefon: redan i ett så kallat rikssamtal från Stockholm till Göteborg. Röststyrkan avpassades till avståndet och Amerika var oändligt långt avlägsnare än Göteborg. Varje gång hon skulle tala med Amerika var hon nervös innan telefoncentralen ringde upp och kopplade fram det förbeställda samtalet, och när det skett skrek hon i luren, rösten nästan sprack när hon ville försäkra sig om att hon skulle höras också på andra sidan av Atlanten.

Efteråt var mormor ännu nervösare. Hade de verkligen uppfattat vad hon sagt? Och vad hade hennes son och barnen, i tur och ordning, egentligen sagt henne? Hade inte knastret i luren raderat ut det viktigaste? Hade hon något riktigt viktigt budskap till dem förlitade hon sig mer på Gud än på televerket: sin amerikanska familj inneslöt mormor i sina böner, ändå ett säkrare sätt att hålla den samman på än med hjälp av en kabel död materia på botten av den atlantiska oceanen.

Inte heller ”vetenskap och teknik”, modernismens allra finaste bygginstrument, skulle visa sig tillåta mänskligheten att bygga upp det där tornet; snarare då underlätta Guds avsikt att riva ner det. Stefan Zweigs verktygslåda är nu uttömd. Han hittar inte längre något i den, inte ens längst ner på botten, och han orkar inte längre leta. Hans självmord i Petrópolis, detta ”Semmering i miniatyr” (en kurort med högfjällshotell tio mil från Wien), är svårt att föreställa sig utan den tomma lådan. Till sist har också hoppet, denna bara alltför mänskliga tröstkaramell, gått honom förlorat, det hopp som åtminstone tillåtit honom att skapa sig ”ett privat rum av frihet i vår vansinniga tid”.

Med hoppets död blockeras inte bara vägen till mänsklighetens framtida världs- och fredsrrike utan också vägen tillbaka. På humanismens ruiner låter sig ingenting byggas vidare; inte längre, knappt ens restaureras. Och för sådana som Stefan Zweig har Gud gjort det extra svårt, för dem som inte ens fördrivits ur Paradiset utan frivilligt lämnat det, och nu står Herrrens änglar där med brinnande svärd för att förhindra att just en sådan som Zweig ska kunna återvända, så länge som han inte först klär sig i säck och aska, något som denne gentleman i skraddarsydd kostym självfallet inte har minsta tanke på att göra.

Egentligen är det synd.

Ett och annat skulle Gud och denne tornarkitekt säkert ha haft att säga varandra. Tornarkitekt förresten. Är han inte snarare klackör – ett franskt, inte babelskt ord – som med megafon för munnen uppmuntrar bygget i Babel? Hur som helst: för ett samtal med Gud är Zweig alltför civil och urban, alltför mycket just människa. På hans stamkafé finns inget bord ledigt för någon gud, inte ens i modern skepnad; Zweig skulle förmodligen inte ens ha känt igen Vår herre om Han bett att få slå sig ner vid hans bord.

Fast självfallet skulle Gud ha fått sitta ner. Zweig skulle till och med ha frågat denne något luggslitne, orakade person utrustad med en

FOTO: WIKIPEDIA

plastpåse (Libro Diskont) om han fick bjuda på något, men som främlingen skulle avböja. Gud dricker inte kaffe. För magens skull. Inte ens *einen kleinen Braunen*, och i tacksamhetsskuld till någon människa vill Vår herre verkligen inte stå: inte heller föra det där tornet på tal om inte Zweig själv gör det, inte förklara att ett sådant torn är en fräck provokation, och om nu Zweig ändå tycker sig se det resa sig våning för våning detta enbart låter sig förklaras med att sikten från Zweigs eget lilla sneda utsiktstorn (byggmaterial: elfenben) är så groteskt förvanskad att allt därifrån liknar en hägring.

En synvilla.

Men Gud säger inte ”hägring” eller ”synvilla” utan *délibáb*. Det är ungerska och på ungerska låter det bättre. Inte minst i Wien. På besök i Wien talar därför Gud emellanåt också detta språk.

Det kan inte uteslutas att Stefan Zweig skulle ha förstått även om Gud talat ungerska, men samtalet med Gud blir inte av. Åtminstone har vi inga bevis för det. Notan för vad som inte konsumerats lämnar Vår herre åt Zweig som förstås genast betalar, van som han hela sitt liv varit att betala för obemedlade vänner eller obekanta som sett bättre dagar. Sedan reser sig Gud mödosamt för att resa hem till Favoriten eller Ottakring där Vår herre bor när Han uppehåller sig i Wien.

Diskret hinner Zweig sticka till Honom en biljett till bussen eller tunnelbanan, 2 ToR WIEN/PENSIONÄR, som Vår herre tacksamt tar emot.

Ty så stor är Stefan Zweigs kärlek till mänskligheten att den omfattar även den som misstror och övergivit oss. ✧

”

Men umgänget med Zweig lärde mig snart att dessa källare inte riktigt passade till honom. Det var inte hans stil. Och Zweig har stil. Hos honom finns inget underjordiskt, inget mörkt (i alla fall inte på ytan).

Alla dessa kriser

Förmågan att hantera kriser är avgörande för en regerings trovärdighet och varumärke. Vi lever i en tid av ständiga kriser.

Av Stefan Stern

2

Stefan Stern är kommunikationsansvarig på Nordstjernan AB och Senior Advisor till Wallenberg Foundation AB.

Under mina 20 år i rikspolitiken, långt före corona-krisen, var jag med om att vinna fyra val, men också att förlora tre. Kriser drabbar ständigt sittande regering. Jag fick mitt första uppdrag i regeringskansliet 1994. Statsskulden var fördubblad, arbetslösheten tredubblad och budgetunderskottet fyrdubblad. Just finanskrisen i början av 1990-talet är ett exempel på en kris där regeringen kan driva och vidta åtgärder som den inte kunde göra innan krisen bröt ut.

Det vill säga: den är ett bra exempel på uttrycket "never waste a good crisis". Mot bakgrund av finanskrisen gjorde Sverige besparingar på cirka 8 procent av BNP och genomförde även en del skattehöjningar. Politiskt fanns en förståelse för att Sverige behövde strama upp försäkringssystem som hade blivit för vildvuxna. För en regering är alltså ekonomiska kriser ett utmärkt tillfälle att göra sådant som tidigare föreföll politiskt omöjligt. Man kan kalla det för produktiva kriser.

Men för väldigt många kriser som en regering har att hantera gäller det inte enbart, eller kanske inte ens i huvudsak, att hantera substans eller sakfrågor i krisförloppet utan minst lika mycket att klara av den mediala granskningen.

I regeringskansliet gäller ansvarsprincipen. Den innebär att det departement som har ansvaret för en fråga i normalläget även behåller ansvaret för frågan i en kris. I januari 2005 svepte stormen Erwin in över Europa och i Sverige kom den att kallas för Gudrun. Det var en enormt kraftfull storm. Allmänheten anmodades stanna inomhus, flygplatserna stängdes, tågen ställdes in. Jag tror det var perioden 8–9 januari. Då föll, om jag minns rätt, 75 miljoner kubikmeter skog ned i backen. Det var som plockepinn. Jag var då regeringens statssekreterare för elsäkerhet och energi. 30 000 mil elledningar hade slagits ut och 130 000 människor var utan el. Och väldigt många, nästan 20 000, saknade el även en månad efter stormen. Så enorm var förödelsen.

Detta är ett typexempel på en kris som möter en regering. När den inträffar, egentligen oavsett vad den innehåller, är min erfarenhet att medierna alltid initialt ställer samma frågor: "Vad har hänt eller förevarit?", "När fick du reda på vad som har hänt?" och "Vad gjorde du då?" Det kan tyckas vara banala frågor, men de omedelbara formuleringarna och svaren är inte sällan helt avgörande för hur väl en regering anses klara en kris på ett sätt som uppfattas som handlingskraftigt.

Just denna kris, en av de största naturkatastroferna som drabbat Sverige, fick inte regeringen skulden för. Ingen journalist – och det är faktiskt ganska ovanligt – kom på idén att det var

regeringens fel att stormen Gudrun drog in över landet. Att elavbrotten pågick under så lång tid var däremot ett väldigt tydligt tecken på dålig beredskap. Sverige elektrifierades under 1920- och 1930-talen. På elstolparna som föll av Gudruns framfart stod det ofta inpräntat årtal som 1932 eller 1925. Ställd inför detta var regeringen tvingad att hantera även substansen och visa handlingskraft och dra lärdom för att undvika framtida liknande händelser. Som statssekreterare införde jag då en obligatorisk avbrottsersättning vid längre strömavbrott. Efter tolv timmar skulle kunden eller konsumenten automatiskt få elavbrottsersättning oavsett avbrottets orsak.

Det drev fram en utveckling mot nedgrävning av kabel, stora investeringar från elbolagen i näten, elsäkrade eller snö- och trädsäkrade kablar. Jag är själv emot för stora regleringar av olika branschers verksamheter, och här blev jag uppvaktad av hela elbranschen inför att lagen skulle stiftas. Men jag hade bestämt mig att detta var rationellt och rimligt. Mitt jobb var att se till att ministern kunde svara på frågan: "Hur ska regeringen förhindra att något liknande inträffar igen?"

En mänskligt och politiskt mycket mer långtgående kris var tsunamikatastrofen. Annandag jul 2004 inträffade flodvågskatastrofen. Särskilt Indonesien, Sri Lanka, Thailand, och Indien drabbades. 300 000 människor miste livet. Jordbävningen som orsakade flera enorma flodvågor varade i tio minuter och uppmättes till över nio på Richterskalan. 25 000–30 000 svenskar befann sig i området, inte minst i det som blivit många svenskars semesterparadis: Thailand.

Under krisens första dygn klarade regeringen inte av att besvara de obligatoriska mediala frågorna "Vad har hänt?", "När fick du reda på det?", "Vad gjorde du då?". Regeringen insåg inte vid den av vad som hade skett utan definierade först krisen som katastrofhyjälptill fattiga länder, mestadels över biståndsbudgeten. Räddningsverket som samarbetade med Utrikesdepartementet på biståndssidan ville ganska snabbt skicka ned ett flygplan. Men det tog UD ett par-tre dygn att ge Räddningsverket klartecken bara för denna relativt begränsade katastrofinsats. Handlingskraft är en viktig del av en krishantering.

Men när det visade sig att så många semesterande svenskar hade drabbats försköts även perspektivet till huruvida regeringen även förmådde att kommunicera medmänsklighet och empati. Att justitieminister Laila Freivalds som planerat gick på teater under de första katastrofdygnen blev den politiska symbolen för avsaknad av fingertoppskänsla. Statsministern stannade kvar på Harpsund alldeles för länge men åkte in till Rosenbad så fort han insåg vidden av katastrofen. När ett par dygn hade gått och medierna och svenska folket förstod vad som hade skett >>

”

Att justitieminister Laila Freivalds som planerat gick på teater under de första katastrofdygnen blev i medierna den politiska symbolen för avsaknad av fingertoppskänsla.

var det alldeles för sent för regeringen att ändra kommunikation och attityd. Den hade redan förbrukat möjligheten att visa handlingskraft och skapa förtroende för krishantering. Resten är, som det heter, historia.

Några dagar efter att dödstalen för drabbade svenskar och familjer stod klart tog kungen bladet från munnen i Ekot och formulerade ”att ibland är det bättre att göra någonting än att inte göra någonting alls”. Det var inget märkvärdigt uttalande i sig men sammanfattade på ett förödande sätt vad alla kände, och därefter blev det också partipolitik av det hela. Att det kom att pågå i flera år berodde inte enbart på oppositionens vilja att hålla regeringens bristande krishantering vid liv medialt, utan återigen även på att regeringen inte heller efter en lång tidsperiod förmådde svara på de mediala basfrågorna i en kris: ”Vad gjorde ni när ni fick reda på vad som hade inträffat?”, ”Vem hade egentligen ringt vem?”, ”Vem hade ansvaret?” och så vidare.

Det var även väldigt tydligt att ansvarsprincipen inte fungerade under just denna kris. Det räckte inte med att ett departement, UD, ledde arbetet, bland annat eftersom krisen berörde så många olika aspekter.

En annan gång, vid diskoteksbranden 1998 på

Hisingen i Göteborg, fungerade regeringens krishantering däremot tydligt och statsråden visade både handlingskraft och empati. Diskot ägde rum i en lokal avsedd för 150 personer, där istället omkring 400 ungdomar befann sig. Fyra pojkar som inte hade blivit insläppta dömdes senare i tingsrätten för att ha anlagt branden. Första dygnen definierades det hela som en trolig olycka. När branden inträffat, i vilken 63 människor dog och över 200 skadades, var statsministern omedelbart på plats i Göteborg. På kvällen ägde en ceremoni vid domkyrkan rum med regeringsrepresentanter. Anhörigföreningar bildades mycket snabbt. Dessa tog genast på sig uppgiften att gå ut i skolorna och informera om hur man ska agera som ung människa i en lokal om det börjar brinna. Hela civilsamhället och alla myndigheter slöt upp. Saker och ting fungerade. De mediala basfrågorna vid en kris kunde besvaras av statsråden. Det var med andra ord ett helt annat förlopp, med en helt annan utgång, av den krisen jämfört med sämre hanterade fall.

I september 1994 hade det precis varit riksdagsval. Bildregeringen höll på att lämna över till Carlssonregeringen, Carlsson III. På natten den 28 september förliste M/S Estonia. Av 989 människor ombord var 552 svenskar, varav 501 dog. Några andra fartyg var på plats

Efter orkanen Gudruns framfart.

FOTO: JOAKIM BERGLUND/TT

relativt snabbt och försökte hjälpa till, men trots det kunde endast få individer räddas. Den tillträdande statsministern Ingvar Carlsson gick efter olyckan genast ut i medierna, utlyste landssorg och tillade: ”Vi ska bärga fartyget. Vi ska ta upp de omkomna. Vi ska se till att de kommer hem till sina anhöriga.”

I denna katastrof var dock inte bara Sverige utan flera länder, som de baltiska staterna, inblandade. En alternativ strategi hade varit att säga: ”Jag ska nu ta kontakt med mina kolleger i de berörda länderna och vi ska omedelbart och gemensamt komma fram till vad vi ska göra med anledning av katastrofen.” Men både den avgående Bildtregeringen och den tillträdande S-regeringen var snabbt ute och lovade att ta upp de anhöriga.

Snart efter det att löfena hade getts kom de inblandade regeringarna istället fram till att det var lämpligare att utlysa platsen för förlisningen till en gravplats. Det medförde att anhörigföreningar i olika länder med helt olika åsikter bildades. Några föreningars representanter ville ha upp sina anhöriga som aldrig blivit funna. Andra ansåg istället att havet var en värdig gravplats. Här har vi ett exempel på hur det gick något för snabbt i kommunikationen när regeringen ville visa handlingskraft och empati. Hanteringen bidrog delvis till att händelsen blev till ett sår som aldrig läktes.

Under min period i svensk rikspolitik arbetade jag på sju olika departement med en rad olika ministrar. Och just frågan om Estonias förlisning hängde kvar sent in på 1990-talet och även i början av 2000-talet. I denna kris skedde flera hanteringsfel. Att regeringarna tillsatte en haverikommission med representanter från tre länder, som

Göran Persson hedrar de döda vid diskoteksbranden i Göteborg.

FOTO: LARS SANDERSSON/TT

Carl Bildt och Ingvar Carlsson vid minnesgudstjänsten i Storkyrkan i Stockholm för Estonias offer.

FOTO: PAWEL FLATO/TT

jobbade helt bakom lyckta dörrar, bidrog till bristande transparens och att konspirationsteorierna om olyckan göddes.

Men efter Estoniakatastrofen infördes även en mängd nya regler. Huvudfrågan den gången blev nämligen: ”Hur ska du och regeringen förhindra att något liknande inte händer igen?” Efter Estonias förlisning upprättas numera passagerarlistor på ett striktare sätt. Det tillkom mer omfattande obligatorisk räddningsutrustning på fartyg, de så kallade bogvisiren byttes ut och fartygen utrustades med spärrar mellan våningar och dörrar som skulle hantera kraftigt inkommande vatten.

Det här är några exempel. Det finns många fler. Förmågan att hantera kriser är numera avgörande för en regerings trovärdighet och varumärke. Vi lever i en tid när vi tycks uppleva ständiga kriser. I det fragmenterade medielandskapet är det få som längre ser eller tar del av samma nyhets-sändningar – men när en kris är framme tränger den igenom i bruset. Alla uppfattar den. Många medborgare upplever därtill kris även i de uppgifter politiken tagit på sig att lösa. Allt fler frågar sig om kärnstaten levererar. Hur står det till med militärens och polisens förmågor? Fungerar sjukvården? Klarar regeringen att uppfylla sin del av det så kallade samhällskontraktet? Fast hur sittande regering förmår att ta sig an denna typ av djupare politisk kris kräver en helt annan text. ✧

Texten är en redigerad version av Stefan Sterns föredrag vid Axson Johnsonstiftelsens seminarium ”Kris i krisberedskap?”

”I det fragmenterade medielandskapet är det få som längre ser eller tar del av samma nyhets-sändningar – men när en kris är framme tränger den igenom i bruset. Alla uppfattar krisen.

Av Torbjörn
Elensky

3

Torbjörn Elensky
är författare.

Se om ditt eget hus

Migration kan inte uteslutande vara Europas skyldighet. En bättre värld är bara möjlig om var och en tar ansvar för sitt eget land och sin egen region.

En följd av den pågående coronapandemin är att vi börjat inse att vi måste se om vårt hus. Det är rätt vettigt att ha lite reserver, att inte slösa bort alla tillgångar, att se till så att vi har en rimlig grad av självushållning. Vi kan inte förlita oss på att transporterna alltid ska fungera, att exporten ska vara oförhindrad eller ens att säsongsarbetarna som brukar plocka våra bär och potatisar ska komma hit och göra jobbet som vi inte har lust att göra. Nu kan de inte komma för att de hindras av karantänsregler och stängda gränser. Men vem vet, en vacker dag kanske de inte vill komma för att de inte behöver det längre för sin ekonomis skull. Vore inte det fantastiskt? Jag glömmar aldrig vad en kubansk dissident, på besök i Stockholm, sade till mig för många år sedan: *Exilio no es libertad*, exil är inte frihet. En värld där ingen behöver fly bör vara vår första prioritering.

Det finns flera skäl att ta emot migranter, flyktingar, arbetare och forskare och andra från hela världen. De kan tillföra kunskap och arbetskraft. Men en del av skälen är rent humanitära: en flykting som hotas till livet för sina åsikter, sin religion, ideologi, forskning eller litterär och konstnärlig verksamhet är det vår plikt att skydda. Flyktingar från akuta katastrofer och krig likaså, även om villkoren för den hjälpen och det mottagandet inte kan vara desamma som för de enstaka samvetsflyktingarna.

Men när det talas om dessa flyktingar talas det alltid så gott som uteslutande om vårt ansvar gentemot dem. Vi måste ta emot dem, ta hand om dem, sörja för dem. De är Europas ansvar. Det är *vår* skam då de kapsejsar på Medelhavet. Det är *vårt* fel när de försmäktar i tält på grekiska öar eller baracker i Norrlands inland. Jämförelser av vår behandling av flyktingar-

na idag och det historiska avvisandet av judiska flyktingar från det nazistiska Tyskland förekommer inte sällan, fast den slutsats som dras, att det är vi som, enligt dessa kritiker, inte är (och troligen aldrig kan vara) tillräckligt öppna och generösa som är dagens nazister, haltar något. Utan att gå in närmare på de historiska skeendena kan vi väl åtminstone konstatera att det stora problemet då var den nazistiska regimen, inte Tysklands grannländer? Och att denna mordiska regim besegrades i krig, inte med sanktioner och avtal. Om vi utifrån detta återvänder till de retoriska jämförelserna mellan dagens situation och 1930-talet blir frågan: Varför är egentligen flyktingarna vårt problem? Varför fördöms inte länderna som driver folk på flykten mer än de som begränsar sin mottagning av dem? Varför har vi egentligen alls relationer med stater som folk flyr från, istället för att med alla till buds stående medel bekämpa dem?

Frågan är givetvis retorisk. Vi kan inte bryta förbindelserna med så många stater i Asien, Afrika och Latinamerika. Och hur illa det fungerar att attackera diktaturer och försöka göra dem till demokratier har vi, om inget annat, åtminstone lärt oss under 2000-talets många krig, i Afghanistan, Irak, Libyen liksom av det långvariga inbördeskriget i Syrien. Så vad ska vi göra med dessa länder och deras folk? Underförstått att vi har något slags ansvar för dem. Det spontant humanistiska svaret att vi ska hjälpa dem kräver ingående förklaringar. Hjälpa dem som lyckas fly? Hjälpa dem som blir kvar? Hjälpa regimerna att bli bättre? Vilken infallsvinkel vi än väljer riskerar vi att hamna snett. Men en viktig slutsats idag, då pandemin härjar, måste vara att dessa länder främst är deras eget ansvar. Det är de som måste utveckla infrastruktur, utbildning, rättsväsende och allt det där andra som bygger, >>

”

Varför är egentligen flyktingarna vårt problem? Varför fördöms inte länderna som driver folk på flykten mer än de som begränsar sin mottagning av dem?

Migrantarbetare i Qatar.

FOTO: YVONNE ÅSELL/TT

om inte demokratier så åtminstone fungerande stater. Det är deras ledare som måste lägga av med utsugning, korruption, förtryck och annat som gör så att länderna inte fungerar. Om de bara tar itu med dessa saker så kan ju vi förslagsvis hjälpa dem med det, frågan är bara hur. Kanske genom att backa lite från vår egen föreställning om både vår globala skuld och vårt globala ansvar?

Ett centralt påstående, som återkom under 2015 och följande år, var att invandringen är bra för Sverige. Utbildade människor, arbetskraft, köpkraft och ungdomlig dådkraft skulle se till så att vi fortsatt höll oss på topp, kunde betala våra pensioner och hålla hjulen snurrande. Min avsikt är inte att ta ställning till dessa påståenden, som mycket väl kan vara sanna. Däremot vill jag vända på frågan: Är det som är bra för oss bra även för dem? Jag tror inte jag kan ge något slutgiltigt svar, men däremot hoppas jag kunna tillföra några ytterligare ingångar till frågeställningar som vi också måste ta i beaktande, om vi verkligen vill vara solidariska och arbetar för största möjliga globala lycka och effektivitet, givet de begränsade tillgångarna.

Under 2017 efterlyste Storbritannien uppemot 80 000 sjuksköterskor. Pensionsavgångar samt brexit skulle snart göra bristen akut. Som en lösning på problemet kunde man bland annat rekrytera filippinska sköterskor. De får högre lön där än hemma i Filippinerna, 27 dagars semester för att hinna åka hem och hälsa på. Och om de tjänar så bra att de kan försörja sin familj får den följa med. Samtidigt efterlyste också Dubai 20 000 nya sjuksköterskor. Där får gästarbetande hela 30 dagars semester och deras inkomst är skattebefriad. I år beräknas 60 procent av sjuksköterskorna i Förenade Arabemiraten vara filippinska, och de är inte den enda yrkesgruppen från landet som jobbar där. 2017 skickades 2,54 miljarder dollar enbart från Förenade Arabemiraten till Filippinerna i form av så kallade remittenser, alltså pengar som den som jobbar utomlands skickar hem till sin familj. Det var en bråkdel av remittenserna till Filippinerna det året. Totalt uppgick dessa till 31,3 miljarder dollar, vilket motsvarade uppemot en tiondel av landets BNP. År för år stiger värdet på dessa remittenser, så att de slog rekord ifjol igen, och hamnade på 33,47 miljarder dollar.

De här pengarna är givetvis viktiga för de filippiner som bor kvar i landet. Många är beroende av att få pengar skickade till sig på detta sätt, vilket gör dem och själva landet extremt sårbara för avbrott i de internationella förbindelserna. Coronapandemin påverkar även filippinska arbetare jorden runt, minskar deras inkomster och riskerar att isolera dem i främmande länder. Förutom sjuksköterskor och annan vårdpersonal är bland annat byggjobbare och sjömän i hela världen i hög grad från Filippinerna. På kryssningsfartyget *Diamond Princess*, som är känt för att ha varit den första lyxkryssaren som drabbades av coronaviruset och som fick ligga i karantän i Yokohama jobbade till exempel 500 filippiner.

Redan 2014, då folkmängden steg till 100 miljoner invånare, varnades det i Filippinerna för läkarbrist. Enligt Philippine Medical Association (PMA) fanns det 70 000 yrkesverksamma läkare i landet och det skulle redan då ha behövts 930 000 ytterligare läkare för att fylla behovet, enligt WHOS:s rekommendation om en läkare per 1 000 invånare. I Sverige har vi 4,2 läkare per 1 000 invånare och snittet i EU ligger på 3,6. En av orsakerna till att det fattas så många läkare i Filippinerna är att utbildade läkare tar högre avlönade arbeten utomlands. Och inte bara som läkare. Enligt PMA har så många som 10 000 filippinska läkare valt att arbeta som *sjuksköterskor* i andra länder för att de får högre lön där.

Covid-19 gör alltså så att flödet av remittenser avtar, vilket innebär ett allvarligt avbräck för den filippinska ekonomin. Men mängden sjukvårds-

Obama uppmanade unga afrikaner att stanna hemma.

FOTO: THEMBA HADEBE/TT

personal som valt att arbeta utomlands gör också att det råder brist på både läkare och sjuksköterskor, samtidigt som den svåraste pandemin på 100 år sveper fram över världen. Bristen båd-
dar för en katastrof, som inte blir mindre allvar-
lig av att det dessutom råder brist på skyddsut-
rustning för sjukvårdspersonalen, där liksom i
Sverige.

Filippinerna är egentligen inte något extremt
land i vår globaliserade värld. Det är långt ifrån
det enda landet vars ekonomi i hög grad är
beroende av remittenser. I absoluta tal är det de
våldiga länderna Indien och Kina som tar emot
störst summor, följda av Mexiko och med Filip-
pinerna först på fjärde plats. Proportionellt sett
ligger små stater som Tonga, Haiti och Nepal i
topp. I Tonga, med drygt 100 000 invånare, står
remittenserna för 38,5 procent av BNP. För de
våldigt stora länderna försvinner summorna i
mängden, utom naturligtvis för just de famil-
jer och landsändar som får del av remittenser-
na. För de små kan de vara helt avgörande. Totalt
rörde det sig ifjol om 551 miljarder dollar, vilket
innebar en ökning med 4,7 procent jämfört med
året innan.

Till dessa officiella siffror, som bygger på
flödena som registreras i världens bank-
system, kommer informella överföring-
ar och ren smuggling av kontanter. Hur myck-
et som överförs via vad som på arabiska kall-
las hawala är nog omöjligt att beräkna. Det är
ett system som används såväl i arabiskspråki-
ga länder som i delar av Afrika och Sydasien. En
indisk migrantarbetare i exempelvis Dubai kan
gå till en särskild butik, som drivs av en landsman

som ingår i systemet, och ge honom kontanter.
Själv får han då en kod eller en sorts lösenord,
varpå någon i hemlandet kan gå till en butik där,
ange denna kod och få ut motsvarande summa.
Systemet är rätt billigt och bygger på förtroende,
som det är nödvändigt för alla aktörer att upp-
rätthålla sinsemellan. Problemet är bara att det
är oreglerat, utan insyn och att det även kunnat
användas för överföringar till terroristgrupper.
Liknande system, med andra namn, finns i såväl
Latinamerika som Kina. Den somaliska gruppen
i Sverige protesterade då svenska banker under
2019 stängde ner kontona för ett antal somaliska
hawalabolag, på grund av de strängare lagar mot
penningtvätt och terrorfinansiering som inför-
des 2017. Det enda alternativet för många av dem,
vars familjer i Somalia är beroende av remitten-
serna, blir då att resa med stora summor i kon-
tanter, vilket också är olagligt om det gäller sum-
mor större än 10 000 euro.

Vare sig remittenserna skickas lagligt med
Western Union, eller någon av de andra firmor
som erbjuder globala transaktioner av det slag-
et, eller informella och ibland till och med ille-
gala hawalafirmor, så återstår den svåra frågan:
Hjälper de? Jo, de hjälper naturligtvis individer
att få ett bättre liv. Den som får pengar skickade
till sig kan renovera sitt hus, köpa vitvaror eller
till och med en bil, nya möbler, kläder, mer mat
och prylar. Resurserna i landet ökar naturligtvis
på detta sätt genom mottagarnas konsumtion,
vilket borde kunna bidra till investeringar som
leder till bättre ekonomi. Men att vissa kan kon-
sumera mer innebär inte nödvändigtvis någon
substantiell ekonomisk utveckling i ett land, om
det de köper tillverkas på annat håll.

”

Men att vissa kan
konsumera mer
innebär inte
nödvändigtvis
någon substan-
tiell ekonomisk
utveckling i ett
land, om det de
köper tillverkas
på annat håll.

»

Tveksamma transaktioner i Kabul
FOTO: TT

”

Att utflöde av begåvning, utbildning och engagemang skulle vara bra för fattiga länder generellt är dock uppenbart orimligt.

I en rapport från 2005 skriver forskarna Ralph Chami, Connel Fullenkamp och Samir Jahjah kritiskt om remittenser, som enligt dem snarare hämmar än stimulerar till utveckling. De beskriver drivkrafterna, schematiskt förenklat som altruism eller affärsöverenskommelse, bakom remittenser i allmänhet, med reservationen att olika kulturer, politiska eller religiösa förutsättningar och så vidare gör att situationen kan vara väldigt olikartad från land till land, och analyserar sedan hur remittenser kan påverka arbetsviljan i hemlandet. Den som får pengar som täcker dess behov har mindre skäl att själva arbeta, om pengarna ges utan villkor. Remittenserna tycks vanligtvis vara till för att skydda mottagarna från ekonomiska problem, inte för att de ska slippa att själva arbeta. Men redan detta kan ge incitament för att arbeta mindre, om man vet att familjemedlemmen som skickar pengar ändå kommer att täcka behoven.

Förutom att kravet eller förväntningarna på remittenser kan begränsa livet för en ekonomisk flykting i det nya landet, att den till exempel tvingas prioritera snabba, lätta pengar framför språkkunskaper eller utbildning, kan de alltså också bidra till minskad arbetsinsats hemma. Rätt få har nog styrkan att be dem där hemma att vänta några år, så de hinner plugga språk, kanske ta en examen, och lika svårt kan det vara att ställa villkor för de pengar man skickar hem. Det är ju också svårt för någon att neka sina äldre föräldrar pengar. Lever de med ens syskon, som kanske tar hand om föräldrarna, men som också kan dra nytta av situationen, blir det inte lättare.

Även för dem som lämnat egna barn hemma, och som kan gripas av längtan och dåligt samvete, kan det vara svårt att knyta några krav på exempelvis utbildning, arbete och liknande till resurserna. Men, återigen, dessa saker skiljer sig från land till land liksom från familj till familj. Det är viktigt att kunna diskutera svårigheter öppet, utan att skuldbelägga dem som hamnar i omöjliga lägen. Problemen liknar dem som

vidlåder alla typer av hjälp, stöd och bidrag, inklusive utvecklingssamarbeten.

Chami, Fullenkamp och Jahjah analyserar dessutom hur relationen ser ut mellan BNP per capita och remittenser i ett antal länder. De menar sig finna *robust negativ korrelation* mellan remittenser och ekonomisk tillväxt. De menar att effekten är lite svår att förstå, men att den troligen hänger samman både med de mottagande individernas lägre motivation att själva arbeta och med att ländernas ledare räknar dem som en stabil inkomst för nationen. Men diskussionen om hur förhållandena verkligen ser ut fortsätter. Hur långt de ekonomiska migranterna måste flytta kan exempelvis också påverka utvecklingen, som inom EU, där det också finns möjligheter till regelbundna besök i hemlandet. Emellertid tycks det långtifrån säkert att de länder som folk utvandrar ifrån även inom EU gynnas av att deras bäst utbildade och företagsamaste ungdomar väljer att söka jobb i Tyskland, Frankrike eller Sverige, hellre än att utveckla sina egna länder efter förmåga.

Men ska det vara den enskilde medborgarens ansvar att bidra till sitt hemlands utveckling? Är det inte vars och ens rätt att söka sin egen lycka som är det viktiga? Om bara den potentialen släpps fri så blir alla rikare tillsammans, i längden åtminstone? Kanske det. Men det krävs nog något mer för att den visionen ska bli verklighet. Först när länder blir så attraktiva att leva i att man bara flyttar från dem för att man vill, inte för att man måste, och då även de fattigare länderna jorden runt lyckas ta tillvara sina invånares potential, och göra undersåtar till fullvärdiga medborgare, blir världen en vettigare plats. *Exilium no es libertad*. Och den hårda sanningen är att varje land, varje folk, enbart kan fixa det själv.

Utvandringen av utbildade och begåvade människor från fattigare till rikare länder kallas ibland för *brain drain*, som om hjärnorna rinner iväg. Liksom vad gäller remittenser finns det även kring detta en omfattande diskussion och betydande variationer från land till land. De som anser att denna typ av migration är av godo, inte bara för oss som får ta emot hjärnorna, utan även för länderna de lämnar, menar att den samlade kunskapen ökar. Influenser som förbättrar undervisning, ökar den generella kunskapsnivån och underlättar för demokratiseringsprocesser, stimuleras av att personer från inte bara fattiga, utan inte sällan även korrupta länder eller sådana där regelrätt förtryck råder, kan leva i väst, USA, Frankrike eller Sverige, lära sig hur man gör samhället gott för alla, och återföra kunskapen till hemlandet. I en del fall kan det säkert fungera så. Exempelvis den iranska diasporan har relativt hög utbildning och lär vara beredd på att ta hand om Iran den dag mullornas regim faller. I andra fall finns risken för att inflytandet går åt motsatt håll, och nostalgin inför hemlandet, glömskan av umbäranden och förtryck och romantisering av minnet leder till att man börjar leta fel i det nya landet och

fördelar med det gamla, inklusive dess förtryckande strukturer. När enklaver blir så stora att seder och bruk kan upprätthållas även i exilen och man kan leva helt på sitt gamla hemspråk, får nyheter från hemlandet och inte behöver befatta sig med det nya hemlandets folk mer än via myndigheter och möjligen på arbetsplatsen, är det svårt att se hur det ska kunna bidra till demokratisering i det gamla landet. Att politiskt aktiva oppositionella ger sig av kan dessutom i sig göra så att auktoritära regimer får lättare att hantera sina undersåtar. Återigen, detta är omfattande och komplicerade förhållanden, med stora variationer från land till land och världsdel till världsdel. Att utflöde av begåvning, utbildning och engagemang skulle vara bra för fattiga länder generellt är dock uppenbart orimligt.

Den första resa Barack Obama gjorde 2016, efter att ha avslutat sin tid som president, gick till Afrika. Där höll han bland annat ett viktigt tal i Johannesburg, i samband med firandet av att det gått 100 år sedan Nelson Mandela föddes.

I detta tal uppmanade han unga afrikaner att stanna i Afrika, för det är där de behövs och där de kan göra verklig skillnad. Han sade att ”om vi har afrikanska ledare, regeringar och institutioner som bygger en plattform för framgång och möjligheter, då kommer talanger i ökande grad att vilja stanna. När du väl nått en brytpunkt, kommer du inte bara att stoppa *brain drain*, utan den kommer att vända.” Han talade om afrikaner som jämbördiga, ansvariga människor med ett ansvar för sin egen kontinent och sina egna länder. Naturligtvis gjorde han inte detta för att han, som själv är son till en kenyanskfödd och USA-utbildad ekonom, ville begränsa deras personliga frihet, eller för att han är rasistisk eller någon av de andra slentrianförklaringarna som kanske kunde vändas mot någon annan som sagt samma sak. Nej, han gjorde det för att han förstår vikten av global utveckling. Han konstaterar

Hjälp utifrån med bärplockningen i Munkfors.

FOTO: FREDRIK KARLSSON/TT

de att koncentrationen av begåvning följer koncentrationen av rikedom, vare sig det är i Singapur eller Dubai, att denna måste balanseras på något sätt och att om Afrika ska utvecklas så

krävs det att afrikanska begåvningar arbetar för Afrikas väl.

Migration är en omfattande fråga, som inte kan inskränkas till att handla om bara vårt ansvar. Att betrakta den som en ren vinst för Sverige, eller väst i stort, kan verka lockande, kanske rentav som den korrekta antirasistiska positionen. Men för den som försöker se problematiken, med de möjligheter den också medför, ur ett verkligt globalt perspektiv, blir det uppenbart att förhållandena är mycket mer komplicerade än vad de kan verka. Först i en värld där ingen behöver fly, vare sig av politiska eller ekonomiska orsaker, går det att föreställa sig en på allvar hållbar framtid. Men att tro att den ska byggas av nord och väst för syd, i-länder för u-länder, eller vilka ord som nu anses bäst att använda, är orimligt. Om det är ”bra för oss” att högutbildade, eller lågutbildade och företagsamma, flyttar hit, är det ganska lätt att inse att det även är ”bra för dem” om de flyttar dit, eller faktiskt stannar. Hur maximerar vi den globala nyttan? Eller lyckan för den delen. Är det säkert att den är summan av alla individers fria val? Kanske det. Men då måste det också skapas förutsättningar för alla som inte vill migrera att slippa göra det. Först då kommer också de som verkligen vill migrera att kunna göra det i full frihet.

Det finns en svepande föreställning enligt vilken vi i nord och väst har ett övergripande ansvar för världens tillstånd. Men tänk om den inställningen inte är omtänksam, utan paternalistisk och en del av problemet i världen. Utvecklingen måste spridas, men den kan bara göra det genom att var och en faktiskt tar ansvar för sitt eget land, sin egen region. Demokrati är inget som kan bombas fram, det lärde vi oss under början av 1900-talet. Men den kan tydligen inte heller stimuleras fram genom så gott som förbehållslös hjälp till kleptokratiska regimer, eller genom flyktningmottagning och remittenser. Vi måste i Sverige och Europa se om vårt hus.

Det kommer att ta flera år för oss att komma igen efter den pågående pandemin, och viljan till exempelvis flyktningmottagning lär vara mycket begränsad framöver, nära noll för ekonomiska migranter. En del av förutsättningarna för att vi i Sverige ska lyckas med vår egen återhämtning är ett fungerande samarbete inom EU. Och en förutsättning för detta i sin tur är en bättre fungerande värld. Jag tror inte alls att en sådan är lätt att bygga. Stimulans och hjälp bör väl kompletteras med olika former av sanktioner. Vi måste också göra vårt för att stoppa förtryck, korruption och terrorism, både våldsamma extremistgrupper och auktoritära regimers. Men vi måste inse att det enda riktigt hållbara sättet, den enda möjligheten att det kan lyckas, är att var och en börjar ta ansvar för sin del av världen. Det är jobbigt, tidsödande, kan drabba enskilda på sätt som uppfattas som orättvisa, men det är den enda vägen framåt. ✿

”

Det kommer att ta flera år för oss att komma igen efter den pågående pandemin, och viljan till exempelvis flyktningmottagning lär vara mycket begränsad framöver, nära noll för ekonomiska migranter.

Normkritiska genusperspektiv avvisar biologiskt bestämda beteendeskilnader mellan män och kvinnor. Men verkligheten är mer komplicerad.

Biologin står i vägen

Av Bo Rothstein

”

Dessvärre förefaller frågan om kriminalitet ligga utanför genusforskarnas intresseområde. Varför det är så är svårt att hitta någon förklaring till.

Det man skulle kunna kalla ”biologi på svenska” visar sig inte vara en helt okomplicerad sak. Universitetslärare som ens antyder att det kan finnas biologiskt betingade beteendeskilnader mellan män och kvinnor ligger numera illa till. Det visar sig att de kan bli föremål för allehanda åthutningar och uppsträckningsamtal och till och med avskiljas från att undervisa. Här gäller nästan totalförbud mot att anföra biologiska förklaringar till skillnader mellan mäns och kvinnors agerande. Istället gäller det av olika myndigheter och även Vetenskapsrådet anbelangade genusperspektivet där beteendeskilnader mellan män och kvinnor skall ses som ”socialt konstruerade”, vilket betyder att de är orsakade av allehanda historiskt etablerade kulturella normer.

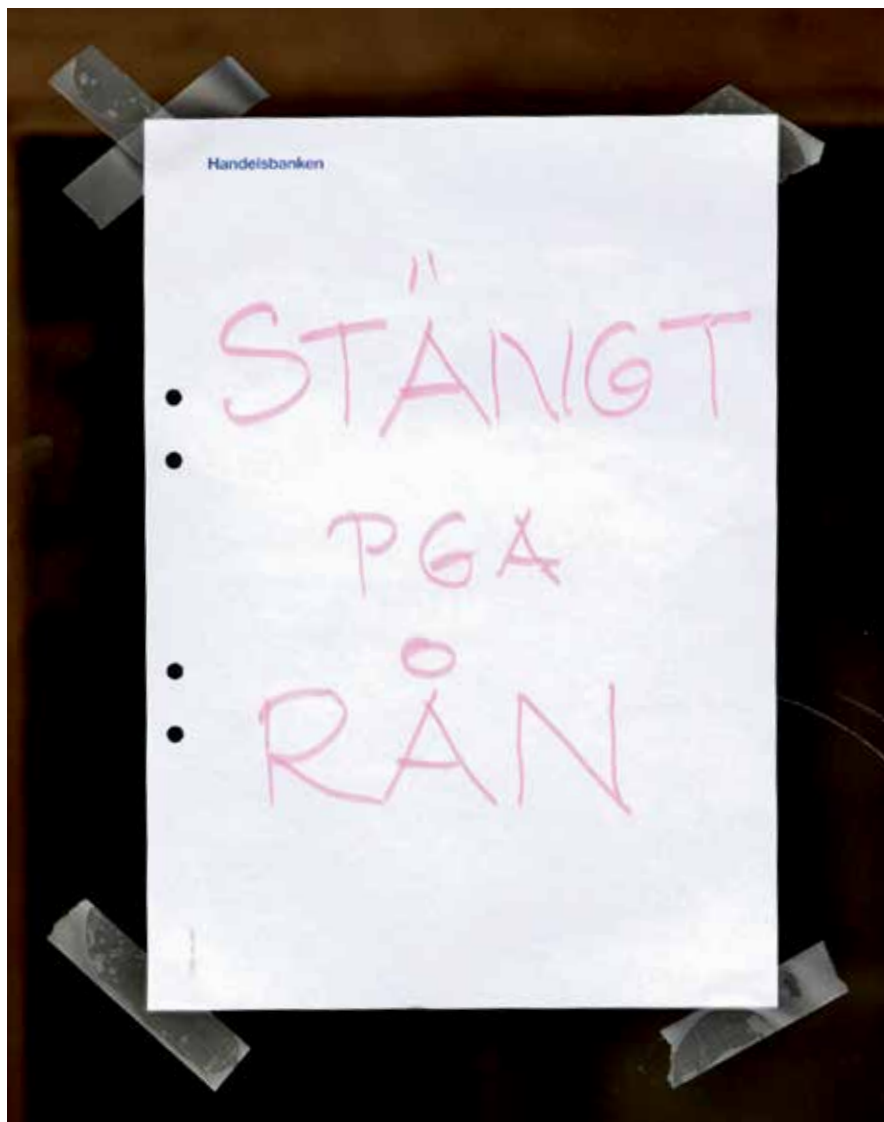
Det som av dessa statliga myndigheter anses vara fördelen med genusperspektivet är att sådana normer tror man sig kunna förändra och därmed skulle de skillnader i beteende som vi ofta kan konstatera mellan könen kunna utraderas och jämställdhet slutligen uppnås. Normkritik kallas detta på nusvenska. Gott så, och man måste nog önska dem som företräder denna inriktning all lycka i världen ity det lär de behöva. Att det inte skulle finnas biologiskt bestämda beteendeskilnader mellan män och kvinnor är ett, lindrigt uttryckt, djärvt påstående.

Man kan till exempel ta frågan om kriminalitet. Studera snart sagt vilket

fängelse i världen som helst och se efter vilka som är inburade för grova brott som innefattar våld eller hot om våld och du skall se att omkring 97 procent av dessa är män. Om ett normkritiskt genusperspektiv på kriminellt beteende kunde leda till att vi fick en brottslighet som låg på kvinnors nivå så skulle det resultera i ett fullständigt annorlunda och verkligen mycket bättre samhälle. Vi kunde till exempel skicka hem 9 av 10 poliser och säkerhetsvakter. Dessvärre förefaller frågan om kriminalitet ligga utanför genusforskarnas intresseområde. Varför det är så är svårt att hitta någon förklaring till. Kan det måhända vara att här är skillnaden mellan hur män och kvinnor betar sig så enormt stor att man fruktar att hamna i just biologiska förklaringar som man av ideologiska skäl inte vill syssla med?

ETT SKÄL ATT MAN INTE vill syssla med biologiska förklaringsmodeller är att man fruktar att sådana kan tas till intäkt för att bibehålla historiskt etablerade könsorättvisor. Men detta resonemang saknar all logik, en empirisk biologisk förklaring kan inte tas till intäkt för hur vi skall hantera det normativa problemet med rättvisa. Om vi finner biologiska förklaringar till att vissa människor är funktionshindrade försöker vi i allmänhet satsa omfattande resurser på att hitta bote- eller hjälpmedel. David Humes berömda lag gäller än, empiriska förklaringar om ”vad som är” kan inte tas till intäkt för att besvara den filosofiska frågan om hur någonting ”bör vara”.

På ett annat viktigt område i svensk

Allt tyder på att den skyldige är en man.

FOTO: SONNY THORESEN/TT

politik råder emellertid den totalt motsatta uppfattningen om biologins betydelse. När det handlar om de biologiska föräldrarnas rätt till sina barn har vi en lagstiftning och rättspraxis som närmast kan betraktas som tok-biologisk. Det finns i realiteten nästan ingen nivå på hur biologiska föräldrar kan vanvårda eller till och med misshandla sina barn som innebär att deras föräldraskap nullifieras och barnet ifråga blir bortadopterat. Det är förvisso så att många föräldrar som missköter sitt föräldraskap mister vårdnaden om sina barn som då placeras i fosterhem. Men de sociala myndigheterna strävar genomgående efter att barnen skall återföras till sina biologiska föräldrar och man försöker också ordna så att de biologiska föräldrarna får träffa sina barn under den tid de är fosterhemsplacerade. Detta har nyligen fått stor uppmärksamhet i och med det otroligt sorgliga fallet men den 3-åriga flickan som avled efter det att hon genom ett domstolsutslag efter lång tid i

en väl fungerande fosterfamilj återbörades till sina biologiska föräldrar. Här är det inte barnets bästa som gäller och det finns inget tal om föräldraskapet som en "social konstruktion".

ISTÄLLET HAR VI EN närmast total biologism som ger synnerligen dysfunktionella biologiska föräldrar rätt till sina barn. Den svenska ordningen på detta område förefaller ofta leda till att barn till dysfunktionella biologiska föräldrar döms till en uppväxt som består av "pendling". De omhändertas och placeras i en fosterfamilj ett tag, därefter återförs de till sina biologiska föräldrar där de efter ett tag är så vanvårdade att de måste till en ny fosterfamilj varefter de igen återförs till sina biologiska föräldrar varefter de kan komma till en ny fosterfamilj och så vidare. Forskningen på området är tämligen entydig i att detta är ett generalrecept för att producera mycket olyckliga unga personer som kommer att drabbas av allehanda svåra problem i

livet. Det skulle inte förvåna mig om den svenska staten om något decennium kommer att tvingas till både ursäkter och skadestånd till dem som drabbats av detta system liknande vad som inträffat med dem som tidigare blev tvångssteriliserade eller satta på illa fungerande barn- och fosterhem.

Vad som nu sker är att staten (oftast på goda grunder) under mycket långa perioder diskvalificerar barnets biologiska föräldrar men inte ger barnet några nya sådana trots att det finns väldigt många som vill adoptera. Att under lång tid sätta barn i en fosterfamilj är inte att ge det några nya föräldrar eftersom detta föräldraskap plötsligt kan upphöra. Forskningsläget är tydligt, adopterade barn klarar sig mycket bättre än de som tillbringat större delen av sin uppväxt i många olika fosterhem. Detta innebär ingenting annat att den nuvarande politiken på detta område med berättad mod skadar många barn just på grund av att man ger det biologiska föräldraskapet prioritet framför det "socialt konstruerade" föräldraskap som en adoption innebär.

EN LIKNANDE biologism existerar också på ett annat område i svensk politik, nämligen förbudet mot anonyma donatorer till konstgjord befruktning. Här anses det synnerligen viktigt att alla barn har rätt att när de nått 18 års ålder få veta vem som är deras biologiska far eller mor. Detta innebär troligen att många som kan hjälpa barnlösa genom att donera ägg eller sperma avstår från att göra så eftersom utsikten att någon vill främmande person om 18 år knackar på ens dörr och presenterar sig som ens son eller dotter inte är tilltalande. Även här finns det inte en skymt av föreställningen att fader- eller moderskap skulle socialt konstruerade utan man fastslår i lagstiftningen att det är biologin som gäller. För att summera, både idén om biologins primat och idén att vi skall se biologiska förklaringar som oviktiga eller oönskade kan i och för sig båda vara riktiga, men faktiskt inte på samma gång. När det gäller barn och föräldrar där biologismen dominerar är argumentet för socialkonstruktivismen empiriskt osedvanligt tungt, när det gäller beteendeskilnader mellan män och kvinnor är det nog mindre så.

Bo Rothstein innehar August Röhss professur i statsvetenskap vid Göteborgs universitet.

TEMA

INDIEN UNDER MODI

Indien flyttar fram sina positioner på den världspolitiska scenen, men på hemmaplan har det kommit grus i maskineriet.

Klarar Modi krisen?

Narendra Modis populistiska hindunationalism har försvagat det sekulära Indien. Men coronaviruset riskerar att leda till en politisk katastrof.

Av Gareth Price

Den hinduiska nationalismen växte fram på 1800-talet som ett sätt att skapa stolthet över den indiska civilisationen och motarbeta Västerlandets idéer om sin etniska överlägsenhet, som sades rättfärdiga kolonisering. Många sådana rörelser som ville reformera hinduismen protesterade mot uppdelningen av hinduer efter kast, ett system som reformivrarna ansåg att det brittiska väldet hade överbetonat för att kunna söndra och härska.

De nationalistiska rörelserna hävdade den indiska andlighetens styrka och betydelse. Denna andlighet omfattade också andra trosriktningar som hade uppstått i Indien, till exempel sikhism och buddism. Från första början var de hinduiska reformrörelserna, som bidrog till den bredare indiska nationalismens utveckling, avog mot religiösa åskådningar som inte hade några band till Indien, främst kristendomen och islam.

Spänningarna skärptes av självständighetsrörelsens karaktär. De flesta hindunationalister motsatte sig Indiens delning efter religiösa linjer och ansåg att Indien som andligt land borde förbli intakt. Det indiska Kongresspartiet motsatte sig också en delning, men till sist blev den ofrånkomlig efter de krav som det pakistanska partiet Muslimska förbundet ställde.

Den hinduiska nationalismen förstärkte självständighetsrörelsen, men då delningen genomfördes 1947 leddes den av mer sekulära gestalter som Nehru. Istället för ett Indien som hemlandet för Sydasiens hinduer – så som Pakistan blev för Sydasiens muslimer – skulle det vara en sekulär stat, inte i den västerländska betydelsen, där religion och stat är åtskilda, utan ett starkt religiöst land där olika trosriktningar kunde leva sida vid sida i enlighet med sina egna religiösa läror.

Detta förstärkte hindunationalisternas uppfattning att självständighetsrörelsen – ledd av Kongresspartiet – ville tillmötesgå muslimerna. Indiens muslimer var en av Kongresspartiets viktigaste väljarbaser som dominerade den indiska politiken i årtionden efter självständigheten. Två år efter frigörelsen från Storbritannien mördades mahatma Gandhi. Mördaren hade tidigare varit medlem av Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS), nu betraktad som Bharatiya Janata-partiets (BJP) moderorganisation. RSS frikändes från inblandning i mordet på Gandhi men dess stöd tunnades ut, och partiet marginaliserades under de första åren av självständighet.

Hindunationalismens idéer behöll dock sin kraft, i synnerhet tanken att det fanns en andlig styrka i den indiska civilisationen som hade vittrat under mogulernas och britternas århundraden av kolonisering.

Kongresspartiet styrde Indien under trettio år men väljarstödet avtog gradvis. Det blev mer centraliserat med påföljd att regionala partier bildades (och fraktioner bröt sig ur Kongresspartiet) i olika delstater. Sedan Indira Gandhi infört undantagstillstånd vid 1970-talets mitt förlorade Kongresspartiet slutligen makten till en koalition som omfattade Bharatiya Jana Sangh, BJP:s föregångare. Denna koalition, där både hinduiska nationalister och vänsterpartier ingick, hade föga gemensamt utom sin avsky för Kongresspartiet.

Kongresspartiet återtog så småningom makten men stödet fortsatte att sjunka. Eftersom de flesta alternativ var regionala blev BJP, som bildades 1980, det enda livsdugliga nationella partiet. Det vann kraft från olika hinduiska rörelser, särskilt Ram Jannabhoomi-rörelsen. De hinduiska nationalisterna påstod att moskén Babri Masjid var byggd på Ramas födelseplats – Rama är guden Vishnus sjunde avatar – i Ayodhya. År 1992 rev hinduiska nationalister moskén och stora upplopp utbröt.

BJP kom till makten på nationell nivå 1998 men hölls tillbaka av sina koalitionspartner. Det drev ändå en politik som skulle demonstrera Indiens styrka, främst genom test av kärnvapen. Vid denna tidpunkt (liksom på 1970-talet) såg sig många indiska politiska partier som Kongresspartiets motståndare och var därför vänligt inställda till en koalition med BJP. Trots att Kongresspartiet fortlöpande tappade anhängare kom många ändå underfund med att de ideologiskt hade mer gemensamt med det partiet än med BJP. Efter BJP:s nederlag i parlamentsvalet 2004 härskade en rad svaga koalitioner med Kongresspartiet i spetsen i tio år.

År 2001 blev Narendra Modi regeringschef i den BJP-styrda delstaten Gujarat och med tiden en av de få politiker som vunnit tre delstatsval i rad. Modi är också medlem av RSS. Ett av Kongresspartiets problem är dess dynastiska karaktär. Nästan alla dess ledare har tillhört släkten Gandhi (avkomlingar till Nehru, inte till mahatma Gandhi). Modi däremot hjälpte som barn sin far i

>>

INDIEN UNDER MODI

FOTO: PRABHAT KUMAR VERMA/JT

hans lilla tebutik och fick nöja sig med gymnasieutbildning. I början av 1970-talet gick han med i RSS och arbetade heltid som partifunktionär. Vid mitten av 1980-talet gick han vidare till BJP och blev med tiden partiets generalsekreterare.

Modis regering i Gujarat vann anseende som näringslivsvänlig och stimulerade den ekonomiska tillväxten. Det var strävan efter ekonomisk tillväxt och transparent styre som gav Modi segern i parlamentsvalet 2014. Vid det laget hade Kongresspartiets tio år vid den federala makten besudlats av den ena korruptionsskandalen efter den andra. Modis socialpolitik i Gujarat väckte emellertid alltmer kritik och några undersökningar visade att sjukvård och utbildning var ganska undermåliga, i synnerhet i förhållande till delstatens relativa välstånd. Det var dock med upploppen i Gujarat 2002 som hans styre i delstaten mest kom att förknippas.

En brand på ett tåg med hinduiska pilgrimer tog omkring 60 människors liv, och Modi lade skulden för branden på lokala muslimska extremister (senare utredningar har ifrågasatt detta). Våld utbröt i stora områden och pågick länge. Innan det slogs ner hade omkring 2 000 personer, de allra flesta muslimer, dött och omkring 150 000 befann sig i flyktingläger. En utredning tillsatt av Högsta domstolen fann inget skäl att inleda en process mot Modi, men även om attackerna inte sanktionerats av delstaten hade Modis regering underlåtit att kämpa ner våldet. Muslimfientlig retorik förenad med lokalpatriotism var viktiga inslag i BJP:s program i delstatsvalet i Gujarat 2002, som partiet vann med bred marginal. Modi hade segrat med stöd av religiös polarisering efter upploppen, men följande delstatsval inriktades på ekonomisk tillväxt (och utmärktes av ett mer avancerat bruk av tekniska hjälpmedel i valkampanjen än som hade förekommit dithittills i Indien). Under denna period var Modi förbjuden att besöka USA och flera europeiska länder, där han betraktades som medskyldig till upploppen 2002. Förbudet drogs tillbaka efter hand som han kom allt närmare makten.

När Modi 2013 blev BJP:s kandidat till posten som premiärminister var upploppen i Gujarat ingalunda glömda, men delstatens ekonomiska framsteg de senaste tio åren var uppenbarligen avgörande. Men inte alla inom BJP applåderade hans upphöjelse. Vissa ledande personer i partiet befarade att han skulle lägga sig till med alltför mycket egen makt. I parlamentsvalet 2014 drev BJP en kampanj där allt ljus riktades mot Modi, och många opinionsmätningar då och sedan dess visar att allmänhetens sympati för honom personligen är mycket starkare än för BJP som helhet, och dessutom starkare än för någon annan indisk politiker.

BJP var påfallande välfinansierat i kampanjen 2014 och hade utbrett stöd i medierna. Kombinationen splittrad opposition och det självständiga Indiens första parti med relativ majoritet bidrog också, och BJP fick majoritet i Indiens underhus med endast 31 procent av rösterna. Stödet var koncentrerat till norra Indien, och partiet har sedan dess lagt ner stor möda på att bredda sin popularitet i landets södra del.

Efter Modis valseger var allmänhetens förväntningar höga, trots att det med Indiens federala struktur skulle bli svårt att på central nivå genomföra det som den relativt homogena delstaten Gujarat hade presterat, inte minst därför att BJP saknade majoritet i Indiens överhus. Förväntningarna steg inte enbart på grund av Modis anseende utan också för att Indien för första gången sedan 1984 hade valt en regering med majoritet för ett enda parti. Successiva koalitioner hade försvagat beslutsprocesserna och bidragit till den ökande korruptionen, i takt med att mindre partier försökte skaffa sig fördelar i ministerier där de hade makten.

Den första valperioden medförde ingen våg av ekonomisk tillväxt. Tvärtom följde en serie dramatiska händelser och även specifika konkreta framsteg. Insatserna för att öka antalet toaletter över hela landet vann beundran över hela världen. Gasleveranserna till fattiga hushåll byggdes ut. Nya projekt för att städa upp i landet och stimulera tillverkningsindustrin tillkännagavs. Samtidigt centraliserades makten markant, främst till premiärministerns kansli, och den politiska kontrollen över rättsväsendet skärptes. Flera brottsutredningar inleddes mot organisationer verksamma i civilsamhället och mot utländska välgörenhetsorganisationer. Det tolkades som tecken på att regeringen inte tålde kritik.

”Om Indiens muslimska befolkning stängs in i Kashmir skulle behandlingen av dem likna Kinas behandling av uigurerna i Xinjiang, för att inte tala om Myanmar av rohingyerna.”

Läget blev mest dramatiskt då Modis regering 2016 förklarade alla rupeesdollar med höga valörer ogiltiga. Syftet uppgavs vara att angripa korruptionen, men åtgärden fick ett antal oavsiktliga (eller kanske avsiktliga) konsekvenser. Ekonomin led ett svårt bakslag, och den informella ekonomin tog särskilt stor skada. Situationen förvärrades

även skatt på varor och tjänster som troligen stimulerar tillväxten på lång sikt men alltid slår hårt på kort sikt. Följden var att arbetslösheten året därpå beräknades ligga högre än den gjort på 45 år.

Utgången av parlamentsvalet 2019 såg ut att bli mycket oviss, men i valkampanjens slutspurt exploderade en bomb i delstaten Jammu och Kashmir. Indien svarade med att bomba Pakis-

Protester mot en ny medborgarskapslag.

FOTO: VINOD BABU/TT

INDIEN UNDER MODI

tan. Åtgärdens militära effekt har ifrågasatts internationellt, men i Indien ansåg man att Modi hade agerat resolut mot Pakistans aggression. Denna faktor uppfattades som ett tecken på Indiens nyfunna styrka och tros allmänt ha vänt väljarna i BJP:s favör. Partiets andel av rösterna och antal medlemmar i parlamentet översteg siffrorna från 2014.

Modis första ämbetsperiod betecknades av en klar strävan att göra Indien till en ekonomisk supermakt, men här och där började missnöjesyttringar märkas, främst i flera kampanjer mot koslakt i delstater där BJP hade makten. I praktiken angrep hinduiska medborgargarden muslimer och kastlösa. Under den andra perioden har man alltmer ohöjlt övergått till att attackera vad hinduiska nationalisterna anser vara andra partiers tendens – främst Kongresspartiets – att prioritera muslimer. BJP började med att upphäva ”tredubbel talaq”, som ger muslimer rätt att utan vidare skilja sig. Förbudet var enligt alla rimliga synsätt motiverat som skydd för muslimska kvinnors rättigheter, men att regeringen ämnade gå vidare i samma riktning stod klart.

Kort därpå avskaffade regeringen den speciella status som Jammu och Kashmir, Indiens enda delstat med muslimsk majoritet, hade haft. Även denna åtgärd var berättigad, här för att underlätta den ekonomiska utvecklingen. Det argumentet är dock tveklöst med tanke på att delstatens gränser sedan spärrades och tillgången till internet var stängd i flera månader. Högsta domstolen gav också order om att ett hinduiskt tempel skulle byggas på platsen för den demolerade moskén i Ayodhya, och samtidigt beviljade den tillstånd till att en ny moské uppfördes i närheten. Detta uppfattades i vida kretsar som ett tecken på hur fogligt rättsväsendet hade blivit.

Ar 1979 växte en våldspräglad självständighetsrörelse fram i den nordöstra delstaten Assam. Den nådde delvis sina syften med den så kallade Assamöverenskommelsen från 1985, där en klausul ingick som lät migranter från östra Pakistan stanna kvar. De som hade kommit till Indien efter grundandet av Bangladesh 1971 skulle skickas tillbaka. Bestämmelsen vilade tills Högsta domstolen beordrade att den skulle aktiveras. Till sist avgjordes det att omkring två miljoner personer inte kunde bevisa att de var indiska medborgare.

Regeringen tillkännagav att detta medborgarskapsprov skulle gälla hela landet (sedan dess har den gett olika besked i ärendet). Många av dem som inte kunde bevisa sitt medborgarskap i Assam var i själva verket hinduer (sedan länge indiska medborgare som saknade medborgarbevis eller migranter från Bangladesh). Regeringen införde då en kompletterande medborgarskapslag enligt vilken de som förmodades vara illegala invandrare men utövade religioner som var indiska till ursprunget, och även kristendomen, beviljades indiskt medborgarskap.

Denna lag väckte protester i hela landet. Flera erfarna BJP-politiker hävdade att demonstranterna var muslimer, men protester fick stöd från flera olika håll. Regeringsvänliga medborgargarden attackerade demonstrerande studenter på flera platser, även på Jawaharlal Nehru-universitetet i Delhi, som regeringen ofta kritiserat som ett drivhus för liberalt tänkande. Polisen ingrep

inte då medborgargarden stormade in i universitetets lokaler.

Ännu allvarigare våld utspelade sig i nordöstra Delhi i välplanerade attacker på muslimska samhällen. Återigen som i Gujarat dröjde regering och polis med att ingripa. Mer än 40 personer omkom och hundratals skadades, de allra flesta muslimer.

Allt annat lika borde regeringens nästa steg självfallet vara att införa en allomfattande personlag. För närvarande har olika religioner olika lagar som täcker bland annat äktenskap och arv. I detta skede borde BJP ha ”hyvlat av” det som den påstod var muslimernas privilegier.

Om regeringen kommer att gå vidare med att införa en andra klassens medborgarslag är osäkert. Med tanke på att muslimerna är Indiens fattigaste folkgrupp räknat efter religion står det fullt klart att de skulle kategoriseras som andra klassens medborgare.

Men protesterna mot en ny medborgarskapslag blir allt tydligare och bör utlösa larmsignaler. Om Indiens muslimska befolkning stängs in i Kashmir skulle behandlingen av dem likna Kinas behandling av uigurer i Xinjiang, för att inte tala om Myanmar av rohingyerna. Indiens muslimska befolkning är utspridd över hela landet och uppgår till cirka 200 miljoner.

Utbrottet av coronapandemin ser dock ut att rubba regeringens fokus. Om Modis andra mandatperiod blir framgångsrik eller ej beror sannolikt på hur regeringen hanterar pandemin. Till en början prioriterades den och andra ärenden fick vänta, men det dröjde inte länge förrän den blev en kommunal angelägenhet. Det visade sig att viruset hade spritts på ett möte som den islamiska fundamentalistiska sekten Tablighi Jamaat samlat i Delhi. Rykten om att musli-

mer avsiktligt spred smittan – ”coronajihad” – kom snart i svang. Viruset var verkligen oproportionerligt utbrett bland muslimer, men det berodde på att många fler muslimer – de som hade deltagit i mötet i Delhi – hade testats.

Om Indien ska kunna bekämpa pandemin måste vetenskapen segra över andlighet och religiösa dogmer. Fattigdomen är alltför stor och många daglönare saknar besparingar att falla tillbaka på. När landet nu har stängts ner på obestämd tid måste staten öka sin kapacitet att ge medborgarna service. Om den indiska staten lyckas göra det – och det är ett stort om – finns det en chans att den med denna förstärkta kapacitet till sist uppnår det ”effektiva styre” som utmärkte Modis tid som chef för Gujarats delstatsregering. De ekonomiska följderna av pandemin blir emellertid kännbara, och därmed kommer regeringen troligen att ytterligare utvidga sitt hindunationalistiska program.

Under alla förhållanden har BJP redan förändrat Indiens politiska diskurs i vissa avseenden. De flesta andra politiska partier, även kongresspartiet, måste redan betona sin ”hinduhet”. Håller de aktuella trenderna i sig kommer situationen att förvärras för Indiens muslimer.

Gareth Price är verksam vid Chatham House och specialiserad på Sydostasien.
Översättning: Margareta Eklöf.

”Från första början var de hinduiska reformrörelserna, som bidrog till den bredare indiska nationalismens utveckling, avoga mot religiösa åskådningar som inte hade några band till Indien, främst kristendomen och islam.”

Business as usual?

Löften om en ljus ekonomisk framtid för Indien har inte infriats.
Eftermälet till premiärminister Modis reformprogram är
misslyckanden och brutna löften.

Av Henrik Sundbom

New Delhi den 4 februari 2020. Efter ett par dagar av regn har smogen lättat något i den indiska huvudstaden, och fastän luften bränner i lungorna och solen kämpar med att ta sig igenom de ljusbruna molnen för vindarna med sig en känsla av vår. I stadens gamla kvarter är myllret tätt i gränderna med bröllopsattiraljer, färgglada sarier och religiösa artefakter. Utanför gamla stans stora moské, Jama Masjid, har en grupp muslimska aktivister samlats för att demonstrera mot regeringens nya förslag om medborgarskapslagar. Strax intill håller en grupp valarbetare för antikorrupsionspartiet AAP gatumöte: om några dagar ska stadens invånare välja lokalregering, och AAP är storfavoriter. Trafiken står still, som vanligt. Än så länge har blott två fall av coronaviruset upptäckts i Indien – långt söderut på tryggt avstånd från huvudstaden. I Delhis exklusiva bostadsområden är tempot lugnare. Vakter slumrar i trädgårdstolar av plast utanför husens portar, chaufförer torkar damm från sina arbetsgivares bilar i väntan på körningar. Hembiträden och springpojkar förhandlar med grönsaksförsäljare på gatorna. I parkerna promenerar välbärgade medborgare raskt varv efter varv på gångvägarna, klädda i träningsoveraller och munskydd. Kort sagt, det mesta är fortfarande som vanligt.

I lokalvalet ett par dagar senare vinner AAP en jordskredsseger över det hindunationalistiska partiet BJP, som styr Indien på nationell nivå. Det socialdemokratiska Kongresspartiet som varit statsbärande under större delen av Indiens existens som självständig nation och styrt Delhi i decennier är praktiskt taget uttraderat från Delhipolitiken. AAP:s valkampanj domineras av löften om rent dricksvatten, renare gator, bättre skolor och mindre mygel. Från BJP är tongångarna andra. Partiets företrädare ägnar mer tid åt nationalism, religion och ilska utspel mot AAP:s partiledare Arvind Kejriwal än åt konkreta förslag för att förbättra livskvaliteten för Delhiborna. Premiärminister Narendra Modi gör ett av sina sällsynta framträdanden inför tiotusentals anhängare i förstaden Dwarka. Själv ligger jag till sängs med en jobbig förkylning ett par kvarter bort och missar spektaklet.

Två veckor efter att valresultatet tillkännagivits besöker USA:s president Donald Trump Indien och framträder tillsammans

med Modi. Samtidigt skakas Delhi av de värsta kravaller staden bevitnat på ett decennium. Demonstrationer mot regeringens nya medborgarskapslagar som av många uppfattas diskriminera muslimer möts av våldsamt motstånd från såväl polisen som hindunationalistiska gräsrotsorganisationer. Över 50 personer mister livet. Normaliteten är bruten.

I tidningarnas ekonomidelar beklagar sig affärsmän över läget. De utländska investerarna har slutat höra av sig. Finansvärlden tycks avvakta vad som ska hända i den indiska huvudstaden och i den indiska politiken. Den ekonomiska utvecklingen, som var en starkt bidragande faktor till att Narendra Modi och BJP vann valet 2014 och återvaldes 2019, har avstannat. Tillväxten har dalat i sex kvartal, och nu tyder prognoserna på att den kommer att bli kring 4 procent för året 2020, fjärran de rekordsiffror som levererades i mitten av millenniets första årtionde. Konsumtionen minskar, kanske mest synbart för statusprodukter som bilar, vilka kommit att bli en symbol för den växande indiska medelklassen. Mellan april och december 2019 sjönk nybilsförsäljningen med över 30 procent.

Ett tredje fall av coronaviruset bekräftas och tiotusentals människor hålls under observation. Paniken börjar breda ut sig. Vad händer om det kinesiska viruset får fäste i ett land där trångboddhet och fattigdom är utbredda problem? Där luftföroreningsrelaterade lungsjukdomar placerar miljontals barn i riskgrupper? Där åtta av tio arbetar som daglönare?

Narendra Modis framgång byggde initialt på att han lyckades kombinera en hindunationalistisk agenda med löften om ekonomiska reformer, fattigdomsutrotning och en rasande tillväxttakt. Som chefsminister i delstaten Gujarat hade han inte bara gjort sig kontroversiell genom att passivt låta pogromer mot muslimer fortgå 2002. Han hade också gjort sig beundrad genom att leverera höjd levnadsstandard genom ekonomisk tillväxt. Delstatens städer utnämndes till de renaste och mest spännande i Indien, utländska investeringar flödade till och det lokala näringslivet frodades. Skulle han kunna leverera en liknande utveckling till Indien som han gjort i Gujarat, hade landet en ljus tid framför sig! Indien >>

INDIEN UNDER MODI

FOTO:ALAMY

Marknadsföring.

FOTO: KRISZTIAN BOCSI/GETTY IMAGES

skulle industrialiseras och elektrifieras, arbetslösheten utrotas, smarta städer byggas och tillväxten tillbaka till höga nivåer.

Med facit i hand har Modis ekonomiska politik inte levt upp till de högtflygande löften. På vissa områden har han levererat. Inflationen har sjunkit från tvåsiffrigt till mellan 2 och 3 procent. Korruptionen är inte borta, men den minskar. Inte minst har de storskaliga korruptionsskandaler som plågade Indien under den förra regeringens sista mandatperiod uteblivit. En omfattande skattereform, avsedd att harmonisera reglerna mellan Indiens delstater och göra det enklare att göra affärer över de inhemska gränserna, har genomförts. Visserligen blev det nya systemet krångligare än befarat och skadade ekonomin kortsiktigt, men i grunden är det en stor framgång att göra Indien till en enad marknad.

Andra löften har visat sig vara luftslott, och inte minst har regeringen Modi missat viktiga tillfällen att genomföra nödvändiga ekonomiska reformer. Premiärminister Modis ekonomiskpolitiska eftermäle lär präglas av brutna löften och misslyckanden. Kanske i synnerhet det överraskande och drastiska beslutet hösten 2016 att över en natt ogiltigförklara alla sedlar i högre valörer –

87 procent av valutan i omlopp! – för att komma till rätta med korruption och svarta pengar. Jag besökte litteraturfestivalen i Jaipur ett par månader därpå, ett evenemang som växt från att vara litterär samlingspunkt till att bli en av Indiens mest spännande arenor för samhällsdebatt. I min anteckningsbok från festivalen hittar

jag en sida där jag med stora bokstäver skrivit: ”Var är litteraturen? Hitills har jag upplevt två dagar av diskussioner om de skadliga effekterna av demonetization! Absolut ingen här tycks vara av uppfattningen att detta var en bra idé.”

Den akuta bristen på kontanter var märkbar i alla delar av det indiska samhället. För mig var det ett irritationsmoment att det kunde ta dagar att hitta en fungerande bankomat,

men för många småföretagare var det ett dråpslag. Hårt arbetande människor såg sina livs besparingar förvandlas till skräp. De många daglönarna som lever ur hand i mun i en helt och hållet kontantberoende ekonomi stod plötsligt på bar backe. Folk dog i de långa köerna till bankerna under det korta tidsfönstret då man kunde växla sina gamla pengar till nya. Men de korrupta männen i toppen hittade sätt att skydda sina tillgångar. Och stödet för BJP-regeringen ökade.

Under sin första mandatperiod reste Modi och hans ministrar

*”I tidningarnas
ekonomidelar beklagar
sig affärsmän över läget.
De utländska investerarna
har slutat höra av sig.”*

INDIEN UNDER MODI

världen runt för att marknadsföra initiativet "Make in India". Äntligen skulle Indien på allvar ta upp konkurrensen med Kina och de östasiatiska ekonomierna om de eftertraktansvärda jobben i tillverkningsindustrin! Och visst lockades en del utländska företag att förlägga sin tillverkning till Indien. Men samtidigt infördes importtullar och andra åtgärder för att skydda den indiska industrin. I september förra året drog sig Indien ur förhandlingarna om att upprätta en asiatisk frihandelszon, av rädsla för att indiska företag inte skulle klara av konkurrensen från importerade varor. Det är en protektionistisk retorik som inte bara påminner om Donald Trumps, den uppfattas också som ett eko från Jawaharlal Nehrus och Indira Gandhis egenartade indiska socialism. Dåligt självförtroende var knappast något som präglade Modis valkampanjer – varken 2014 eller 2019 – men det har blivit centralt i utformandet av den nya ekonomiska politiken.

Narendra Modi har visat sig vara mer "pro-business" än "pro-marknet", och de som för sex år sedan slöt upp bakom den karismatiska ledaren från Gujarat i hopp om en renässans för ekonomiska reformer överger honom en efter en. En av landets mest namnkunniga ekonomiska liberaler, författaren Gurcharan Das, stöttade öppet Modi inför valet 2014 – men övergav honom lika öppet inför valet 2019. I en artikel med rubriken "The Modi Mirage – Why I Fell Out of Love with India's Reformist Prime Minister", förklarade Das att han, som så många andra indier, var trött på Kongresspartiets handelsförklamation 2014 och drömde om en indisk Margaret Thatcher. Han var beredd att ha överseende med Modis etnonationalistiska retorik, i hopp om välstånd, jobb och antikorrupktion. Fem år senare listade Das brutna löften och spruckna förhoppningar. Modi gjorde BJP till ett parti med två falanger: en ekonomiskt liberal och en kulturkonservativ. I takt med den ekonomiska recessionen har den kulturkonservativa falangen vunnit, och inför parlamentsvalet våren 2019 var det viktigare att peka ut politiska motståndare som opatriotiska än att presentera hopp- ingivande ekonomiska reformer. Kärlekssagan var över.

Nya sedlar ledde till köer och ekonomiskt kaos. FOTO:SONU MEHTA/TT

New Delhi den 24 mars 2020. Det har gått en vecka sedan coronaviruset skördade sitt första indiska offer, och över fem hundra människor har bekräftats som smittade. I ett land med 1,3 miljarder invånare är detta förstås en låg siffra, men de flesta är överens om att mörkertalet är stort och att smittan riskerar att spridas snabbare här än i andra länder. Många är trångbodda och lever tillsammans över generationsgränserna. Trängsel och folksamlingar hör till vardagen. Kollektivtrafik, religiösa platser och marknader bjuder på kroppskontakt i en skala som sällan skådats i ett land som Sverige. Miljontals människor saknar hem att isolera sig i. Ännu fler bor i slumområden, där hela familjer samsas i skjul med ett enda rum och hela kvarter delar på varje toalett. Blotta tanken på att arbeta hemifrån är en lyx, förunnad någon enstaka procent av de rikaste. Flera indiska städer och delstater har infört hårda

åtgärder för att begränsa smittspridningen, men det är svårt att få befolkningen att foga sig. Maten måste på bordet, och i jämförelse med hungern är coronaviruset alltså ett abstrakt hot.

I detta läge står premiärminister Modi inför ett val mellan pest och kolera. Görs ingenting eller för lite för att begränsa smittan riskerar han att hållas ansvarig för miljontals människors liv, och en fullständig kollaps i den illa fungerande och underdimensionerade sjukvården. Drastiska åtgärder, å andra sidan, riskerar att beröva hundratals miljoner människor det dagliga brödet och driva landet allt djupare ned i ekonomisk kris. Modi är en alexanderhuggens man, och i ett tal till nationen beordrar han en närmast total nedsläckning av nationen i 21 dagar, med start vid midnatt.

1,3 miljarder människor omfattas plötsligt av utgångsförbud. Alla transporter – inklusive järnvägarna – stängs av med undantag för de allra nödvändigaste varuleveranserna. Skolor, industrier och affärsverksamheter stängs. Matvarubutiker, bankomater och bensinstationer undantas, men på många håll är det så oklart vad som gäller att även dessa stängs med omedelbar verkan. Den som bryter mot utgångsförbudet riskerar ett år i fängelse. I medier och på internet sprids rapporter om polisbrutalitet mot människor som försöker få tag på mat. Efter ett par dagar kommer de första rapporterna om dödsfall på grund av hunger, och i Västbengalen uppges en man som ville köpa mjölk ha misshandlats till döds av polisen. Hundratusentals migrantarbetare som står utan försörjning flyr storstäderna till fots för att ta sig hem till sina byar.

Coronakrisen kan inte skyllas på Narendra Modi, och att hantera en pandemi i ett land som Indien är en omöjlig uppgift oavsett vilket parti som för tillfället har regeringsmakten. För Indiens och Modis del kommer denna utmaning i en tid av ekonomisk kris. Nya bedömningar gör gällande att årets tillväxt snarare lär landa på mellan 0 och 2 procent, än de redan låga 4 procent som förutspåddes för nedsläckningen. När faran blåst över, oavsett om det tar ett kvartal eller ett år, kommer Indiens ekonomi att vara i behov av anabola steroider. Förhoppningsvis lyssnar Narendra Modi då på de kvarvarande ekonomerna i partiets liberala falang. Mycket talar dock för att det är de hårdföra identitetspolitikerna på högerflanken som kommer att stärkas även denna gång.

Henrik Sundbom är frilansskribent och författare.

En global spelare

Under premiärminister Modi har indisk utrikespolitik blivit mer aktiv och inflytelserik. Men på senare tid har omvärldens bild av Indien försämrats.

Av Subhash Agrawal

Sommaren 2014 var Indien redan i färd med att framgångsrikt positionera sig och betraktades som en ansvarskännande, regelbaserad regional makt med en imponerande mänsklig, teknisk och ekonomisk potential. Indiens stabila relationer med stora västmakter, särskilt USA, näringslivets framgångssagor och det växande kommersiella engagemanget med resten av världen i form av handel och investeringar var redan fullt synliga. Samtidigt spred sig oron över Kinas aggressiva sätt att projicera makt över hela Asien och ännu längre, och idén att skapa något slags motvikt mot Kina inne i Asien debatterades redan öppet.

Det var i detta sammanhang som Narendra Modi blev Indiens premiärminister och tog som sin personliga uppgift att utforma Indiens utrikespolitik. Oavsett om man sympatiserar med honom eller ej kan det inte förnekas att Modi de senaste sex åren har gett Indiens diplomati en ny inriktning, en energi och ett engagemang som inte skådats sedan Jawaharlal Nehru var Indiens första premiärminister. Han har tagit många initiativ och vissa djärva steg, han har ibland stigit fel men också lyckats. I nästan samtliga fall har han överraskat både beundrare och belackare.

Vi går händelserna i förväg. Varje bedömning av Indiens diplomati under Modi kräver idag en, om än kortfattad, historisk överblick, särskilt en redogörelse för hur ett av världens största länder kort efter självständigheten från det brittiska kolonialväldet 1947 slarvade bort en lång rad stora ekonomiska, kulturella och geopolitiska fördelar som det åtnjöt på den tiden.

Då var det nyligen självständiga Indien mer avancerat än de flesta asiatiska, arabiska och afrikanska stater mätt i utbildning, industrialisering och transportväsen. Det hade ärvt världens fjärde största järnvägsnät. Det hade också en enorm maktpotential, mjuk och hård, med ett kulturellt fotavtryck som sträckte sig från Persiska viken till Sydostasien, och en valuta som handlades fritt och var välkommen bland bankirer i London, butiksägare i Kairo och gummiexportörer i Malaysia. Nehru uppfattades som en sofistikerad och erfaren global statsman, stora länder rådfrågade honom i viktiga ärenden och nyligen självständiga nationer i Asien och Afrika sökte ledning hos honom.

Indien kunde sola sig i denna diplomatiska glans i nästan tjugio år. Den började mattas på 1960-talet då landet drogs in i konflikter med Pakistan, Kina och till och med Portugal (över Goa)

och steg för steg närmade sig Sovjetunionen. Efter Nehrus död 1964 blev dess ekonomiska politik ännu mer svårbegriplig. Viktiga branscher och hela banksystemet förstatligades, ett katastrofalt beslut som förmådde många utländska företag och Indiens intelligentaste akademiker att lämna landet i drivor. Det var början till Indiens begåvningsflykt och till slutet för många industrier som skapade arbetstillfällen. Under tyngden av denna väldiga ekonomiska chock, i kombination med ökande korruption och en rad katastrofala monsunperioder, halkade Indien snart efter och blev beroende av utländskt bistånd i många år. Dess globala prestige störtade och återställdes inte helt på trettio år.

Vändpunkten kom på 1990-talet, och Indiens geopolitiska uppgång sedan dess har varit konsekvent, mångskiktad och imponerande, även om den inte har fått lika braskande rubriker som Kinas. Under denna tid har inget annat land i världen förbättrat sin offentliga bild så kraftigt eller skapat så många nya diplomatiska möjligheter åt sig självt. Orsaken är Indiens tre principer för succé: utveckling, demokrati och diaspora.

Till följd av en allvarlig finanskris införde Indien i 1990-talets början en rad mycket omfattande ekonomiska reformer, som öppnade stora delar av ekonomin för inhemska och utländska aktörer. Detta råkade sammanfalla med kalla krigets slut och de åtföljande monumentala förskjutningarna i de globala maktrelationerna. De gav Indiens dåvarande ledare, en yngre generation som inte var lika fixerad vid nehruviansk socialism, en unik chans att avskaffa den inåtblickande politiken och öppet och beredvilligt slå upp dörrarna för västvärlden.

Sedan dess, och trots många misstag, har Indiens ekonomiska, sociala och diplomatiska "nyordning" varit häpnadsväckande. De första och tvekande ekonomiska reformerna har bredats och fördjupats med tiden, de har internaliserats av eliterna i näringsliv och politik och drivs alltmer markant av Indiens växande, unga och otåliga befolkning. De senaste tjugio åren har bruttonationalproduktens årliga tillväxt uppgått till omkring 7 procent och de utländska direktinvesteringarna till närmare en halv biljon dollar, båda bland de högsta i världen. Ännu mer avslöjande är att Indien har minskat fattigdomen med närmare hälften, nu är självförsörjande med livsmedel och har en utbildad medelklass på >>

INDIEN UNDER MODI

Den viktigaste partnern.

FOTO: TT

minst 150 miljoner personer. "Utvecklingshistorien" pågår fortfarande, vinsterna med reformerna är mycket ojämnt fördelade och stora delar av landet sitter fast i armod och arbetslöshet. Framstegen är ändå markanta, särskilt med tanke på hur stort och komplext landet är. De har också demonstrerat Indiens enorma ekonomiska potential, och numera har indierna lärt sig att betrakta globala konferenser som en tänkbar motor för framtida global ekonomisk tillväxt.

Allt som allt ser vi nu början till en nyanserad insikt i västvärlden om att delar av Indien visserligen brottas med fattigdom men att det finns andra delar som i motsvarande grad pulserar av modernitet, intellektuell kapacitet, innovation och entreprenörskap. Den indiska demokratin kontrasterar också skarpt mot de närmaste grannarna, av vilka flera någon gång de senaste tjugo åren har rankats som "stater mest sårbara för sammanbrott". Indiens politiska strukturer – demokrati, sekularism och rättsstat – och medelklassens fokus på utbildning har lämnat ofantliga bidrag till landets mycket positiva nya positionering i världen.

Ett tecken på ett diplomatiskt paradigmskifte är att Indien också börjat se på sin omvärld med större självförtroende och mognad de senaste åren. Det har tagit sig uttryck i katastrof-hjälp, åtgärder mot klimatförändringen, utvinning av förnybar energi och initiativ i upphovsrättslagstiftning, digitalisering och global handel, som samtliga har förstärkt dess bild som ansvarskännande och regelbaserad medlem av världssamfundet. Som ett led i sin nya ledarroll i globala angelägenheter har Indien också utvidgat sitt utländska bistånd, huvudsakligen till länder i Afrika och Sydasien, och 2012 var det redan nettogivare. Mer generellt har västvärldens misstro mot Indien snabbt förvandlats till entusiasm för att det ansluter sig till västerländska värderingar och livsstilar. Att resa till USA för att studera vid universitet är numera praxis i den indiska medelklassen, och varje år skrivs närmare 100 000 nya indiska studenter in.

Alla dessa ekonomiska och sociala förändringar framgår tydligast i den dramatiska omsvängning som har ägt rum i Indiens relationer till USA, dess viktigaste bilaterala partner. Båda länderna har snabbt gått från att vara "alienerade demokratier" till "engagerade demokratier" och vidare till "naturliga partner". Indien ansluter sig i allt högre grad till USA i viktiga geopolitiska frågor som amerikanerna ger hög prioritet, även om Indien har sina egna reservationer bland annat om Iran och Afghanistan. USA för sin del har gått i spetsen för att Indien ska accepteras som en mycket betydelsefull regional aktör i Asien och en tänkbar motvikt mot Kina. Mer specifikt har USA:s stöd varit avgörande för Indien i hanteringen av terrorattacker, som Pakistan ligger bakom, och för att dess civila kärnteknikprogram ska accepteras globalt. De båda ländernas flottor samordnar numera regelbundet sin verksamhet för att upprätthålla säkerheten i Malackasundet, där en avsevärd del av världens olja passerar, och även i kampen mot sjöroveriet utanför Afrikas horn. USA genomför fler militärövningar med Indien än med något annat land utanför Nato, och Indien har i all tysthet blivit världens näst största inköpare av amerikanska vapen och stridsflygplan. Samtliga USA:s fyra senaste presidenter har avlagt mycket uppmärksammade och framgångsrika besök i Indien.

Relationerna mellan Indien och USA är unika i bemärkelsen att båda länderna nu också utövar mjuk makt inbördes. Den amerikanska mjuka makten märks tydligt i medelklassens levnadssätt, och det omvända gäller också. Den indiska diasporan i USA uppgår till nästan 3 miljoner och inkomsten per capita hör till de högsta i alla grupper. Författare, professorer, läkare, journalister, riskkapitalister och företagschefer har fått enorm uppmärksamhet och respekt i USA de senaste tio åren. Drygt fyrtio indisk-amerikaner fick höga befattningar i Obamas administration under dess åtta år, fler än någon annan etnisk grupp, och det finns ungefär lika många i Trumps administration. Denna diaspora har gett upphov till en oerhört positiv bild av Indien tack vare dess starka engagemang i offentliga angelägenheter och höga professionella nivå. USA har också börjat upptäcka den enorma begåvningsreserven i Indien. Indiska och amerikanska akademiker, författare, aktivister i civilsamhället, jurister och journalister har nu ett tätt samarbete genom mängder av seminarier och globala fora och plattformar, något som varken Kina eller Pakistan kan göra anspråk på. Alla dessa kontaktpunkter har skapat ett politiskt fristående utrymme för dialog och ömsesidig förståelse, helt skilt från officiella förhandlingar, och tillfört relationen mellan Indien och USA en starkt stabiliserande faktor.

Ansvarskännande nationer för en kontinuerlig utrikespolitik. Diplomatiska allianser, metoder, attityder och retorik kan förändras och gör det också, men nationella prioriteter och egenintressen på områden som ekonomisk trygghet, medborgarnas säkerhet eller gränsdispyter förändras sällan över en natt.

Modi har onekligen skakat om Indiens utrikespolitiska etablissemang och analytikernas skrå med sina många dristiga

utspel och sin självsäkra stil, men egentligen har han inte gjort några drastiska förändringar i Indiens säkerhetskalkyler eller diplomatiska prioritering.

Indiens viktigaste politiska angelägenheter är i stort sett desamma under premiärminister Modi som de varit under föregående regimer. Här har vi Kashmirpolitiken som ska tryggas och försvaras, kampen mot terrorismen, säkerheten vid gränserna mot Pakistan och Kina, hanteringen av Kina som strategisk motståndare och en pålitlig framtida energiförsörjning inför landets växande industriella behov. Till detta ska läggas en tilltagande oro inför snabbt skiftande globala allianser och maktförhållanden, framförallt USA:s isolationism under president Trump. Indien måste hitta en position där det kan bevaka sina viktigaste intressen utan att än en gång engagera sig i överkant – minnet av att Indien gick med och stannade i den alliansfria ländergruppen och inte fick några fördelar av det är alltså färskt hos många indier.

I förbigående kan nämnas att externa krediter eller finansiella frågor inte längre tillhör Indiens främsta diplomatiska angelägenheter. Det är en följd av och vittnar om hur lyckade Indiens ekonomiska reformer har varit. Nu litar Indien på sin förmåga att finansiera sin framtida tillväxt med interna besparingar.

Under Modis ledning har Indien både varit tillmötesgående och hävdat sig i viktiga frågor. Man var generös i uppgörelsen med Bangladesh om en långvarig gränsdispyt, och under den våldsamma

*"Han har tagit många
initiativ och vissa djärva
steg, han har ibland stigit
fel men också lyckats.
I nästan samtliga fall
har han överraskat både
beundrare och belackare."*

INDIEN UNDER MODI

Indien vill vara motvikt till Xi Jinping.

FOTO: WANG YE/TT

ma jordbävningen 2015 fick Nepal mycket frikostig hjälp. Indien visade också stor handlingskraft i gränskonflikten 2017 med Kina och framtvängde ett modus vivendi genom dialog. Modi blir kanske ändå mest ihågkommen för sin orubbliga hållning när landets säkerhet var hotad, särskilt det ”kirurgiska ingreppet” 2016 och luftattacken 2019 mot misstänkta hemliga styrkor i Pakistan, båda svar på anfall mot indiska styrkor.

Under Modi har Indien märkbart förbättrat förbindelserna med viktiga regionala länder som Saudiarabien, Förenade Arabemiraten, Japan, Vietnam och Australien, och det är ingen tillfällighet att vart och ett ställer sig bakom en eller flera indiska strategiska prioriteter. Att Indien knutit förbindelser i synnerhet med Saudiarabien och Förenade Arabemiraten är en enastående framgång. Båda stöder diskret Indien i Kashmirfrågan och har till och med inbjudit Indiens utrikesminister att tala inför Organisation of Islamic Cooperation för första gången i dess 50-åriga historia.

Modi har också tagit flera mindre men lika betydelsefulla

initiativ – ”små” enbart i relation till den risk de medför för indisk diplomati – bland annat genom att grunda International Solar Alliance, att ge Indien en stadig plats i strukturen kring Indiska och Stilla oceanen, att övertala avvaktande japanska företag att investera i Indiens infrastruktur och att reglera gammalt groll med Danmark (Indien vill ha en legopilot utlämnad) och Italien (rättegångarna i Indien för två italienska marinsoldater har dragit ut på tiden i årtal). Han har också påskyndat den redan inleda ententen med USA och riktat strålkastarljuset på den indiska diasporan där. Ett tecken är evenemanget Howdy Modi! i september 2019 som samlade en rekordpublik. Inte ens den amerikanska politiska ledningen, som sedan länge är bekant med sådana manifestationer, hade varit med om något liknande.

Vad man än anser om Modis socialpolitik kan man inte förneka att han har gett nytt liv åt Indiens utrikespolitik med större tydlighet, energi och visioner. Konsulär hjälp åt indier som bor utomlands, särskilt i konflikttrabbade områden, har fått högsta prioritet, och att minimera friktionen med grannar (utom med Pakistan) har också blivit mycket viktigt. Avsikten är klar: Bygg många »

Med premiärminister Shinzo Abe. Relationerna till Japan har förbättrats.

FOTO: GETTY IMAGES

INDIEN UNDER MODI

men meningsfulla allianser, røj undan distraktioner och hinder för Indiens ökande globala makt, ta den nationella säkerheten på allvar och positionera Indien som en ansvarsställande och regelbaserad regional makt. Nu är det inte längre tal om att gå tillbaka till luddiga gamla idéer som ”syd-syd-samarbete”, ett mantra i Indien till för några år sedan.

Modi är fortfarande mycket populär i Indien och har starkt stöd, inte minst för att han har återintegrerat Kashmir med resten av landet (också känt som Artikel 370-kontroversen) och för sitt resoluta svar på terrorattacker. Utlandets bild av Indien har dock skadats svårt de senaste månaderna. Incidenter inom landet har accelererat sedan december 2019 och de hastigt ökande protesterna mot ändringarna i medborgarskapslagen har felaktigt blandats samman med Artikel 370 och Kashmir. Det är separata och fristående frågor, åtskilda i tid och rum, men i allmänhetens uppfattning ingår de i hela bilden av Indien med en regering som inte bryr sig om medborgarna och leds av hinduer som vill återta hela makten, lägga munkavle på muslimerna och spärra in dem i getton. De försämrade relationerna med Turkiet, Malaysia och Iran framstår extra tydligt bland Indiens större diplomatiska motgångar rörande dessa två frågor. I synnerhet Iran är en svår strategisk förlust för Indien, och att mista det som vän förmörkar framtiden för ett av Indiens största utlandsprojekt, anläggningen av Chabhars hamn i Persiska viken. Den reducerar också Indiens betydelse för Afghanistan när USA har dragit tillbaka sina trupper. Slutligen riskerar den att alienera Indiens shiamuslimska befolkning, cirka 15 miljoner, och det får sannolikt konsekvenser för Indiens inre sociala harmoni.

Situationen löper vidare, men Indiens inrikespolitiska åtgärder har helt klart skadat dess omsorgsfullt planerade diplomatiska vinster de senaste sex åren.

Stora rörelser pågår för närvarande i Indiens diplomati. Modi har satt kraft bakom utrikespolitiken, knutit den fastare till landets främsta prioriteter och signalerat att Indien avser att ännu mer än hittills eftersträva och försvara sina främsta intressen. Hans åtgärder i Kashmir och även hans svar på terrorattacker har fått stort, för att inte säga överväldigande, stöd inom landet. Båda tillmäts mycket stor betydelse för Indiens säkerhet. Mot detta inrikespolitiska stöd står omvärldens syn på den senaste tidens operationer i Kashmir, och Indien har översköljts av ett skyfall av kritik som äventyrar de diplomatiska framstegen från några år tillbaka. Trots allt sitt smidiga fotarbete har det utrikespolitiska etablissemangen inte reagerat snabbt eller effektivt nog på denna förödande ensidiga syn på det viktigaste diplomatiska ärendet just nu.

Omvärlden är också i rörelse. Stora stater i väst är i gungning och har fått kämpa med interna kriser som aldrig förr. EU är hårt ansatt av brexit, av alltmer högljudda protester i medlemsstaterna mot såväl invandring som globalisering och av en allt svagare sammanhållning. USA pressas av en ihållande och utmattande intern polarisering som kan ha börjat för länge sedan men

som har blivit fullt uppenbar sedan president Trump tillträdde sitt ämbete. Följden är att USA:s roll som världsledare ifrågasätts och försvagas. Ingen av världens stora geopolitiska brandhärdar har släckts de senaste tio åren utan flammor tvärtom högre, särskilt Venezuela, Syrien, Iran och Afghanistan. I detta oroliga läge har Kina i all tysthet stärkt sina militära muskler, markerat sitt ekonomiska avtryck världen runt och skaffat sig en helt ny ledarprofil i globala frågor och institutioner.

Och så har all denna dynamik helt plötsligt slagits ut av den världsvida omvälvning som coronapandemin har orsakat. De globala ekonomiska skadorna, som kan komma upp i biljoner dollar, börjar synas allt tydligare. Världen rasar mot Kina för att det har ljutit om virusets verkliga epidemiologi, låtit det spridas och fört världen till avgrundens brant. Inflytelserika personer i USA, Japan, Storbritannien och Australien gör offentliga uttalanden där vreden mot Kina är tydlig, och de talar också om att Kina måste straffas eller att banden till det måste brytas selektivt. Det talas alltmer om att skadestånd av något slag måste utkrävas för den globala misär som pandemin vållar. Den inställningen kommer att skärpas med tiden, särskilt medan de verkliga ekonomiska och mänskliga förlusterna klarnar. Det är svårt att tän-

ka sig att Kina kan undgå en väldig förlust av den moraliska trovärdighet som det så omsorgsfullt har projicerat i omvärlden, trots alla invändningar mot enpartidiktaturen, stödet för skurkstaten och avsaknaden av historisk empati för andra länder.

”Ännu mer avslöjande är att Indien har minskat fattigdomen med närmare hälften, nu är självförsörjande med livsmedel och har en utbildad medelklass på minst 150 miljoner personer.”

Dessa snabba förändringar i allmänhetens inställning och geopolitiska beräkningar kan ge Indien en sällsynt chans att hitta en diplomatisk öppning för en nystart i förbindelserna med omvärlden, ännu större än den som kom 1991. När pan-

demin är över har Indien en stor och högst reell chans att åtminstone till en del ersätta Kina som en mycket viktig global leverantör i många branscher, till exempel läkemedel och textilier där det redan besitter imponerande kompetens. Indien har också en chans att leda den ekonomiska återuppbyggnaden i några sydasiatiska grannländer med krediter, teknik och arbetskraft, och därmed uppstår ännu en möjlighet till regionalt inflytande. Det mest betydelsefulla är ändå att detta är ett gyllene tillfälle att införa livsviktiga reformer i jordbruket – en väldig sektor av ekonomin i överhängande behov av omstrukturering och modernisering – som i stort sett har lämnats orörd därför att den anses politiskt känslig.

Både före och under premiärminister Modi har Indiens diplomati gynnats av sitt öppna samhälle, sin starka ekonomiska tillväxt och det ledarskap som landet ofta har gett prov på i sitt grannskap. Dessa faktorer är tillgångar och kalkylen är sund. Indien har en chans att dramatiskt förstora sitt geopolitiska avtryck under detta nya decennium, men endast om det vidtar genomgripande förändringar på avgörande punkter i inrikespolitik och ekonomisk politik.

Subhash Agrawal är politisk riskanalytiker och grundare av India Focus i New Delhi.
Översättning: **Margareta Eklöf**.

Lars Lönnroth är professor emeritus i litteraturvetenskap. Hans senaste bok är *Geijerarvet. En släkt historia om dikt och galenskap* (2019).

Man älskar den gamle skurken

Som litteraturhistoriker är Georg Brandes numera föråldrad. Men han är fortfarande inspirerande som litteraturkritiker och kulturpolitiker.

Av Lars Lönnroth

I min gröna ungdom på 1950-talet var Georg Brandes min idol. Den store danske kritikern (född 1842, död 1927), ledare för "det moderna genombrottet i Nordens litteratur", tycktes mig förebildlig inte bara genom sitt estetiska omdöme utan också som kulturradikal oppositionsman, slagkraftig polemiker och inte minst som framgångsrik förförare. Tänk att få vara som han – charmerande, spirituellt, beundrad för sin kvickhet, hatad av konservativa perukstockar och moralanter men älskad av intellektuella kvinnor!

Sedan min ungdom har Brandes dock blivit rejält omvärderad, inte minst av intellektuella kvinnor. För många feminister framstår han idag som en tvivelaktig för att inte säga vederstygglig figur. Han anses orättvist ha gynnat "det moderna genombrottets" manliga författare på de kvinnligas bekostnad. Kvinnorna sägs ha tvingats rätta sig efter denne kulturprofils vilja för att få framgång på dåtidens bokmarknad. Bland annat anses Brandes bära en stor del av skulden till att den utmärkta svenska författaren Victoria Benedictsson skar halsen av sig på ett hotellrum i Köpenhamn 1888, sedan han

föraktfullt kallat hennes senaste bok en "damroman". Redan då var Brandes enligt många feministers åsikt en hänsynslös och självgod manschauvinist. Senare i livet skall han dessutom helt ha övergivit sin ungdoms progressiva idéer för att ansluta sig till Nietzsches odemokratiska idéer om övermänniskan.

Borde jag alltså numera ta avstånd från min ungdoms naiva Brandesdyrkan? För att ta reda på detta har jag nu på äldre dagar återvänt till hans skrifter. Och visst ser jag numera brister där jag förut enbart såg ädla och beundransvärda dygder. Men till slut har jag ändå kommit fram till att han fortfarande trots allt håller och duger som föredöme, både som kritiker och kulturpolitiker, om än inte alltid som älskare och litteraturhistoriker.

Innan jag kommer in på detta vill jag först påminna om hans levnadslopp, karriär och viktigaste insatser. Han växer upp i en sekulariserad judisk Köpenhamnsfamilj med starka intellektuella ambitioner. I likhet med sina yngre bröder, Ernst och Edvard, den ene nationalekonom, den andre journalist och politiker, omtalas han tidigt som begåvad skribent och framtidsman, i hans fall framför allt som

"Georg Brandes blir en celebritet i hela Europa, översatt till flera språk och ofta inbjuden att föreläsa i främmande länder. Han blir också beryktad som sexualliberal och framgångsrik förförare."

>>

Georg Brandes.

FOTO: GETTY IMAGES

estet och litteraturhistoriker. Vid Köpenhamns universitet till-
ägnar han sig klassisk bildning och Hegels spekulativa estetik,
belönas vid 21 års ålder med guldmedalj för en estetisk avhand-
ling. Senare på 1860-talet studerar han i Paris den franske kriti-
kern Sainte-Beuves psykologisk-biografiska litteraturkritik och
den positivistiske litteraturhistorikern Hippolyte Taines teorier
om diktverket som en produkt av biologisk "ras", social miljö och
"moment", det vill säga det samhällstillstånd som var rådande vid
tiden för skrivandet. Från Taines idéer tar han till stor del avstånd
i sin doktorsavhandling om modern fransk estetik (1870), men
han framträder ändå i likhet med Taine som samhällsorienterad
antiromantiker och franskpåverkad naturalist i sin litteratursyn.

Samtidigt etablerar han sig vid denna tid som radikal fritän-
kare, motståndare till kyrkan och republikansk vänsterliberal i sin
samhällssyn. Strax före sin disputation för doktorsgraden utger
han sin översättning till danska av John Stuart Mills klassiska
stridsskrift *The Subjection of Women* (Om förtrycket av kvinnor),
med ett förord där han kraftfullt stöder bokens teser och därmed
faktiskt blir en pionjär för den feminis-
tiska rörelsen i Norden.

År 1871 inleder han så sin berömda
föreläsningsserie vid Köpenhamns uni-
versitet, *Hovedstrømninger i det nit-
tende Aarhundreds Litteratur*, som bru-
kar betraktas som startskottet för "det
moderna genombrottet". I dessa föreläs-
ningar skildrar han den europeiska litte-
raturens utveckling under 1800-talet
från den franska revolutionens efterdy-
ningar till den tyska romantikens följd-
verkningar i Norden. Hans huvudpoäng
är att den romantiska dikten, som från början varit upprorisk och
nyskapande, efterhand har blivit steril och reaktionär efterklang.
Han efterlyser, efter franskt mönster, en djärv, samhällsorienterad
och naturalistisk litteratur som ställer "problem under debatt".
Föreläsningarna väcker förargelse i universitetsvärlden och det
konservativa etablissemanget, så att han går miste om den pro-
fessur i estetik som han har ansetts vara predestinerad till. Däremot
entusiasmerar hans idéer intellektuella ungdomar och får
snart genklang hos nordiska diktare som Henrik Ibsen, Bjørns-
tjerne Bjørnson och Alexander Kielland i Norge, August Strind-
berg och Victoria Benedictsson i Sverige, J P Jakobsen och Hol-
ger Drachmann i Danmark.

Under 1880-talet framstår han som Nordens mest infly-
telserika kritiker, dels genom sina recensioner i pressen,
dels genom sina föreläsningar och böcker om författare
som Esaias Tegnér och Søren Kierkegaard. Kretsen kring brödera
Brandes i Köpenhamn blir ett centrum för den kulturradikala
rörelsen i Skandinavien, inte minst tack vare dagstidningen *Poli-
tiken*, startad 1884 av brodern Edvard Brandes. Georg Brandes blir
en celebritet i hela Europa, översatt till flera språk och ofta inbju-
den att föreläsa i främmande länder. Han blir också beryktad som
sexualliberal och framgångsrik förförare. Det är under denna tid
som Victoria Benedictsson, i likhet med flera andra författare,
varav många kvinnor, söker sig till honom för att få hans omdö-
me om sin diktning, varvid hon förälskar sig och efter ett kortva-
rigt, ytterst misslyckat förhållande begår självmord 1888.

Vid ungefär samma tid introducerar Georg Brandes Nietzsches
filosofi i Norden och framstår för omvärlden som förespråkare
av övermänniskofilosofi, "aristokratisk radikalism" och genidyr-
kan. Han ger under 1890-talet bland annat ut ett stort och beund-
rat verk om William Shakespeare, blir 1902 äntligen professor och
ännu senare författare till stora verk om andra klassiska diktare
som Goethe och Voltaire. När han dör vid 85 års ålder 1927 är han
inte längre i samklang med den nyaste och mest radikala littera-

turen, som då är modernistisk, men däremot i hög grad väleta-
blerad som vördad kulturpersonlighet, om än fortfarande kon-
troversieell på grund av sina utspel och ställningstaganden i olika
samhällsfrågor.

Hur framstår han då idag som kritiker? Onekligen som gam-
maldags såtillvida, att han konsekvent ser dikten som ett
uttryck för diktarens "personlighet", det vill säga hur han
eller hon är beskaffad som människa, förhåller sig till omvärlden
och agerar i livets olika situationer, inte minst i relation till sam-
hället. Därmed riskerar Brandes att hamna i "biografisk litteratur-
forskning", en typ av forskning som idag föraktas av många kriti-
ker, eftersom det oftast leder till att studiet av författarnas liv blir
så viktigt att man försummar att närläsa deras texter.

Brandes ägnar sig onekligen sällan åt utförlig textanalys men
han gräver heller inte ner sig i biografiska källor såsom många av
dåtidens akademiska litteraturhistoriker. Hans "metod" – om
man kan kalla den så – går snarast ut på att först med djärva men
slagkraftiga formuleringar plus en eller
annan anekdot skissera diktarens grund-
läggande karaktersegenskaper och sätt
att förhålla sig till rådande samhälls-
förhållanden, därefter med raska tag
beskriva sin uppfattning av diktverken.
De diktare han tidigast hyllar är framför
allt upprorsmakarna, de som har vållat
förargelse i samtiden som Lord Byron
eller August Strindberg.

Typisk för Brandes är en formulering
som denna: "Det är Strindbergs friska
och outtröttliga motsägelselusta som i

våra dagar har givit den svenska skönlitteraturen nytt liv." Typiskt
är också att han gärna skildrar en mer försiktig och socialt osäker
diktare som Victor Rydberg i lätt raljerande ordalag. Han berättar
till exempel att Rydberg var så ängslig för att inte vara korrekt
att han flydde hem från en bjudning när han i tamburen upptäckte
att han försummat att infinna sig i lackskor. Och ur denna ängs-
lan härleder Brandes sedan Rydbergs ovilja att på alderdomen ta
ställning till tidens politiska frågor i sin dikt, trots att han i ung-
domen har varit samhällskritisk och radikal.

Men det skulle ändå vara ett misstag att tro att Brandes enbart
värderar författare som i likhet med Strindberg eller Ibsen "sätter
problem under debatt". Selma Lagerlöfs debutverk, *Gösta Berlings
saga*, som 1891 underkändes av tongivande svenska kritiker, höjer
han till skyarna som ett enastående originellt konstverk, någon-
ting helt nytt, som "för läsaren in i en helt ny värld, en såregen
miniaturvärld, färgrik och rörlig", trots att boken ingalunda för-
håller sig till några sociala samtidsproblem. Han är lika entusias-
tisk inför Gustaf Frödings relativt opolitiska debutdiktsamling,
som han i sin recension beskriver som ett "verskonstens mästerverk".
I denna recension ger Brandes ett utmärkt exempel på sin
förmåga att estetiskt analysera språkligt-tekniska detaljer, när han
skriver så här om några rader i Frödings dikt "Skogsrän":

Med en genomförd användning av långa dubbeltrokéiska ord i
ett versmått, vars rörelse är motsatt, har han lyckats ge hela vers-
mättet karaktär av dans, och inte bara det, utan av en ohyggligt för-
förisk älvdans, speglad i en dum bondpojkes fantasi:

*Och hon råbocksprang, gjorde lokattbukter
Och trollpackskonster och sattygsfukter
Och stod bak en furustam
Och glyste och gluttade fram.*

Många sådana exempel på Brandes känsla för ordkonsten finner
man i hans tidiga essay "Det oändligt lilla och det oändligt stora
i poesin" från 1867 men också i hans stora verk om Shakespeare
från 1895–96. Han uppmärksammar till exempel hur Shakespeare

i sin dramatiska framställning av upproret mot kung Henrik IV låter kungen i sitt tal till en av upprorsledarna beskriva dennes trupper som folk som "gapar stort och kliar armbågen" inför maningen till uppror. Kliandet på armbågen är, framhåller Brandes, den oändligt lilla detalj som ger färg och åskådlighet åt scenen, samtidigt som den låter upprorsmännens förvirring och kungens egen storhet framträda.

Även om Brandes ofta låter sig styras av sin politiska ideologi är det alltså knappast något tvivel om att han är en briljant och entusiasmerande tolkare av litterära texter. Som litteraturhistoriker är han dock mindre imponerande. Detta märks särskilt tydligt i Shakespearestudien, där han gör sitt bästa för att tolka Shakespeares skådespel som uttryck för diktarens "personlighet", vilket inte lyckas något vidare, eftersom faktiskt nästan ingenting är känt om Shakespeares biografi och personliga egenskaper. Att den store dramatikers sista tragedier som *Othello* och *Kung Lear* skulle vara ett uttryck för depressiv livsleda på äldre dagar – såsom Brandes menar – saknar sålunda helt stöd i historiska källor.

Vad källkritiken angår är Henrik Schück, den svenska litteraturhistoriens fader, en betydligt säkrare och pålitligare vägledare i sitt stora verk om Shakespeare från 1883, även om också han ur dramerna drar tvivelaktiga slutsatser om diktarens själstillstånd. Men Brandes Shakespearebok är ändå den roligaste att läsa, delvis på grund av hans medryckande formuleringskonst men också på grund av hans sätt att lyfta fram konstnärskapet i enskilda dramatexten.

Men hur var det egentligen med hans förhållande till Victoria Benedictsson? Bar han sig inte åt som en knöl mot henne? Kanske gjorde han det, men det är svårt att bedöma.

Vad vi säkert vet om detta bygger nästan helt på hennes dagboksanteckningar. De visar att hon sökte sig till honom i Köpenhamn därför att hon beundrade honom, såg honom som en förebild och ville att han skulle erkänna henne som en betydande diktare, vilket han också gjorde, dock inte tillräckligt för att göra henne lycklig. Dagboken visar också att hon blev passionerat förälskad och närmast kastade sig om halsen på Brandes när hade svårt att svara på hans sexuella inviter och förödmjukad men hon insåg att han närmast rutinmässigt gick i säng med kvinnor som kom i hans väg. Ingenting tyder dock på att han försökte tvinga sig på henne, snarare verkar han ha behandlat henne med en roat distanserad och till intet förpliktande älskvardhet.

Han borde naturligtvis ha insett att hon var en oerhört stolt, fysiskt sjuk, tragisk och självmordsbenägen kvinna, som det var bokstavligen livsfarligt att inlåta sig med erotiskt. Det var också dumt av honom att i ett brev till sin bror Edvard ironiskt karaktärisera Victoria Benedictssons roman *Fru Marianne* som en "dammroman", eftersom detta tycks ha inspirerat brodern till en orättvist nedgörande recension som gjorde henne ännu mer olycklig än hon redan var. Men det finns, såvitt jag kan se, inga goda skäl för åsikten att Georg Brandes var skyldig till hennes självmord.

Rent allmänt kan man naturligtvis – som flera feminister gjort – kritisera honom för att han var sexliberal och erotiskt vidlyftig under en tid då det var högst riskabelt för kvinnor att ha sex utanför äktenskapet, eftersom de riskerade att drabbas av syfilis, oönskat havandeskap och allmänt förakt. Men det hindrade inte att en del av hans gamla älskarinnor, häribland den kulturradikala

danska författaren Agnes Henningsen, fortsatte att älska honom och försvara honom till sin död. Och man kan knappast anklaga Brandes för att nedvärdera starka intellektuella kvinnor. Tvärtom – han beundrade sådana kvinnor i hela sitt liv och visade det inte bara genom sin översättning av John Stuart Mills *The Subjection of Women* utan också genom vad han skrev om kvinnliga författare.

I hans berömda föreläsningsserie *Hovedstrømninger*, senare utgiven som bok, spelar Madame de Staël rentav en huvudroll som epokgörande fransk författare under franska revolutionen och Napoleontiden. Hon hyllas för sin radikala samhällskritik och frigjordhet, sitt modiga trots mot Napoleon, sin introduktion av tysk romantik i Frankrike men inte minst för sin erotiska roman

Corinne, vars hjältinga blev en idol för litterära kvinnor. Ännu mer entusiastisk är Brandes inför George Sand, den berömda franska författarinnan som åtskilliga andra kritiker ansåg vara skandalös, och inför Sonja Kovalevsky, den geniala men kontroversiella ryska matematikprofessorn och frisinnade litteratören, som Strindberg var dum nog att förakta.

Vad man ändå kan kritisera Brandes för i detta sammanhang är att de intellektuella kvinnor han beundrar nästan alltid kommer från aristokratin, där det alltid har varit lättare för kvinnor att bryta mot samhällets normer än det var för stackars Victoria Benedictsson, som visserligen var högt begåvad men inte hemmastadd i Paris schangtila salar utan bara postmästarfru från Hörby. Det går trots allt inte att förneka att Brandes med all sin älskvärda charm, radikalism

och okonventionella briljans var en ganska snobbig intelligensaristokrat som dyrkade hjältar och övermänniskor, såväl kvinnliga som manliga.

Det hindrade honom inte från att också som gammal gärna uppträda som rabulist och det fria ordets riddare. Det gjorde han till exempel under den långvariga Dreyfusprocessen i Frankrike, då han vid yngre radikalens sida slogs för sanningen mot det reaktionära och antisemitiska etablissemang som mot bättre vetande dömt den oskyldige kapten Dreyfus för landsförräderi. Han fortsatte också att ifrågasätta etablerade trossatser som Jesus historiska existens och att excellera med provocerande uttalanden av typen: "Det skulle vara lika omöjligt för mig att angripa kristendomen som att angripa varulvar." Det lyckades honom även som gammal att förbli kontroversiell, älskad såväl som hatad.

Det finns ett gammalt stumfilmsklipp från 1912, numera tillgängligt på nätet (www.filmcentralen.dk), där man kan se den 70-åriga Georg Brandes komma in i en av Köpenhamns universitets föreläsningssalar för att tala till sina studenter. Först ser man bara studenterna bakifrån, alla män, alla ytterst välklädda och uppenbarligen mycket förväntansfulla. När Brandes kommer in och ställer sig i katedern reser sig alla upp och applåderar. Han ser en smula rävaktig och konspiratorisk ut som om han planerade att säga något ironiskt om kungen eller kyrkan. Så börjar han tala, och man hör inte ett ljud men märker på hans livfulla minspel och studenternas stillhet att han genast förtrollar sitt auditorium. Hans närvaro elektrifierar hela salen. När han går därifrån blir det nya stående ovationer.

Visst älskar man ändå den gamle skurken, trots hans fel och brister. Ätminstone kan inte jag låta bli att göra det, feministerna må säga vad de vill. ✱

LITTERATUR

Med jaget som huvudperson

Autofiktion har blivit allt mer populärt. Men det finns moraliska dilemman med genren, skriver

Josefin Holmström.

2010-TALET VAR AUTOFIKTIONENS decennium. Termen må ha myntats redan 1977 av fransmannen Serge Doubrovsky, men det tog ett tag för den att sprida sig bland den läsande allmänheten. Och Norge hade stor del i det, åtminstone i genrens landvinningar i Sverige. År 2010 kom första delen av Karl Ove Knausgårds *Min Kamp* på svenska och plötsligt var den där orangeglansiga pocketen överallt: folk läste den på tunnelbanan och pratade om den i fikarum och bokcirklar. Knausgård skrev öppet om sitt liv, sina relationer, familjeförhållanden, tankar, drömmar och misslyckanden. *Min Kamp* var mannens berättelse, viril och insisterande, precis som sin medvetet provocerande titel.

Några år tidigare hade Lars Noréns dagböcker släppts under stort buller och bång och till vissa svenska kulturpersonligheters förskräckelse. Norén var kompromisslös, bitsk, bitter och öm om vartannat. Dagböckerna präglades av en stor och förförisk hudlöshet, och kanske banade den väg för fenomenet Knausgård. Snart kom det fler verk i samma stil, många av dem skrivna av kvinnliga författare: Linn Ullmanns *De oroliga*, Linda Boström Knausgårds böcker om barndomen och att leva med svår depression, och under de senaste åren har Johanna Frids *Nora* eller *Brinn*, Oslo, brinn, Aase Bergs *Haggan*, Lena Anderssons *Egenmäktigt förfarande* (Var den fiktiv? Författaren vill inte helt avslöja) och Vigdis Hjorths *Arv och miljö* varit särskilt omtalade.

Att använda sig själv i litteraturen är naturligtvis inte något nytt. Tänk på Augustinus *Bekännelser* eller, för den delen, Rousseaus. Men självbiografier eller dagböcker är något annat än autofiktion, som ju utgör sig för att vara just *fiktio*n. Det är här det kan uppstå viss friktion. Den auto-

fiktiva romanen är något av ett etiskt vågspel. Oftast är den inte ens en roman, utan en dagboksberättelse som behäftats med genrebeteckningen "roman" för att undvika trista juridiska konsekvenser. (Ing-Marie Erikssons *Märit* från 1965, som tidskriften *Essä* häromåret uppmärksammade i ett temanummer, fälldes faktiskt för förtal.) Häri finns både något oärligt och något oemotståndligt. Det oärliga: att kalla verkligheten för fiktion. Det oemotståndliga: att genren gör oss uppmärksamma på hur olika vi uppfattar verkligheten. Det har sagts att konsten är den lögn med vilken vi provar att säga sanningen.

MEN DEN SJÄLVBIOGRAFISKA berättelsen är ju inte riktigt *lögn*, per se – snarare partsinlägga. Ett intressant (fiktivt) exempel är HBO-serien *The Affair*, där en utomäktenskaplig affär visas upp från flera olika berörda parter sidor. De två otrogna är oense om vem som verkligen inledde förhållandet; det en person kan uppfatta som en ömsesidig passionerad kyss kan den andre tycka var en fullständig överraskning. Den sortens polyfoni är inte möjlig i den autofiktiva romanen; det säger sig självt. Genren har därmed ett centralt,

En dag bland livets alla dagar

64 Henrik Nilsson läser Octavio Paz

Filosofen på landsvägen

66 Lars Andersson om Andreas Rydelius och pesten i Lund

Allt är inte kommunikation

68 Alfred Sjödin om värdet av språklig konservatism

Skäl för pessimism

70 Blanche Sande läser om salamandrar

Krönika

71 Eva Forslund ser ekonomiskt på kärleken

I korthet

71 David Andersson tittar på Fellini

Jag-böcker.

Aase Berg.

FOTO: JANERIK HENRIKSSON/TT

ofrånkomligt, underliggande problem, och det är frågan om makt.

Vem äger ett liv? Vem får vara subjekt? Aase Bergs hagg, en kvinna som häftigt förälskar sig i en gift man, äger förvisso sin egen berättelse – men äger hon sin älskares eller, än värre, sin älskares hustrus? Nej, det gör hon förstås inte. Boken är ett brinnande, rasande tal mot det instängda, olyckliga äktenskapets fängelse, mot det haggan upplever som obegriplig fixering vid lojalitet och plikter. Hur känns det för de inblandade att läsa? Inte för att den sortens ilska heller är ny – August Strindberg kunde, när han var på dåligt humör, hota en fiende med ett ”vi ses i min nästa roman”.

Men det vore att smutskasta den autofiktiva genren att utmåla den som främst ett finlitterärt hämndverktyg. Det rymmer även en stor generositet. Ja, det finns verkligen något värdefullt i autofiktionen: när Johanna Frid i *Nora eller Brinn, Oslo, brinn* berättar öppet om sin förlamande smärtsamma endometriosis och sin svartsjuka punkterar hon två skambölder. Och kanske kunde hon inte ha stuckit nålen i dem lika

effektivt om hon inte hade varit öppen med att hon jobbat med sina egna erfarenheter. Emi-Simone Zawall har i en text i *Svenska Dagbladet* jämfört äldre tiders besök i bikt-båset och det nutida (offentliga!) jagpor-trättet, en tanke som i sin tur kommer från litteraturvetaren Carin Franzén. Det ligger kanske något i det.

ATT VILJA BEKÄNNA är djupt mänskligt. Även så att vilja ta emot en annans bekräftelse, verkar det som. Här känner jag igen dynamiken från kyrkans hemgrupper och bönemöten: när någon annan berättar om vad hon kämpar med minskar inte bara hennes börda utan även min egen, för jag inser att jag inte är ensam.

Så mycket av det litterära skapandet och läsandet handlar om det där, att inte vilja vara ensam. Att söka gemenskap, förståelse. C S Lewis definition av vänskap: den föds ”i det ögonblick då en människa säger till en annan: ”Va! Du också? Jag trodde att jag var den enda.” Ibland kan författaren som använder sina egna upplevelser till och med försöka bli vän med sig själv, även

om det låter konstigt. När jag skriver om något svårt kan jag kliva utanför mig själv och granska med ny, mer objektiv blick, i vissa fall med resultatet att jag erfar den sympati för min situation som jag skulle ha känt för en väns. Jaget dubbleras; den egna historien blir synlig och begriplig.

OCH PÅ NÅGOT plan är det ju omöjligt för författaren att inte använda sig av sitt eget liv och sina erfarenheter, hur mycket hon än försöker. Vi är subjektiva varelser. Jag har själv låtit personer och relationer flyta in i mina böcker, kanske på gott och ont. Ofta är målet att förvandla och maskera så pass att bara själva känslökärnan kvarstår. Naturligtvis finns det grader i det där jag-laborerandet, men minns att Flaubert ska ha sagt om sin olyckliga hjältinna: ”Madame Bovary, c’est moi.” Mina manliga romanfigurer är också i någon mening jag själv, trots att de inte är autofiktiva skapelser.

När det klagas på autofiktionen av idag är det inte sällan för att den har blivit något en kvinnlig litteratur. *Svenska Dagbladet*-krönikören Margit Richert kan skriva att hon är trött på ointressanta medelklasskvinnor och deras umbäranden, att deras böcker mest är ”förklädda kontaktannonser inför den stora skilsmässodans som sätter igång runt fyrtioårskrisandet”. Är dessa hårsprejade, NK-stajlade och smådesperata krislitteratörer fantasilösa? Kanske. Ändå bör man närma sig dem med något slags vilja att förstå, ja, till och med utrustad med den ”suspension of disbelief” som den romantiske poeten Coleridge en gång ordinerade läsare av spekulativ och fantastisk litteratur. Varför? Tja, vill man söka ett högre syfte kan man väl göra det för att försöka förstå tidsandan.

Det finns en ärlighet i autofiktionen som jag kan uppskatta: de bästa romanerna av det här snittet är de där författaren tycks ha glömt att någon ska läsa det hon har skrivit. Då kan hon öppna sig, blotta något oväntat, och plötsligt framstår mänskligheten i all sin osminkade enkelhet. De basala behoven förblir desamma: man vill bli älskad, sedd, bekräftad.

Men när 2000-talets autofiktion ska summeras hoppas jag ändå att den där viktiga etiska dimensionen får ta plats. Var det försvarligt att skriva om exfrun och barnen? Att hänga ut älskaren som hade svikit? Hur fri är konsten när den inbegriper verkliga människor? Det är stora och svåra frågor, som kompliceras ytterligare av maktobalansen i förhållandet författare-omskriven, där den ena parten har en plattform som den andra helt kan sakna. Kanske får vi om tio år en motlitteratur, en flod av vittnesmål och protester från dem som har fått se sig själva och sina liv omstöpta till romanfigurer och intriger. Jag hoppas faktiskt det. ✨

En dag bland livets alla dagar

Octavio Paz essäer är en veritabel skattkista att ösa ur. Nu har ett urval av dem kommit på svenska, skriver **Henrik Nilsson**.

FÖR NÅGRA ÅR sedan besökte jag Octavio Paz barndomshem. Det är beläget i Mixcoac, som i början av 1900-talet var en by men numera sedan länge är sammanvuxet med mångmiljonstaden Mexico City. Huset såldes för många år sedan och omvandlades till ett dominikankloster, men det går att besöka det kapell som en gång utgjorde farfaderns bibliotek. Att träda in i detta rum – som under författarens uppväxt sägs ha rymt 10 000 volymer – var som att nå själva källsprånget till den rika föreställningsvärlden hos en av 1900-talets verkligt stora poeter och intellektuella. Detta bibliotek lade grunden till en bildning och perspektivrikedom som förbluffar inte enbart i ett latinamerikanskt perspektiv. Författaren har själv berättat om platsens betydelse i sin Nobel-föreläsning *Sökandet efter nuet* 1990.

Trettio år har alltså förflutit sedan Octavio Paz (1914–1998) som första och hittills enda mexikanska författare tilldelades Nobelpriset i litteratur. I Latinamerika är han alltså en ofrånkomlig referenspunkt. På våra breddgrader torde han inte längre höra till de mest lästa Nobelpristagarna. Så är ofta fallet med utövarna av hans dubbla domän – poesin och essäistiken. Våra inhemska poetiska konjunkture har dessutom sedan länge avlägsnat sig från den bildrika modernism som Paz utgår ifrån. Därtill har han ett rykte om sig att vara något av en ”författarnas författare”. Helt missvisande är inte denna syn; det rör sig om en tänkande poet med hisnande intellektuellt djup. Ändå skulle jag inte beskriva honom som svårläst. När jag själv upptäckte Paz som gymnasist bländades jag av hans metaforer och sinnlighet. Först senare skulle jag också successivt börja tillägna mig de filosofiska och mytologiska dimensionerna i hans verk. Så är det med Paz; man kan läsa honom på ett både ögonblickligt och långvarigt sätt.

Octavio Paz samlade verk på spanska upptar fjorton volymer på vardera runt fem hundra sidor. Allting med en språklig skärpa och koncentration som vore formuleringarna skurna med en kniv av obsidian. För att knyta an till den vulkaniska bergart som spelade en viktig roll i de för-columbianska kulturer som Paz refererade till. Här återfinns allt från långdikten *Till klarhet* (på svenska 1982) och pro-

sadiktsamlingen *Örn eller sol?* (1991) till den klassiska essän om mexikansk identitet *Ensamhetens labyrint* (1994). Det finns emellertid en stor mängd essäer som har förblivit översatta hos oss; en veritabel skattkista att ösa ur. Jag skulle exempelvis gärna se att Paz innerliga text om ett möte med Robert Frost i Vermont 1945 fann sin väg till svenska läsare.

DET MÅSTE DÄRFÖR ha varit något av ett kärleksarbete för Paz långvariga översättare och tillika vän Lasse Söderberg att göra det urval essäer som nu föreligger på svenska under titeln *Till analogins lov* (Ellerströms). Essäerna sträcker sig över fem decenniers produktion och behandlar ofta poesin och andra poeter – men också exempelvis konst (Picasso, Miró och Munch), fotografi och film. I sitt förord poängterar Söderberg Paz rör-

*Så är det med Paz;
man kan läsa honom
på ett både ögon-
blickligt och lång-
varigt sätt.*

lighet i geografisk, konstnärlig och intellektuell mening. En mexikansk kritiker har sagt att Paz ”mexikaniserade surrealismen”; det är bara en av de estetiska broar som han slog i sitt verk. Flera av texterna handlar om surrealismen och om dess förgrundsgestalt André Breton. Paz hade täta kontakter med rörelsen under sin vistelse i Paris efter kriget, när dess storhetstid var förbi men glöden fortfarande kunde ”antända fantasin och värma anden”. Med avseende på den subversiva karaktären i Luis Buñuels filmer talar Paz om hur ”de spöklika konventioner (sociala, moraliska och konstnärliga) som vår verklighet bygger på rasar samman så snart poesins hand snuddar vid dem”. Det skulle lika väl kunna ha varit en karaktäristik av hans egen konstnärliga utgångspunkt.

Så fort upproret stelnade i dogmatism eller förtryck var dock Paz redan på väg någon annanstans. Om hans vördnad för Breton är påtaglig rymmer essän om Sar-

tre desto fler invändningar. Dessa grundar sig inte bara på fransmannens rättfärdigande av kommunistiska tyrannier – ”för honom lyste aldrig verklighetens sol” heter det i en frätande formulering. Under ett samtal med Sartre gör Paz dessutom en besvärande upptäckt; kollegan har i själva verket inte läst de spanskspråkiga författare han brukar referera till utan endast andras sammanfattningar av deras verk. Att ta intellektuella genvägar, att på ett sådant vis använda litteraturen enbart som ett verktyg eller en illustration var helt främmande för den mexikanske författaren. Hans krav på hur man läser var istället både passionerat och strängt på ett sätt som kan föra tankarna till en annan stor intellektuell, den nyligen bortgångne litteraturhistorikern George Steiner.

Essäsamlingens titel *Till analogins lov* ger en nyckel till de tankemässiga språng som texterna rymmer. Oavsett om det rör sig om att definiera likheterna mellan Pablo Picasso och dramatikern Lope de Vega eller om att avtacka den franske diktaren Jules Laforgues inflytande på såväl anglosaxiska som spanskspråkiga poeter – som därmed kom att bli sinsemellan besläktade utan att veta om det. Av alla skiljetecken fanns ett som Paz tycktes använda sig av med en särskild förtjusning: kolonet. Det representerar den korta andhämtningen före sammanfattningen, analogin, syntesen; det bultande hjärtat i hans språkliga universum.

OCKSÅ RESONEMANGEN KRING översättningskonsten knyter an till analogins princip. För Valéry handlade den idealiska diktöversättningen om att med andra medel åstadkomma snarlika effekter. För Paz råder ”en ständig och ömsesidig befruktning” mellan att översätta och att dikta. Han påminner om att de stora skapande perioderna i Västerlandets poesi har föregåtts eller åtföljts av korsningar mellan olika poetiska traditioner. Bland Paz egna tolkningar finns för övrigt en antologi med fyra svenska poeter – Harry Martinson, Artur Lundkvist, Gunnar Ekelöf och Erik Lindegren – som han gjorde tillsammans med Pierre Zekeli i början av 1960-talet.

Den text som hos mig lämnar längst efterklang i det här urvalet är bokens sista, ”Ögonblicket och kalendern”. Den publi-

Octavio Paz.

FOTO: YANN GAMBLIN/GETTY IMAGES

cerades först i den franska tidskriften *Le Nouvel Observateur* 1994 och i Paz egen tidskrift *Vuelta* året därpå. Det finns här en livfull konkretion, en personligare och vardagligare ton, som de flesta av de andra essäerna saknar. Uppdraget var att skriva om en helt vanlig dag i strömmen av dagar. Poeten ser ut genom sitt fönster medan skymningen faller över Mexikodalen och tänker på timmarna som har förflutit

sedan en fågel på terrassen väckte honom på morgonen. Essän är skriven med lättare hand än de andra, men låter oss också komma närmare författaren och hans tid – den innefattar det mexikanska och europeiska nyhetsflödet, några reflektioner om de spanska guldåldersdiktarna och mynnar ut i en sublim betraktelse över ögonblickets betydelse: "Ögonblicket är det som passerar. Historiens levande väv är

dess baksida. Tack vare ögonblicket tynger seklen mindre och det förflutna krossar oss inte. Ögonblicket genomborrar tiden och befriar oss från dagarnas, månadernas och årens kedja."

När jag läser sådana rader påminns jag om varför jag en gång började läsa Octavio Paz. Hans verk fortsätter att utsöndra betydelser också på den här sidan av millennieskiftet. ✨

Filosofen på landsvägen

Under pesten i Lund på 1700-talet bedrev filosofen Andreas Rydelius sin undervisning utomhus, skriver **Lars Andersson**.

LUNDS UNIVERSITET HAR stängt sina lokaler och bedriver nu distansundervisning, liksom andra högskolor. En och annan röst har också höjts för att mera av grundskolan borde kunna flytta ut under trädkronorna – ut i naturen, allt lärandes moder.

Det får mig att tänka på Andreas Rydelius och pesten i Lund.

Vi talar om stora nordiska kriget. Från Sachsen hade den unge svenske monarken anført sin armé genom träsk, eld och vatten mot Poltava för att enligt Guds vilja göra Sverige till regional supermakt åter. Nu efter Poltava, där fel låt vann, satt han i Bender med vad som fanns kvar av Gudskrigare, och därifrån utnämnde han i nådigt dekret hösten 1710 den privatlärde Rydelius till filosofiprofessor i Lund.

Det lät nådigare än det var. Det nysvenska universitetet låg närmast för fädot. Med en härsmån hade det undgått att hamna i dansk förvaltning. Skåne hade invaderats av danskarna året innan, biskopen och större delen av lärarkollegiet hade tagit till flykten, generalguvernören Stenbock hade retirerat till Blekinge och därifrån försökt mana till bondeuppbåd under riksfanan i de nysvenska provinserna, för döva öron naturligtvis. Till slut hade ändå tillkallade trupper norrifrån motat dansken tillbaka över Sundet. Men då kom pesten istället, österifrån.

En tredjedel av Stockholms befolkning dog i den epidemin och hälften av Malmös. Hovet och ämbetsverken satte sig i säkerhet i Sala, tiggarföljen drog längs vägarna. I den sydliga universitetsstaden, där svinen bökade efter ätbara latinkompendier i gränderna, bedrevs föreläsningar och examinationer i jämmerliga former.

Våren 1711 föreslog konsistoriet att professorerna skulle flytta sin undervisning ut på den pestfria landsbygden för att inte lärosätet skulle gå under. Men den ende som var villig var Rydelius. Med sitt följe av studenter inledde han en ambulande akademisk tillvaro, på vandringsfot från by till by. Föreläsningar i gåsmarsch på slätten, examinationer under bar himmel. Under åren 1712–13 var det den enda verkliga undervisning som försiggick vid Lunds universitet. Med risk för lite överdrift: så som judendomen överlevde i det lantliga Javne efter Jerusalems fall säkrades lärdomens bestånd i det svenska syd-

riket genom Rydelius och hans vandrarstudenter.

Man ser dem väl helst framför sig sommartid. De mera invecklade diskussionerna längs vägkanterna på latin, till bönder på bönders vis när det behövdes tak över huvudet. Om de bemöttes med gästfrihet ville Rydelius att de skulle kvittera med en rolig sång eller ett väl valt citat, som då också skulle översättas för värd-folket. Han uppmanade dem också att författa sina kommande bidrag till vetenskaperna i görligaste mån på svenska.

Andreas Rydelius.

FOTO: ALAMY

Vad var det Rydelius såg till att förmedla till sina studenter? Inte lätt att veta, men omgivningarna de vandrade igenom måste ha gett anledning till många betraktelser.

ANDREAS RYDELIUS VAR såvitt jag har förstått en blid och vänlig, storvuxen för att inte säga fetlagd man med ödmjukt sinne, men i grund och botten misantrop och apokalyptiker. Jordens undergång föreföll honom vara bara en tidsfråga. Han var rättrogen, ja gammalfrom ortodox lutheran, men hade också tagit starkt intryck av de cartesianska lärorna, han hade av det skälet en tid satts i akademisk karantän i Örebro under Karl XI:s regim. Inför pietismen, som de här åren blåste in österifrån som en farsot för sig, var han

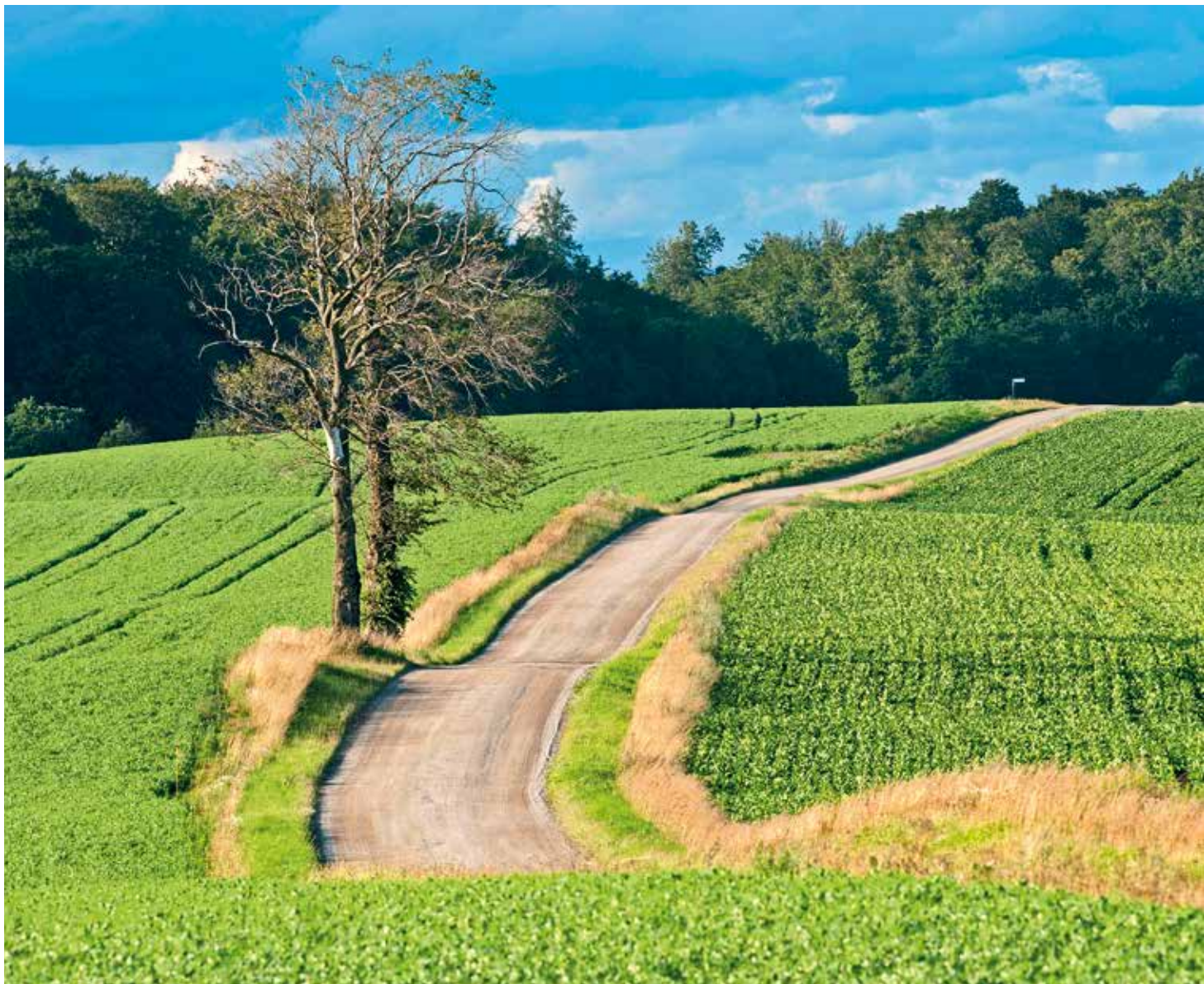
oförstående men tämligen tolerant. Med tanke på att jorden skulle gå under var ingen stor skada skedd. Akademisk karriär hade han varit likgiltig för, men omständigheterna hade alltså i Lund gjort honom till först föreståndare för ett slags akademiskt soppkök, därpå professor och nu, i pestens tid, till friluftsfilosof. "Filosofins plats är på landsvägen", har Lars Gustafsson skrivit i en essä där han också säger att verklig filosofi bara kan uppkomma i för-tvivlans ögonblick, när *ingenting längre kan ursäktas* – i motsats till ideologierna – det som faktiskt händer oss:

"Först när det industriella framsteget har visat att det ingenting annat kan än att styra oss, revolutionerna ingenting annat än att tvinga oss att göra detsamma som förut, men nu under entusiastiska paroller, kort sagt, när sammanhangen sviker och lämnar oss ensamma, blir filosofin möjlig." (*Filosofier*, 1979.)

ANDREAS RYDELIUS RÖRDE sig med ett spekulativt begrepp, som kanske inte var filosofiskt sylvasst, men djupborrande på sitt eget sätt. Han talade om "Det innersta sinnet" – *sensus intimus*. Han tänkte sig detta som ett djupt liggande sinnesorgan, inneboende i själen, där det avläste själens eget väsen. Det var vänt enbart mot själen, onåbart för sinnesförmimmelser utifrån.

Den plats det skulle inta i en cartesiansk kunskapsteori är intressant att försöka få syn på – det skulle finnas ett ytterligare tänkande jag inuti det tänkande jaget? (Eller ett icke-jag?) Eller man skulle kanske ställa in mikroskopet på någonting som det som Paulus kallar nådegåvan att "skilja mellan andar"?

Vad som troligen skulle leda fel med att tala om andar (eller Anden) är ändå att Rydelius talade om det där som just ett sinnesorgan. Det handlade om en sinneserfarenhet, ja alltså ett organ, någonting till sin natur receptivt. Därmed hemmahörande i det skapade, i en skapelseteologisk domän, det organiska, det genom naturen givna. Organet må ha varit bortvänt från det som sinnena sög åt sig – av skuggspelet under bokskogens kronor, där studenterna gick fram – av pratet och pladdret, bäcksorlet, lärksången över Söderslätt... Det var ändå vänt in mot det som allt detta fick att hända i deras själar. Alltså, om jag nu anar

Landsväg.

FOTO: GÖRAN GUSTAFSON/TT

Med sitt följe av studenter inledde han en ambulerande akademisk tillvaro, på vandringsfot från by till by.

vad han var ute efter: kunskapen om Gud, omöjlig att komma åt med förnuftets operationer, kunde bara framkallas, urskiljas, som någonting som kunde iakttas genom sin verkan inne i den mottagande själen. Förnimmas fram med detta innersta sinnesorgans sensibilitet, försiktighet och urskillning.

Om språket tycks han ha tänkt sig någonting liknande. Satt det i själen eller i den fysiska världen? Var det dallringar i luf-

ten, i hjärnans fettväv? Inbillningarna (och inbillskheten) opererade med "det inre sinnet" (ett annat), som var kropp och minne, men inte med "Det innersta sinnet". Där hade språket sin egen vetskap och lyhördhet, ursprungsgiven: sin urskillningsförmåga.

DE HÄR SISTA styckena är min frihandsteckning och givetvis i ord som inte är hans. Men jag tycker mig se en poetologi. En antydd idé inte bara om språk, utan om diktning. I så fall i ovanlig tonart i barockens Sverige. En idé om språkets organiska lyhördhet inför sitt omgivande natursammanhang. Men vad är det jag kommer att tänka på när jag försöker se Andreas Rydelius och hans släptåg av fattigstudenter, vandrande i ett undantagstillståndets ändå (låt oss tänka det) vårligt grönskande skånska landskap?

År 1705 vandrade den unge Johann

Sebastian Bach upp genom halva Tyskland för att lära sig en del saker och ting av kantorn i Lübeck, den dansk-skånske organisten och kompositören Dietrich Buxtehude. Samma år skrevs min farmors farmors farfars farfars bror Jöns Jönsson från Hedås i Värmland in vid Lunds universitet. Han var där fortfarande när pesten bröt ut och universitetet stängde ner. Sedan blev det inte så mycket mera med hans studier. Han lyckades knipa en komministertjänst trots allt och, som det hette, konservera föregående komministers änka. Det var i Gillberga socken.

JAG HOPPAS ATT han ändå fanns med i följet bakom Andreas Rydelius, sommaren 1712 kan vi väl säga. När allt var nedstängt, försatt i karantän. Studenterna utsläppta i markerna, släppta på skogen, ut på slätten. Och att då ibland vid en väggkant "Det innersta sinnet" kom på tal. ✨

Allt är inte kommunikation

Svenska språkvårdare har en liberal inställning till förändringar. En förklaring till detta finns i en debatt från 1800-talet, menar **Alfred Sjödin**.

VEM BRYR SIG om det förflutnas debatter? Antagonisterna och det de slogs om, eller i varje fall de termer i vilka debatten fördes, hör till en annan tid. Samtidigt kan sådana historiska debatter etablera villkoren för många senare strider, rita upp demarkationslinjer för sym- eller antipatier, vilka utan att vara helt medvetna ärvs av senare aktörer. Strindbergsfejden, som formade villkoren för mycket av 1900-talets kulturdebatt, är ett exempel på en sådan strid. För att bättre lära känna oss själva bör vi då och då återvända till detta slags gräl för att fundera på om vi har dragit rätt slutsatser. Men låt oss börja i nuet. Jag stötte nyligen på uttrycket "edukativ kontext". Det

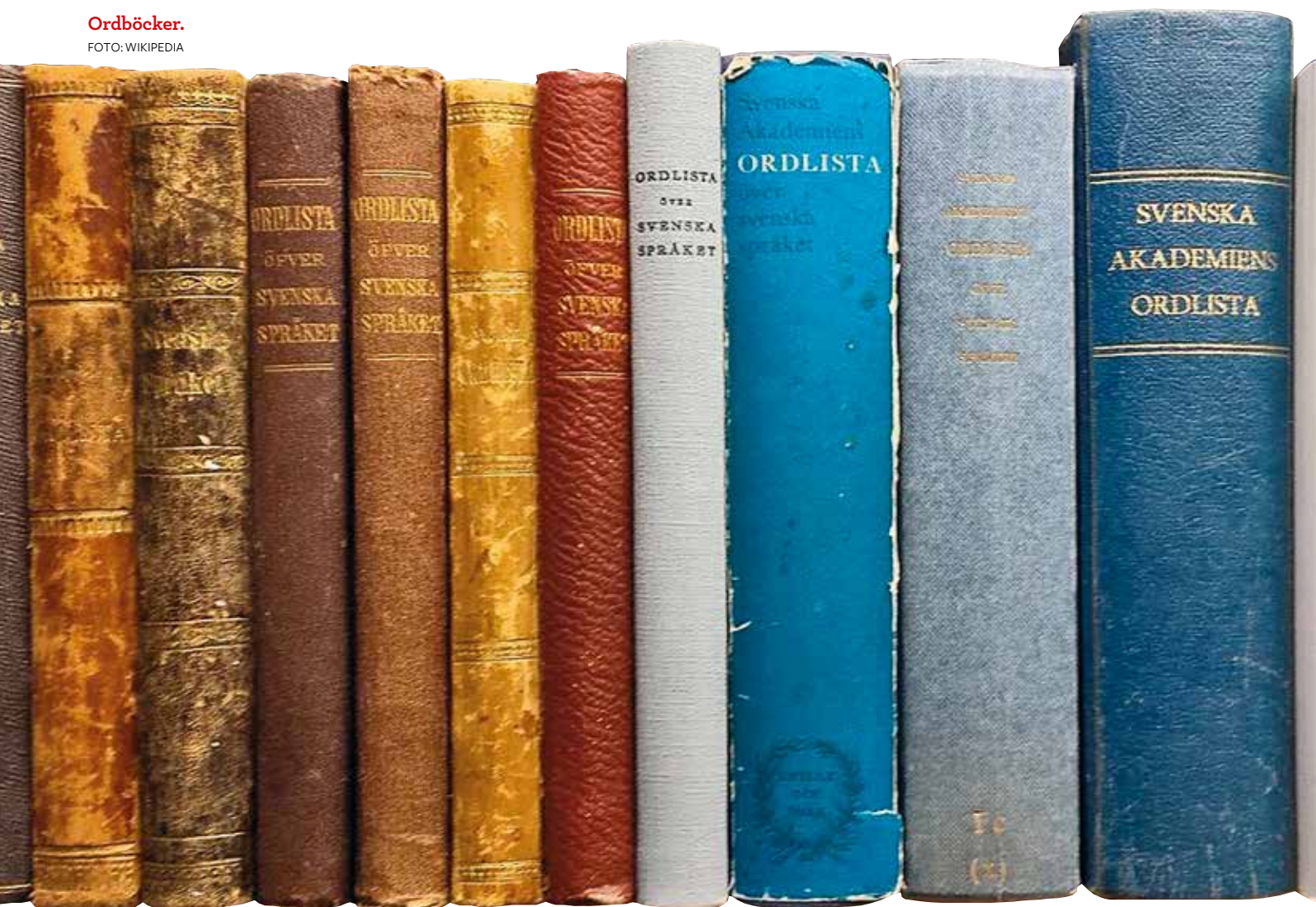
är inte första gången som jag har sett engelska ord på ett helt oreflekterat sätt föras över i svenskan. Ord som mycket väl skulle kunna vara svenskt fackspråk (till exempel "edukativ") är tack och lov inte svenska än. Men förvirring råder. "Spirituell" i meningen "andlig" snarare än "kvik" är ett ofta påpekat exempel; "patroniserande" i meningen "nedlåtande" snarare än "agerande beskyddare åt" är ett annat. Kanske kommer det underbara "skärskåda" att på sikt bli helt oförståeligt, medan de föregivet utbildade kommer att säga "skrutinisera".

Vad är då lösningen? Utbildning i sig kan knappast vara svaret då det trots allt krävs

ett visst raffinemang för att åstadkomma en glosa som "edukativ kontext". Man kan knappast heller peka på att detta slags uttryck hindrar klarhet och förståelse – i många fall tycks närmast motsatsen gälla eftersom nybildningarna får de äldre orden att falla i glömska. Man kan inte låtsas som om man inte förstår att "edukativ kontext" är samma sak som "utbildningssammanhang". Men man kan inte heller låtsas som att detta inte känns som en smaklös och onödig nybildning. Den här vaga känslan av att ord har ett egenvärde, att de inte går att byta ut utan förluster, är egentligen det enda man kan hänvisa till. Och den väger ytterst lätt i den allmänna debatten.

Ordböcker.

FOTO: WIKIPEDIA

För att förstå varför det förhåller sig på det sättet kan vi gå tillbaka till den debatt om svenska språket som i *Svensk tidskrift* under åren 1873–74 fördes mellan författaren Viktor Rydberg (1828–1895) och språkforskaren Esaias Tegnér d.y (skal- dens sonson, 1843–1928). Det hela tog sin början med Rydbergs manifeststartade artikel ”Tysk eller nordisk svenska?”, föran- ledd av prov på en ny Bibelöversättning.

RYDBERG BYGGDE VIDARE på den historis- ka språkforskningen, som i de första tex- terna från 1300-talet letat efter svenskans ”lagar”, de grammatiska och ljudmässiga tendenser som den inte borde avvika allt- för mycket från. Problemet var för Ryd- berg att det massiva tyska inflytandet på svenskan alltsedan medeltiden hade fört in en mängd av ord och ordbildande element (till exempel prefixet *be-*) som såg nordis- ka ut, men egentligen inte var det. Rydberg förespråkade en retroaktiv utrensning av detta främmande gods och en vaksamhet gällande svenskans framtida utveckling.

Tegnér svar i nästa års nummer, ”Språk och nationalitet”, är en suverän populärve-

Viktor Rydberg.

FOTO: TT

tenskaplig framställning, på en gång ung- domligt kaxig och förkrossande auktorita- tiv. Tegnér förklarade att nationalitet och språk inte är helt överlappade, och han såg många fördelar med den potentiella fram- växten av ett världsspråk (en roll han helt korrekt tilldelade engelskan). Inlägget gav honom också möjlighet att presentera de nya vetenskapliga synsätt som snart skulle göra sig gällande.

TILLSAMMANS MED FORSKARE som Adolf Noreen kan Tegnér sägas ha lagt grunden till lingvistik som en professionaliserad vetenskap i Sverige. Till skillnad från den äldre språkforskningen var dess objekt inte främst skrivna kulturdokument utan även det talade språket, och språklig för- ändring uppfattades inte som förfall utan som resultatet av psykologiskt och artiku- latoriskt betingade förenklingar av dag- lig kommunikation. För den föregående generationen hade så kallade analogibild- ningar – som när adjektivet ”stereotyp” blir ”stereotypisk” i analogi med ”typisk” – setts som slarv och missförstånd och det första steget på vägen mot en urartning av språket. För de nya lingvisterna var detta något som underlättade kommunikatio- nen och var därför att anse som legitimt. Enligt det äldre synsättet var språket en organism, ett väsen som kunde utvecklas i en mer eller mindre hälsosam riktning. För Tegnér var språket väsentligen ett red- skap, ett kommunikationsmedel. Kriteri- erna för språkvård försköts därmed från en uppfattning om svenskans historiska väsen till praktiska aspekter som klarhet och enkelhet.

Tegnér stod på höjden av sin tids språk- vetenskap, och man förstår att Rydberg ansåg sig besegrad. Förutom några mutt- randen om denna syn på språket som ”red-

skap” samlade han sig aldrig till ett ordent- ligt svar.

Rydbergs konkreta riktlinjer var åter- vändsgränder. Man inser lätt att det var ett omöjligt företag att rensa ut sådant som haft hemortsrätt i språket sedan århundra- den. En långt driven språklig ”renhet” kan därtill ha en del obehagliga konnotationer, även om det nog mest har att göra med de värden man läser in i den (i praktiken kan ett vacklande blandspråk vara lika exklu- derande som mer tuktade varianter). Det väsentliga ligger någon annanstans. Ryd- berg hade kombinerat roller som hädanef- ter sällan skulle uppträda tillsammans: den språkligt lärde som själv var språkkonstnär och kulturfilosof. Med lingvistikens ytter- ligare professionalisering under 1900-talet skulle sådana kombinationer bli mer säll- synta. Och de kriterier som hade varit sty- rande för Rydberg – den kulturella konti- nuiteten och estetiska aspekter – skulle väga allt lättare.

LEDORDEN FÖR DAGENS svenska språkvård är förstäelighet, och de sällsynta tillfäl- len då man känner sig tvungen att ingripa handlar det om att hindra oklarhet. Språk- rådet talar gärna om variation men vill inte själva ta ett ansvar för att fridlysa de ord som kan komma att utträngas.

När lingvisterna ingriper i debatten skjuter de ofta bredvid målet. Med all rätt visar de att folk knappast skulle sluta att förstå varandra om man släppte särskri- vandet fritt eller övergick från de-dem till

När lingvisterna ingriper i debatten skjuter de ofta bredvid målet.

dom-dom. Men att försvararna av äldre former tvingas till denna argumentation visar hur fullkomligt spelplanen behärs- kas av ett slags kommunikationstekno- loger, vilka betraktar svenskan mer som ett dataprogram än som en levd reali- tet och en bärare av kulturvärden. Deras övertygelse att alla språk har förmågan att uttrycka vad det vara månne är naturligt- vis betryggande men utgör knappast ett svar på den fråga man ställer sig. Kärleken till språket är en kärlek till specifika språk, specifika ord, former och klanger, inte till den mänskliga kommunikationsförmågan som sådan.

Att språket hela tiden förändras är en trivial sanning som även Viktor Rydberg var medveten om. Men han ville också ställa frågan ”åt hvad håll?”. Det borde vi också göra. Och i denna debatt borde fler värden än de instrumentella tas på allvar. ✨

Skäl för pessimism

I Karel Čapeks roman *Salamanderkriget*, som nyligen återutgivits, hotas mänskligheten av salamandrar. **Blanche Sande** har läst den.

TVÅNGSMÄSSIG OPTIMISM ÄR något av en samtida dygd, åtminstone i den politiska sfären. Den som inte uppvisar tillräcklig entusiasm inför framtiden, hur legitimt det än kan vara att bekymra sig över olika aspekter av den tekniska eller samhälls- utvecklingen, avfärdas som "alarmist". Optimismen har i mångt och mycket blivit doktrin, och det gör oss naiva. Det får oss att blunda för att många av mänsklighetens största framsteg har haft allvarliga baksidor.

Se bara på atomforskningen. Som en konsekvens av människors nyfikenhet och framstegsiver har vi både kärnkraften – den renaste och bästa energikällan mänskligheten någonsin haft tillgång till – och atombomben, det mest potenta massförstörelsevapnet.

En annan potentiell mänsklig självförstörelsemekanism beskrev den tjeckiske författaren Karel Čapek långt innan den dök upp på den vetenskapliga horisonten: generell artificiell intelligens. År 1920 skildrade han i pjäsen *R.U.R.* – där ordet "robot" användes för första gången, även om det enligt Čapek själv var brodern

Josef som myntade det – hur mänskligheten utvecklar robotar (även om vi idag snarare skulle kalla dem androider), som i sin tur kommer fram till att de inte har någon nytta av sina mänskliga herrar och utplånar dem.

I *Salamanderkriget* från 1936, som förra året återutgavs på svenska (översättning Erik Frisk, Norstedts), tecknade Čapek ytterligare ett undergångsscenario. Där låter han människan upptäcka en intelligent salamanderart i en isolerad vik i Indonesien. Salamandrar visade sig vara bra på att hämta upp pärlor, vilket de gärna gör i utbyte mot vapen att försvara sig mot hajar med, så de placeras ut i vikar runt om i Indonesien och Söderhavet. När marknaden för pärlor mättas kommer någon på att salamandrar i egenskap av billig arbetskraft själva kan fungera som handelsvara. Den intelligenta arten sprids över världen, och till slut är salamandrar lika högteknologiska och beväpnade som människorna, men många miljoner fler. Ni förstår förmodligen vartåt det barkar.

MER ÄN 80 år efter att *Salamanderkriget* skrevs drar man fortfarande på mungiporna åt de osmickrande beskrivningarna av hur politiker, journalister, forskare och storföretagare förhåller sig till de möjligheter och risker salamandrar innebär. Vissa saker förändras inte. Mot slutet av boken anklagar sig herr Povondra, dörrvakten som beslöt att släppa in salamandrar som upptäckare till riskkapitalisten som började exploatera dem, för att ha beseglat mänsklighetens öde. Hans son tröstar honom: "Alla människor är skuld till [kriget]. Det är staterna som är skuld till det, det är kapitalet. Alla ville ha så många salamandrar som möjligt. Alla ville tjäna pengar på dem."

Sonen har rätt. Viljan till makt och strävan efter ekonomiska medel är grundläggande mänskliga egenskaper, på gott och ont. De är drivkrafterna bakom vår civilisations

tekniska framsteg. De är också drivkrafter som riskerar att bryta ned civilisationen igen.

Denna vilja till makt, pengar och framsteg ligger djupt inbäddad i vår natur. Vi har all anledning att oroa oss för vad den kan få för konsekvens när nya verktyg blir tillgängliga för mänskligheten: möjligheten

Optimismen har i mångt och mycket blivit doktrin, och det gör oss naiva. Det får oss att blunda för att många av mänsklighetens största framsteg har haft allvarliga baksidor.

till massövervakning, kärnvapen, eller rent hypotetiskt möjligheten att utnyttja en annan intelligent art till vår fördel. Framförallt i kombination med den egenskap Čapek kritiserar skarpast av alla: naiviteten.

I kampen mellan salamandrar och människor är det svårt att identifiera något moraliskt övertag – väger man samman de båda arternas mål och medel är de ungefär lika illasinnade – men salamandrar har det rent praktiska övertaget: de saknar, efter ett antal bistra lektioner, människornas naivitet.

OFTA TAR SIG naivitet inte uttryck i en oförmåga att se orosmoln på horisonten, utan i ett mer eller mindre medvetet beslut att bortse från dem eftersom man har mer attraktiva saker på näthinnan: de lockande möjligheterna. Tryggheten man uppnår genom att bemanna sina kuster med tungt beväpnade salamandrar. Förbättringarna artificiell intelligens innebär för sjukvården. De pengar man kan tjäna på att samla in och lagra ingående data om människor. Man bortser från de tänkbara nackdelarna eftersom fördelarna är så attraktiva. Med en sådan mentalitet som grund ger dagens dogmatiska framtidsoptimism främst skäl till pessimism. ✧

Till vilket pris som helst?

NATIONALEKONOMI GENOMSRYRAR på många sätt vårt samhälle. Ändå hör man sällan om nationalekonomin som verktyg för självhjälp, vilket jag gärna ändrar på.

En viktig term inom nationalekonomi är priselasticitet. Den avser hur mycket mindre vi köper av en vara om priset höjs – hur känsliga vi är för prisförändringar. Låg priselasticitet innebär att vi vill köpa en vara även om priset höjs radikalt. Priselasticiteten är olika för olika individer och varor. De flesta människor har högre priselasticitet för nöje än för mat; mat behöver man ju köpa, oavsett pris. Nöje klarar man sig – i alla fall i perioder – utan.

Saknar en vara fullvärdiga substitut, blir priset på varan inte längre avgörande för om vi köper den, elasticiteten är låg. Priselasticiteten beror också på hur brett man definierar en vara. ”Dryck” har generellt sett låg priselasticitet – någon typ av dryck behöver vi för att överleva. Specifika drycker, som juice, har högre, eftersom vi kan ersätta den med någon annan dryck.

Hur kan priselasticitet fungera som självhjälp på ett personligt plan? Jo, den kan hjälpa oss att få en sundare inställning till kärlek. Vi efterfrågar kärlek, ofta oavsett priset för den. Priselasticiteten för kärlek är alltså låg. Det beror på flera saker. Vi definierar ofta kärlek smalt, kanske exklusivt som romantisk kärlek, vilket gör det svårare att se vilka substitut som finns. Det gör att vi får en lägre priselasticitet, och alltså är villiga att betala ett betydligt högre pris än nödvändigt.

Begreppet kärlek skulle kunna definieras bredare, och omfatta kärlek till tv-serier, sig själv, kärlek till barn, till föräldrar, vänner, mat och till nationalekonomi. Om vi såg substituten skulle priset vi var villiga att betala för specifika typer av kärlek bli lägre. Priselasticiteten för kärlek skulle öka.

VAD BETYDER DET i praktiken? Att fler skulle våga och orka ställa högre krav på relationer, hoppa av älskade men uttröttande karriärer, och säga upp kontakten med vänner som tar mer än de ger – att inte acceptera en alltför hög kostnad för kärlek.

Nationalekonomins ”sunk cost” kan också hjälpa oss: den kostnad du redan har betalat för något är irreversibel och bör inte tas hänsyn till i framtida beslut. Ursprunget finns förstås i hur företag ska ta beslut: har till exempel ett kafé redan betalat för lokalhyran för ett år, bör ägaren inte ta hänsyn till den kostnaden när hen tar beslut om man ska hålla öppet eller ej. Kostnaden för lokalhyran kan man ju inte påverka längre.

Men denna irreversibla kostnad har även en djupare mening. För oss som någon gång har ångrat ett livsval underlättar det att tänka på beslut som en irreversibel kostnad. Som i fallet med kaféet kan du inte i efterhand gå tillbaka och upphäva ett beslut. Den kostnaden har redan betalats och du bör därför inte ta hänsyn till den i nya beslut. Det du bör ta hänsyn till är endast hur du kan ta bättre beslut i framtiden.

HAR DU INVESTERAT flera år i en relation du inte trivs i? De år som redan har gått kan du inte göra någonting åt, du kan bara påverka det som händer från och med nu. Har du gått en halv läkarutbildning men insett att du inte vill bli läkare? Hoppa av. Det tjänar aldrig till att fortsätta med något endast för att man redan investerat i det.

Alla beslut, oavsett om det är företags- eller livsbeslut, bör tas med hänsyn på nuvarande förhållanden, eller med andra ord: Carpe diem.

Eva Forslund
är nationalekonom.

I korthet

Älskad av kollegerna

I år är det 100 år sedan Federico Fellini föddes. Han räknas med rätta som en av de främsta filmregissörerna genom tider. Visserligen var han ojämn och ibland alltför excentrisk. Även om en svensk kan glädjas över Anita Ekbergs roll, är skildringen av kändiskulturen i *Det ljuva livet* kanske inte lika spännande idag som den måste ha varit 1960. Men mästerverk som *La Strada* och *Amarcord* hör åtminstone till mina favoritfilmer, och det finns också skäl att lyfta fram en mer undanskymd pärla som *Gänget*.

Fellini har blivit mycket uppskattad av sina kolleger. När tidskriften *Sight and Sound* 2012 genomförde en omröstning bland regissörer om de bästa filmer genom tiderna kom *8 ½* på 4:e plats. En anledning till den höga placeringen torde vara att huvudpersonen, spelad av Marcello Mastroianni, själv är en regissör som drabbas av svårigheter med både sitt arbete och sitt privatliv. Men dessutom kom *La Strada* på 26:e, *Amarcord* på 30:e och *Det ljuva livet* på 37:e plats.

Ännu intressantare är kanske att titta på enskilda regissörers topplistor (en del finns samlade på den utmärkta webbplatsen theyshootpictures.com). År 1994 valde Ingmar Bergman ut 11 favoritfilmer, bland andra *La Strada*, Chaplins *Cirkus*, Sjöströms *Körkarlen*, Widerbergs *Kvarteret Korpen*, Wilders *Sunset Boulevard*, Tarkovskijs *Den yttersta domen* och Kurosawas *Rashomon*.

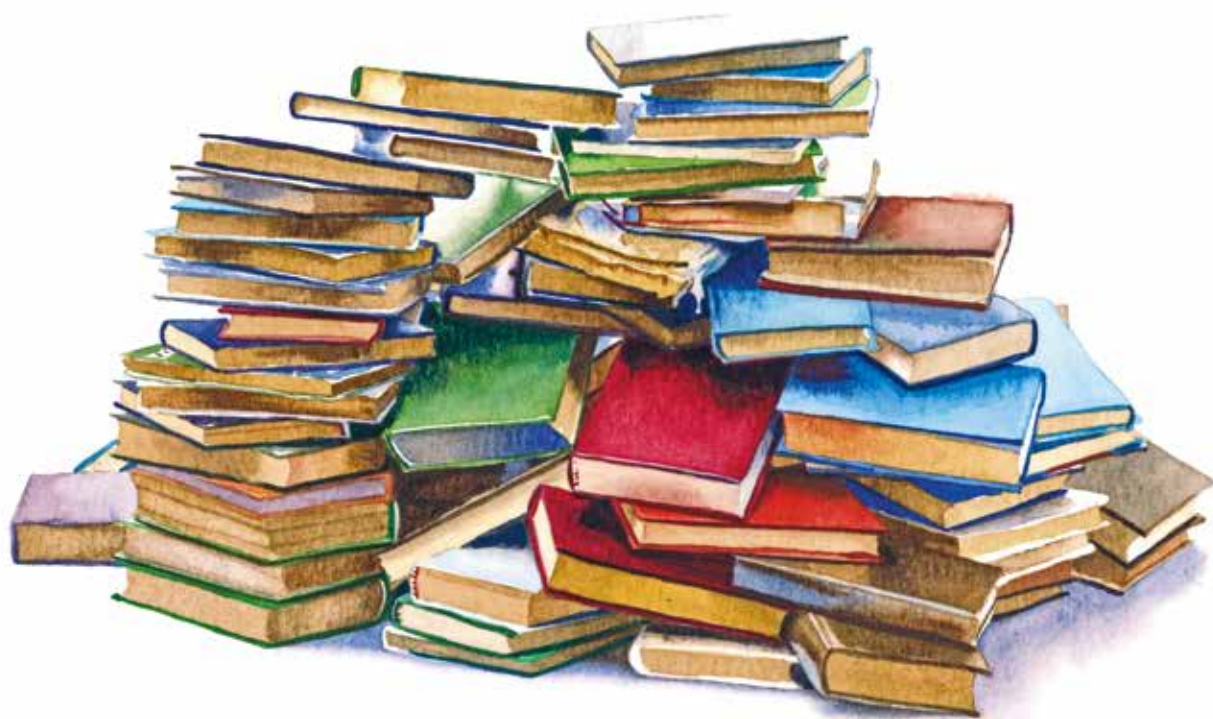
På Francis Ford Coppolas 10-topplista finns *Gänget* med, medan Billy Wilder föredrog *Det ljuva livet*, Andrzej Wajda *La Strada* och Martin Scorsese *8 ½*. Milos Forman och Roy Andersson valde *Amarcord*. Woody Allen hade med två Fellinifilmer på sin tio-i-topplista, *Amarcord* och *8 ½*, tillsammans med filmer som *Det sjunde inseglet*, *Citizen Kane*, *Cykeltjuven*, *De 400 slagen* och *Rashomon*.

Allen är en regissör som ofta lånar från sina läromästare, spåren av framförallt Fellini och Bergman är många i hans verk. Hans *Stardust Memoirs* har tydliga likheter med *8 ½*, medan *Sweet and Lowdown* (*Dur och moll*) hämtat inspiration från *La Strada*. Det mest fruktbara exemplet på Fellini-påverkan är nog *Radio Days*. Med sina barndomsminnen, liksom sin lösa, episodiska struktur, har den inte utan skäl beskrivits som Allens version av *Amarcord*.

David Andersson

Detta nummers recensioner:

Karin Henriksson synar anständighetens gränser; **Helena Granström** färdas mot slutet; **Ulla Gudmundson** söker det goda livet; **Emil Uddhammar** skvallrar om hemligheter; **Lars Åke Augustsson** dechiffrerar deprimerande dödstal; **Torbjörn Elensky** korrigerar en vrågbild; **Joel Halldorf** spårar Guds dråpare; **Carl Rudbeck** kartlägger vägen till helvetet; **Ulf Ellervik** följer smittspridningens faser; **Martin Lagerholm** tar sig en grogg.

Installationen: det talas om ett blodbad.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Jihad mot etablissemanget

Donald Trumps första ämbetsperiod går mot sitt slut. Den har varit speciell. För att förstå den måste man se fenomenet Trump ur olika perspektiv. Karin Henriksson begrundar hur det blev som det blev och hur det kan bli sedan.

POLITIK

Några specifika valdistrikt i några specifika delar av USA kan förvänta sig en invasion framåt september-oktober. De tillresta kommer att vara utrustade med mobiler, mikrofoner och kameror, kanske till och med ett

och annat gammaldags hederligt reporterblock.

Och de är på jakt efter ett specifikt villebråd: Trumpväljaren. Eller ännu hellre Obama/Trump-väljaren, som lade sin röst på demokraten 2008 och 2012, men på republikanen 2016. Frågorna är givna. Har du fått det bättre? Tänker du rösta på Donald Trump den 3 november? Sköter han presidentjobbet bra? Vad tycker du

om att han ständigt muckar gräl?

Ett drygt halvår före detta viktiga val skakas USA i likhet med flertalet andra länder av coronavirusets härjningar. Än så länge, det vill säga; när jag skriver detta, bekräftar mätningarna de bråddjupa skiljelinjerna i det amerikanska samhället – när CBS/You Gov frågade vem som står för den mest trovärdiga informationen svarade 90 procent av Republika-

>>

Fox and friends: vänner till Trump.

FOTO: FOXNEWS SCREENSHOT

nerna Trump, mot endast 14 procent av Demokraterna. 72 procent av Demokraterna uppgav att de tror på de nationella medierna, att jämföra med 13 procent av Republikanerna. Svängningar i dessa tal kan påverka valutgången. Visade han sig vara den senfärdige och inkompetente outsiders som är ytterst ansvarig för ett totalt fiasko? Eller den förutseende landsfaderlige hjälten som räddade landet och ekonomin? Oavsett vilket får det konsekvenser för partiet, *Grand Old Party*. Om Trump förklarar bevisar det att han var en parentes och man måste inleda ett sökande efter en ny ledare och ny ideologisk inriktning. Om Trump däremot vinner bevisar det att trumpismen definitivt har tagit över GOP.

Det har knappast gått en enda dag utan att Donald Trump har förvänat, förgat, förvirrat eller förolämpat åtminstone någon med sina beslut och tätt dugande tweetar. Om inte annat har Trump, som enligt egen utsago inte är mycket för läsning, varit lönsam för några förlag. Ett par böcker är smickrande, som sonen Donald Trump jr:s *Triggered* och Charlie Kirks *The MAGA Doctrine* (bägge varmt rekommenderade av Trump själv). Men mångfald fler är förödande kritiska, som A *Warning* av signaturen Anonymous, som först låg bakom en svidande debattartikel i *New York Times* och Philip Ruckers och Carole Leonnigs *A Very Special Genius*. I den senare beskrivs samma kaotiska vardag i Vita huset som Michael Wolff och Bob Woodward dokumenterade i sina bästsäljare, men innehållet är mer gediget och dessutom förstås aktuellt.

Historien om hur fastighetsmiljardären Donald Trump – då mest känd för

repliken *You're fired!* i den darwinistiska dokusåpan *The Apprentice* – skåpade ut 16 ofta mycket meriterade medtävlare i valrörelsen 2015–16 har berättats förr, med nedslag i ett litet antal valkretsar i tre delstater. Det är dit, till *districts* i Michigan, Pennsylvania och Wisconsin, som reportrar och statsvetare kommer att bege sig igen. En rutinerad reporter som var med, Tim Alberta i *Politico*, skildrade redan förra året Trumps övertagande av GOP i sin *American Carnage*. Jag som följde förloppet som USA-korrespondent fastslår gärna att det är en lysande genom-

"Klein tror att Obama ansträngde sig för att skapa samförstånd men att han istället bidrog till polariseringen och Tea Party-rörelsens, Fox News och, ytterst, Trumps framgångar."

gång som hör hemma på hyllan med politikklassiker. Men, ska sägas, viss förkunskap tarvas för att man inte ska fastna i alla detaljer på de 600 sidorna och för att man verkligen ska uppskatta en del av kommentarerna från huvudkällorna, de namngivna extalmännen John Boehner och Paul Ryan, senatormitt Romney, förre ordföranden i partikommittén RNC Reince Priebus.

Samt direktcitrat från Trump, som detta: "Det republikanska partiet hade problem. Jag lyfte upp det igen. Det republikanska partiet är starkt. Det republikanska partiet är starkt." Efter en lång paus tillade han, något olycksbådande och bara alltför sanningsenligt: "De måste förbli trogna. Och lojala."

Tim Alberta valde titeln "Ameri-

kanskt blodbad" ur Trumps installationstal i januari 2017 och drar upp det mörka jäsande missnöjet på bortglömda orter med fabriksruiner från en svunnen tid och en svunnen idyll (om det nu verkligen var en idyll). Han riktar mer än andra bedömare in sig på det republikanska partiet och det som numera alltid får heta "eliten", men inbegriper tyvärr inte näringslivstopparnas ansvar för de utflyttade jobben eller det faktum att globaliseringen ledde till lägre priser i varuhuskedjorna.

Porträttet av Donald Trump är tämligen positivt. Alberta godtar helt enkelt kandidatsens/presidentens personlighet som den alltid har varit. Narcissismen, lögnerna, vinnarskallen, driften att testa anständighetens gränser, underhållartalangerna från tv-karriären och ledarskapet som innebär att man börjar varje dag som vore den ett tomt, oskrivet blad. Trump avläste stämningarna i delar av väljarkåren som ingen annan och drog sig inte för att ta till "dog whistles" med vilka han uttryckte en rasism och en främlingsfientlighet som många uppfattade klart och tydligt.

Till saken hör något som ibland kommer bort i den ensidiga rapporteringen. Donald Trump har i årtionden hållit fast vid övertygelsen att omvärlden har "sugit ut" USA. Japan, Kina och de allierade i Europa. Med sin försåtliga fundering om att Barack Obama var född i Kenya och spydigheter om att den politiska korrektheten har gått för långt rörde han upp

strömningar som bubblade i den så kallade Tea Party-rörelsen.

Men partiets beslutsfattare i Washington uppfattade den rörelsen som en flock grottmänniskor i 1700-talsuniformer.

Och parallellt växte ett nytt medielandskap fram. "Det konservativa industriella komplexet", enligt Ryan, som noterade att det inte längre krävdes träna lagstiftarinsatser i kongressen för att göra sig ett namn. "Det var bara att ställa upp i Fox News och hos Rush Limbaugh och Drudge Report", sa han trött. Alberta beskriver hur "konservativa medier började ställa in sikten mot GOP-eliterna med samma lögnaktighet som i attacker-na mot Demokrater".

I ett samtal med John Boehner avfärdade Fox News-chefen Roger Ailes vad som pågick med ett "Bry dig inte. De är

bara ute efter tittarsiffror”. Boehner, som förberedde *oppo research* för att störa Hillary Clintons chanser inför 2016, nämnde att ett särskilt utskott skulle tillsättas för att granska hennes hantering av räden i libyska Benghazi. ”Han hade svarta helikoptrar susande runt huvudet den morgonen”, sade Boehner efteråt om mötet med den konspiratoriskt lagde Ailes, som föraktade Hillary Clinton, som han betraktade som ”manipulativ och olämplig för offentliga ämbeten”. Det vänskapliga meningsutbyte som Boehner hade tänkt sig, sådde istället diverse fröer till kupper för att avsätta honom och gjorde sedan även livet surt för hans efterträdare Paul Ryan.

Efter förlusten i presidentvalet 2012 lägnade Priebus mycken möda åt att bredda partiets bas. Det var fåfängt. Ute i landet hade väljarbasen förskjutits, betydligt längre till höger än vad som var fallet inom motsvarande riktning till vänster bland Demokraterna, därom är de flesta eniga. Tea Party-musköterna, riktiga eller inbillade, riktades mot partibossarna, som var alldeles för släpphänta i frågor från invandring till budget och bidrag till folk som inte gjort sig förtjänta av stöd. Partiet fortsatte envist att föra fram företags- och frihandelsvänliga kandidater, Busharna, Mitt Romney och sedan presidentsonen och presidentbrodern Jeb, som rakade in miljoner i donationer från ”golfklubbsfalangen” innan Trump sänkte honom med epitetet ”low energy Jeb”.

Undantaget var, möjligen, senatoren John McCain 2008, omtalad som en frifräsare (*maverick*), men som också stod för den avskydda internationalistiska utrikes- och säkerhetspolitiken. Att han

”Sedan kommer den eviga elefanten i rummet: ras och rasdiskriminering. Alberta redovisar det republikanska partiets grumliga förflutna på det området.”

var en usel kandidat märktes snart. Det vårdslösa valet av Sarah Palin till vicepresidentkandidat blev en katastrof för både honom själv och för nämnda etablissemang när hon eggade upp Tea Party-rörelsen. De (män) som hade träffat den unga så gott som okända Alaskaguvernören tyckte annars att hon var en riktig praktikpungla. Bushrådgivaren Karl Rove anmärkte:

”Vi gick från att söka folk som var erfarna och kvalificerade till att vilja ha folk som kastade bomber och sprängde saker i luften.”

Och den perfekte bombkastaren lurade i kulisserna.

Kandidat Palin: ett vårdslöst val.

FOTO: GETTY IMAGES

Men först var det 2014. Enligt Alberta ett år då GOP-övertagandet av majoriteten i senaten ”ändrade den amerikanska politikens bana för all framtid”. Han menar egentligen den makt som den nye majoritetsledaren Mitch McConnell snabbt utövade. McConnell är utan tvekan en av de effektivaste kongresspolitikerna någonsin. Först med sin vägran att ta upp Obamas kandidat till Högsta domstolen till omröstning efter Antonin Sca-

missstro mot traditionella medier, föraktet mot Hillary Clinton och det solida stödet från den kristna högern. Förgrundsgestalterna Jerry Falwell jr och Franklin Graham ställde sig bakom kandidaten som varit skild två gånger, skrutit om sin otrohet och hade dimmiga begrepp om kristna grundvärderingar som sanning, förlåtelse och givmildhet. De såg i honom en outsider, precis som de själva kände sig. Trumps löfte om att endast abortmotståndare skulle komma ifråga för Högsta domstolen väjde tyngre än allt annat.

I den sista av de tre debatterna med Clinton sade Trump: ”Om ni går efter vad Hillary säger blir det möjligt att slita spädbarnet ut ur moderns sköte, i nionde månaden, precis före barnets födsel. Nå, man kan säga att det är okej, och Hillary kan säga att det är okej, men det är inte okej med mig.”

Hjälpte till gjorde också Trumps vicepresidentkandidat, Mike Pence. Ett ”what” snarare än en ”who”, som kampanjansvariga Kellyanne Conway uttryckte det. Detta ”vad” stod för Mellanvästern, djup religiositet, intolerans mot homosexuella hos den ambitiöse, silverhåriga Pence. Han bestämde sig för att överse med Trumps många synder när han, hans fru och dotter bjöds till ett av Trumps golfhotell över en helg. Kul att

lias plötsliga död nio månader före presidentvalet 2016, sedan genom att slussa igenom Trumps agenda – den gigantiska skattesänkningen och tillsättningar av pålitligt konservativa domare i det federala rättssystemet. Innan Trumps fyra år är över väntas dessa domare utgöra en fjärdedel av samtliga i kåren, med fler jurister av samma typ i kö inför en eventuell andra period.

Tim Albertas summering av hur Donald Trump överlevde ”grab them by the pussy”-skandalen ett par veckor före valet kan lika gärna tillämpas på segern i stort. De konservativa väljarnas

>>

umgås med, ville veta allt, ”...min bakgrund. Politik. Människor. Policyfrågor”, berättade Pence för Alberta, som senare beskriver honom som en nickedocka, men en nickedocka som utan att låta omvärlden märka det påverkar de praktiska besluten tack vare insikten ”Trump reagerar på sådant som är bra för Trump.”

En annan tungt vägande faktor var Trumps försäkringar om att han – den driftige affärsmannen och förhandlaren – en gång för alla skulle se till att skrota Obamacare, något som kongressrepublikanerna, inklusive Boehner och McConnell, hade misslyckats med. För en svensk är det svårt att förstå det inbitna motståndet mot just den reformen, särskilt som den offentligt administrerade och i princip tvingande äldreomsorgen Medicare är så populär. Alberta skriver att en ”överväldigande majoritet av republikanska väljare, aktivister och politiker ansåg på fullaste allvar att lagen Affordable Care Act utgjorde ett hot mot... förhållandet mellan staten och dess medborgare”. Att Obamacare alldeles nyligen fyllde tio år talar Trump tyst om idag, likaså om sina egna vallöften om att se till att vården blir ”billigare och bättre. Sjukvården väntas – det gällde redan före pandemin – bli den allra hetaste sakfrågan hösten 2020.

Sedan kommer den eviga elefanten i rummet: ras och rasdiskriminering. Alberta redovisar det republikanska partiets grumliga förflutna på det området.

Trumpss passform var perfekt. Priebus ”obduktion” gömdes i någon låda i RNC. Och, som Alberta konstaterar, gjorde GOP under Trump fantastiskt väl ifrån sig i den snabbast krympande befolkningsgruppen. 2020 lär inte bli lättare än 2018, då demokraterna tog över majoriteten i representanthuset, menar Alberta och åtskilliga andra.

Vid sidan av presidentbiografier och epos som Albertas finns det andra genrer i amerikansk sakprosa som resonerar om vart samhället är på väg, om skiftningar i kultur, klass och demografi. Journalisten Ezra Klein svarar för något mitt emellan med sin *Why We're Polarized*. Han tryfferar sidorna med citat ur böcker och vetenskapliga studier. Tungrott och ganska glest mellan de egna slutsatserna, men icke desto mindre högst tänkvärda iakttagelser om rasfrågan, polariseringen som blivit ett axiom för alla USA-bedömare och medieklimatet som han har lång erfarenhet av trots sina relativt unga år efter att bland annat ha grundat sajten Vox.

Ezra Klein understryker att bittra maktkamper mellan de bägge partierna alltid rasat, fast det glömdes under en

Vita kvinnor: Trump vann deras hjärtan.

FOTO: CHIPSOMODEVILLA/GETTY IMAGES

lång period när de så kallade Dixiekra-terna i Södern lierade sig med det nationella demokratiska partiet och på så vis fick hjulen att rulla smidigt i kongressmaskineriet. När den maktkonstellationen krackelerade i och med demokraten Lyndon Johnsons ledarskap i striden för svarta amerikaners rättigheter bidrog republikanen Barry Goldwaters nej i omröstningen om medborgarrättslagen 1964 till att GOP gick framåt i sydstaterna.

Dagens polarisering är något nytt, menar Klein. Den bottenar i en urvattning som pågick i årtionden och som innebär att det blev allt svårare för väljare att definiera vad partierna stod för. Han återkommer flera gånger till mantrat att all politik är identitetspolitik, även den republikanska, med den skillnaden att detta parti har inriktat sig på en identitet – den vita, äldre, kristna – som känner sig hotad. Demokraterna vänder sig till flera identiteter – kvinnor, minoriteter, unga, ateister et cetera, som i större utsträckning bor i storstäder och i områden med större ekonomisk tillväxt i framtidsindustrier. Skillnaderna har ringats in i motsatsparen Prius mot Pickup och Whole Foods mot Cracker Barrel, alltså hybridbilen mot den törstiga monstertruck-en, respektive ekologiska matvarukedjan mot restaurangjätten med traditionella rätter på menyn.

Gott om statistik finns som belägger klyftorna, både geografiskt och demografiskt, kompletterad med psykologiska studier om starka känslor gentemot den egna och andra identitetsgruppen. Dessutom är ”politisk diskriminering” tillåten till skillnad mot annan dis-

kriminering, understryker Klein.

De flesta som granskar dessa strömningar hamnar förr eller senare i resonemang kring USA:s första svarta president, Barack Obama. Klein uppger att han tror att Obama ansträngde sig för att skapa samförstånd men att han istället bidrog till polariseringen och Tea Party-rörelsens, Fox News och, ytterst, Trumps framgångar. I en intervju pekade Obama på att varje människa har många identiteter, och Klein nämner sig egna: amerikan, judisk, vit, man, make, pappa, från Kalifornien, brasilianska rötter på fädernet, journalist, bosatt i Washington DC i 15 år. Obama trodde att det skulle vara möjligt för människor att tänka mer på andra identiteter än på den politiska, men han hade fel.

Detta, att politiken har blivit en stark identitet, fyller många sidor i Kleins bok, liksom mer indirekt i Albertas. Donald Trump hakade på det som Alberta kallar för ”jihad mot etablissemangen” och packade in avskyn mot politisk korrekthet, mot feminism, mot invandring, mot andra religioner, mot kongresspolitiker med mera, i slagordet *Make America Great Again*. Han vann, som bekant, fast Klein argumenterar för att en mindre kontroversiell republikan, en John Kasich eller en Marco Rubio, sannolikt skulle ha besegrat Hillary Clinton ”med en övertygande majoritet” i antal avlagda röster.

En ständigt återkommande fråga när det handlar om det republikanska partiets framtid är ju huruvida det är dömt att förtvina med nuvarande väljarstöd i ett ännu mer mångfasetterat USA. Fixeringen vid en ”minoritet i majoritets-Amerika” må vara olycklig, vilket Klein tycker, men den

dominerar ändå i framtidsdebatten trots att de vita blir den största minoriteten, en minoritet som dessutom sitter på den ekonomiska makten.

Än så länge talar det speciella amerikanska systemet för Fördel GOP. Det ser betryggande ut i kalkylerna över antalet elektorsröster så länge som trumpismen tilltalar väljare i de glest befolkade delstaterna. Eller som Klein slår fast om GOP: "De har lärt sig hur man får makt via landvinningar, snarare än genom att erövra människors själ och hjärta." Han lyfter fram tänkbara motvikt till renläriga trumpister, till exempel guvernören i demokratiska Maryland, Larry Hogan. Trump har kväst eventuella uppror, från allt från "reformicons", som ville locka in oberoende (kanske Demokrater också) med en mer välfärdsorienterad politik, till Never Trumpers som i krönikor, böcker och debattartiklar argumenterar för att Trump sviker konservativa värderingar med sin isolationistiska utrikespolitik och sin nativistiska syn på invandrade. Allt förgäves. Varför? Jo, skulle Klein och Alberta säga, de flesta som röstade på Trump tycker att han har levererat, även traditionella republikaner av Bush-snitt. Ekonomisk tillväxt (pre corona), tillbakadragande från omvärlden, större insatser från Natoallierade, avregleringar i miljöpolitiken och så vidare. Och de beundrar hans stryktålighet och uppskattar rallarsvingarna i tweetarna. Påfallande många av dem instämmer i konspirationsteorier om att Demokraterna är ute efter Trumps skalp och inte drar sig för något för att störta honom.

Hur det ser ut på andra sidan, för Demokraterna? Förra vicepresidenten Joe Biden ser ut att ha bärgat nomineringen, i första hand tack vare överväldigande majoriteter bland svarta primärvalsväljare, men även för att partiet avvistade sin bombkastare, vänstersenatorn Bernie Sanders. Biden förmodas vara den som kan klå Trump, och om det kan man ha olika åsikter. Kanske måste de hitta en ny Obama som kan mobilisera alla identiteterna.

En annan ödesfråga som kommer att stötas och blötas, oavsett om Trump går segrande ur valet eller inte, är i vilken mån han har förändrat presidentämbetet. Hur? Hur mycket? För alltid? Finns en väg tillbaka? Det är ämnet för *Unmaking of the Presidency*, författad av Susan Hennessey, forskare vid tankesmedjan Brookings, och Benjamin Wittes, chefredaktör på *Lawfare*, en blogg med inriktning på säkerhetspolitik. Som titel och undertitel skvallrar om har författarna sin uppfattning klar. Trump är ovärdig ämbetet och hyser inte någon som helst respekt för traditionerna som historiskt sett har varit styrande.

Hennessey och Wittes inleder med exposéer över vad en president kan och får göra. I Trumps tolkning blir det "The one that matters is me", inte författningen, inte den stora federala förvaltningen, inte ett erkännande av maktindelningen. Men hans popularitet i den egna basen är, konstaterar Hennessey och Wittes, ett bevis på att man i alla fall där vill ha en kraftfull president som visar att det är han som bestämmer. Trumps "personliga presidentskap" yttrar sig på många sätt och det skiljer sig dramatiskt från de flesta föregångarnas. Huruvida det överlever honom återstår naturligtvis att se, men Hennessey-Wittes invändningar mot den "impulsiva" utrikes- och handelspolitiken kan spela in, precis som tecknen på ren vanskötsel av nämnda förvaltning – det var väl ändå inte meningen med lockroset *Drain the swamp!* ens bland de starkaste anti-government-krafterna.

Hennessey-Wittes ägnar ett kapitel som heter "Kriget mot sanningen" åt ljugandet. Att politiker slirar på sanningen är inget nytt, men de konstaterar att "syftet med Trumps lögn är inte att övertyga allmänheten om att tro på honom, snarare att övertyga folk om att de inte kan tro på någon". I ett annat gift-drypande kapitel definierar Hennessey-Wittes Trumps inställning till etik och korruption som "I dare you"-principen (benådningar, utnämningar, behandlingen av säkerhetstjänsterna kan också införlivas här). Hittills har han över-

levt alla attacker med detta trots, till och med den så kallade Muellerutredningen och riksrikten. I det förstnämnda fallet med assistans från justitieminister William Barr, en traditionell republikan från Reagan/Bush-eran som har blivit lojal trumpist. En vink om att Never Trumpers var färre än det verkade och dväljdes i huvudstadsetablissemangen. Men också om att till och med självaste Ronald Reagan höll kristna högern på viss distans.

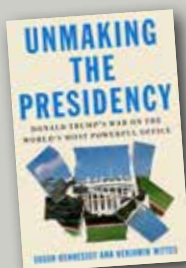
Reporterlämlarna planerar, som sagt, nedslag i de tre delstaterna där 77 744 väljares röster avgjorde 2016. De inriktar sig troligen på samma grupp som före och efter det valet, de bittra, vita männen. Men Trumpväljarna återfanns även i andra grupper, till exempel de vita kvinnorna. Återvalskampanjen har inriktat sig på att öka valdeltagandet i det skikt som Trump lockade förra gången, och utomstående är imponerade av det de har sett, vässade digitala vapen som har skyttat fram i registreringen till MAGA-möten och massutskick. Klein skriver att GOP präglas av en "nästan manisk hets", eftersom partiet känner av de demografiska motvindarna. Polarisering täcker egentligen inte riktigt samhällsklimatet, det råder snarare två alternativa verkligheter. Och det är för tillfället inte mycket som tyder på att något närmande är möjligt. Tankar på ett tredje, fjärde eller femte parti som fångar in fler i tydligare fallor lär förbli fantasier, liksom detta med ändringar i elektorskollegiet.

Beträffande GOP – ja, Trump vann 2016 men förlorade 2018, priset för de två åren däremellan, år som McConnell har betecknat som de mest produktiva, kan på lång sikt bli högt. Avståndstagandet från Trump är störst i förorts-USA, särskilt bland kvinnor. Jakten på en kronprins (eller kronprinsessa – ja, kanske, men GOP har knappast fostrat kvinnliga kandidater, med några få undantag) kan visa sig bli lika tuff som förra gången. Eller som den har varit bland Demokraterna. ✨

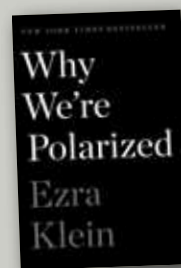
Karin Henriksson

**AMERICAN
CARNAGE**
ON THE FRONT
LINES OF THE
REPUBLICAN
CIVIL WAR AND
THE RISE OF
PRESIDENT TRUMP
TIM ALBERTA
Harper 2019

**UNMAKING THE
PRESIDENCY**
DONALD TRUMP'S
WAR ON THE
WORLD'S MOST
POWERFUL OFFICE
SUSAN HENNESSEY
& BENJAMIN WITTES
Farrar, Straus and
Giroux 2020

**WHY WE'RE
POLARIZED**
EZRA KLEIN
Avid Reader
Press 2020

Slutspel

MULTIVETENSKAP

Hur ska mänsklighetens historia tecknas? Sett till de senaste årens bokutgivning tycks frågan ha vunnit ny aktualitet. I olika verk som David Christians *Berättelsen om allt*, Sean Carrolls *The Big Picture* och Yuval Noah Hararis *Sapiens* placeras människan i ett större sammanhang som binder hennes egen födelse samman med kosmos egen; en berättelse som börjar med big bang och slutar med oss själva.

Men vad är det då egentligen för en historia som skrivs? Är det mänsklighetens framgångssaga – eller dess dödsruna? Hos strängteoretikern och författaren Brian Greene måste svaret sägas vara något där- emellan; eller snarare bådadera på en gång. Vad Greene målar upp för oss i sin nyutkomna *Until the End of Time* är bilden av ett universum som rör sig mot ett obönhörligt slut, ett världsallt med ett livsförlopp lika ändligt som den enskilda människans, om än i oändligt mycket större skala. Men det som präglar hans berättelse är inte sorg, utan istället djup förundran över allt som är.

Historien om människans uppkomst

blir, när den betraktas i ett snävare perspektiv, något som alltför ofta slår över i den välkända berättelsen om evolutionen som en linjär process med människan själv som slutpunkt – om än en slutpunkt som genom sina nuvarande destruktiva praktiker hotar att ointetgöra mycket av det som naturen hittills har frambringat.

Att det inte sker hos Greene har en enkel orsak, nämligen att hans kosmologiska perspektiv får mänskligheten och i synnerhet den bräckliga civilisation vi idag bebor att framstå som just vad de är: ett flyktigt ögonblick i ett enormt, inför vårt öde likgiltigt och fullständigt storartat förlopp. Vi må leva i antropocen, en tidsperiod då knappt någonting på vår jord lämnats orört av mänsklig verksamhet, men faktum kvarstår: i jämförelse med universums historia, är också människan en blinkning.

Samtliga Greenes tidigare böcker – däribland storsäljaren *The Elegant Universe* – utmärker sig genom sin kombination av precision och pedagogisk medvetenhet; verk med den sällsynta kvaliteten att vara stimulerande för såväl en skolad läsare som en intresserad lekman. Och

Slutspel på scenen:

Beckett såg sanningen i vitögat.

FOTO: ROBBIE JACK/GETTY IMAGES

trots att han i och med denna nya bok stundtals rör sig ganska långt ifrån sitt eget specialområde lyckas han med en likartad bedrift: att diskutera frågor som relationen mellan medvetande och materia, livets uppkomst, kreativitetens och berättandets evolutionära värde och kosmos slutgiltiga öde, utan att det blir vare sig alltför tekniskt eller flackt.

Greenes kanske främsta styrka är i denna bok hans känsla för det komplexa och ständigt pågående samspelet mellan subjektivt och objektivt: inre erfarenhet är, som författaren uttrycker det, trots allt den enda sorts erfarenhet vi har tillgång till. Vetenskapen må söka den objektiva sanningen, men hur mycket dess metoder än syftar till att göra kunskaps-sökandet oberoende av mänsklig subjektivitet, förblir den subjektiva upplevelsen vårt enda sätt att möta verkligheten överhuvudtaget.

Det innebär också att de skilda berättelser som människan formulerar om sig själv och sin omvärld inte tar ut varandra, utan att de helt enkelt bidrar på olika sätt till vår bild av verkligheten. För att förstå människan och hennes plats i världen räcker det inte att förstå den fysik som beskriver henne; man måste också förstå psykologi, biologi, sociologi, mytologi och religion. Mening skapas inte på en enda nivå, utan på många nivåer samtidigt. Men är då inte allting ändå i grunden fysik? I viss mening, javisst. Men det innebär inte att det står i fysikvetenskapens makt att göra allting begripligt. Människan, betonar Greene mer än en gång, är visserligen bara "en säck med partiklar" – och detta gäller, i den mån de två på ett meningsfullt sätt är möjliga att skilja åt, i lika hög grad hennes tänkande som hennes kropp. Men specifikationen av fysikaliska fakta om hennes beståndsdelar sprider "bara monokromt ljus över de rikt färgade berättelserna om hur vi människor navigerar i tankens, perceptionens och känslornas komplexa terräng".

Det är genom detta i bästa mening humanistiska dubbelseende som Greene låter oss beskåda såväl universums stundande värmedöd som språkets och kulturens födelse; det är med dess hjälp som han närmar sig såväl medvetandet som den fria viljan.

Och vad allt detta innebär är förstås att han inte bara vänder denna blick utåt, utan också gång på gång riktar den mot sig själv; för är det något som står tydligt genom författarens vidsträckta exposé över universums många förunderliga

skeenden, är det att förundran enbart står att finna hos ett levande subjekt med förmågan att uppleva och tolka sin omvärld.

Och är det, skriver Greene, inte just i denna förmåga – tillsammans med förmågan att omsätta sina upplevelser, sinnesstämmningar och överväganden i handling – som vi finner den verkliga innebörden av mänsklig frihet, oberoende av det faktum att såväl människan som allting annat är underordnad naturlagarnas verkan. Frågan om den fria viljans vara eller icke vara förlorar därmed något av sin relevans: Människan är tveklöst fri i den bemärkelsen att hon kan interagera med sin omvärld, rubba och låta sig rubbas av den. Även om min existens är möjlig att reducera till en samling partiklar styrda av i grunden deterministiska lagar, är det ingenting annat än just denna samling partiklar jag syftar på när jag säger ordet jag: mina reaktioner, tankar och känslor är kanske inte fria i någon bemärkelse som placerar dem över den materiella världens begränsningar, men det förändrar inte det faktum att deras beteende är mitt beteende, att de – jag – uppträder på ett sätt som är unikt för den jag är.

Until the End of Time är till stor del en levande och initierad summering av forskningsläget inom ett flertal discipliner, snarare än ett försök att leverera några slutgiltiga svar: Vi kan tänka oss språkförmågan som inskriven på förhand i den mänskliga arvsmassan, eller som en slumpartad förlängning av gester, ljudande och annan ordlös kommunikation. Medvetandet: en illusion, eller det högst verkliga resultatet av tillräckligt komplext samspel mellan beståndsdelar av själlos materia. Eller, som någon har före-

"Det är genom detta i bästa mening humanistiska dubbelseende som Greene låter oss beskåda såväl universums stundande värmedöd som språkets och kulturens födelse."

slagit: resultatet av en ännu okänd fysikalisk mekanism som finns latent redan på partikelnivå, men som manifesterar sig tydligt först som ett emergent fenomen. Vi kan förstå konst och musik som evolutionärt produktiva sätt att signalera fortplantningsvärde eller skapa sociala band – eller lika gärna som den mänskliga kulturens parasiterande på nedärvda evolutionära system: en direkt stimulans av belöningssystemen som inte tar vägen över överlevnadsvärdet.

Greenes evolutionärt präglade läsning av den mänskliga kulturen är överhuvudtaget intressant, i synnerhet när han erbjuder sina egna reflektioner över

Dantes paradis: en funktionell föreställning.

FOTO: ALAMY

materialet. Ett exempel är hans diskussion av religionens roll i såväl samhällets som den enskilda människans liv. Kanske kan vi, skriver Greene, förstå religionen på samma sätt som vi förstår de metaforer som verkar i språket; uttryck som när de först inlemmas i språket skapar en suggestiv och poetisk förhöjning – en tung position, en djuplodande tanke, ett soligt humör – men som när detta väl har skett förlorar sin poetiska funktion och i någon mening börjar läsas bokstavligt. En sak bör vi minnas, menar författaren, nämligen att religionerna är gamla. Det som en gång var ett raster genom vilket människan upplevde verkligheten – omsättningen i myt av ett öppet, mångtydigt och lyhört sätt att betrakta världen

– kom så småningom att bli sin egen verklighet; en verklighet som vi envisas med att mäta mot den fysiska världen, istället för att låta den ena berika den andra. Huruvida en predisposition för religiöst tänkande utgör en grundläggande del av människans biologiska konstitution är, skriver Greene, intressant, men säger egentligen ingenting alls om existensen av en gud. Det naturliga urvalet har inte sorterat fram hjärnor som ger oss hundraprocentigt korrekta övertygelser, utan hjärnor vars övertygelser och föreställningar är funktionella.

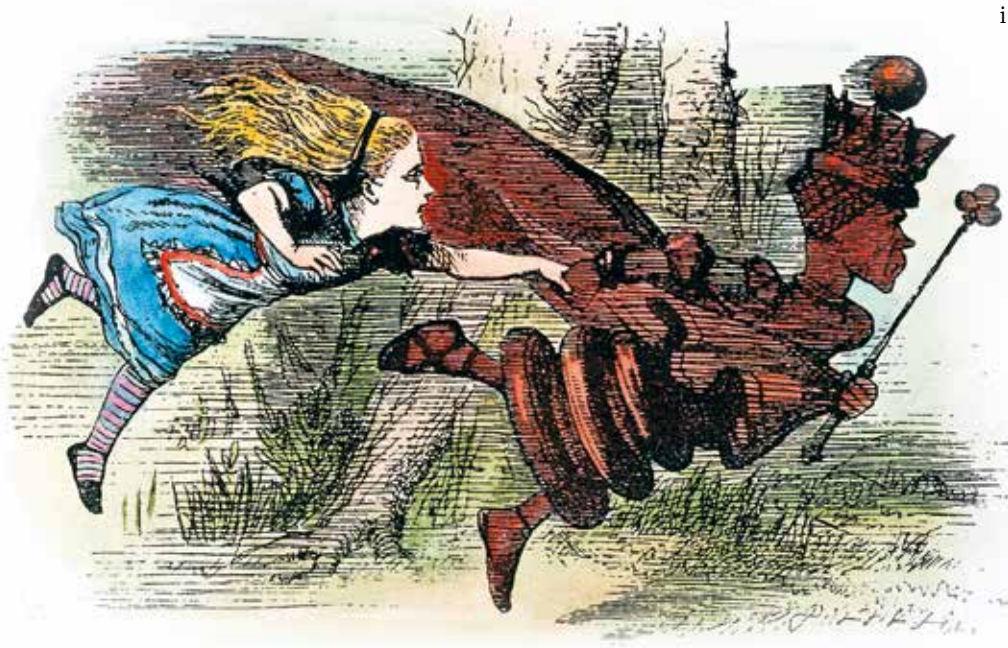
Och är det någon funktion som religion och myt har fyllt genom mänsklighetens historia är det väl just att utgöra ett skydd mot en av de mest avgörande produkterna av våra evolutionärt avancerade hjärnor, nämligen det egna dödsmedvetandet. Hur lever man sitt liv med vetskapen om att det är dömt att ta slut; att varje kvinna föder, för att använda Samuel Becketts drastiska bild, grensle över en grav? Ett sätt är förstås att negra eller tränga bort denna belägenhet, genom att forma en föreställning om ett evigt liv bortom detta; ett annat är att försöka vinna symbolisk odödlighet som kompensation för sitt eget förestående slut. Människan kan, med kreativitetens hjälp, föda nya ting till världen som kan överleva henne själv: Hon önskar den sanna evigheten för egen del, men troligen är konstens evighet den enda hon någonsin kommer att få.

Och kanske inte ens den: Som Greenes vittfamnande text gör tydligt väntar ett oundvikligt slut inte bara mänskligheten, inte bara jorden och solsystemet, inte bara det biologiska livet, inte ens bara sammanhållna strukturer som stjärnor och planeter, utan till sist också möjligheten till något skeende alls, någon informationsbearbetning, någonting överhuvudtaget. Allt kommer, i en obegripligt avlägsen framtid, att stillna. Hur vi ska förstå de existentiella konsekvenserna av detta är inte alldeles klart: i jämförelse med den avgrund av tid som skiljer oss från detta scenario kommer solen att slockna om ett ögonblick. Kanske är det trots allt vetskapen om det egna livets ändlighet som förblir den avgörande förutsättningen för vår existens, tillsammans med föreställningen om att världen, inom de tidsrymder som på något direkt sätt är gripbara för det mänskliga sinnet, kommer att bestå efter vår död. Och detta, skulle jag säga, är en för mänskliga syften fullt tillräcklig evighet: Den som utgörs av våra barns liv, och deras barns, och deras barns i sin tur. Jag vill tro att Greenes omsorgsfullt och kunigt framskrivna förundran över världen ska bidra till vår vilja att kämpa för den. ✨

Helena Granström

UNTIL THE END OF TIME
MIND, MATTER, AND
OUR SEARCH FOR
MEANING IN AN
EVOLVING UNIVERSE
BRIAN GREENE
Knopf 2020

Alice och drottningen: dött lopp.

FOTO: ALAMY

Kapplöpning på stället

POLITISK FILOSOFI

Man ska vara utpräglad sadistiskt lagd för att njuta av att skriva ner en bok. Att berömma är betydligt roligare. Läsaren kan också med förlov undra vad vitsen är med att ägna skrivtid och sidutrymme åt ett verk som inte är läsvärt. ibland kan det dock vara på sin plats. Inte bara som konsumentupplysning utan också för att ämnet som behandlas känns så viktigt att det motiverar reflexion, även i de fall man önskat att det hade tacklats med större djup i tanken, stringens i analysen och elegans i den språkliga gestaltningen.

Det är av det skälet som jag inte ger upp sedan jag gått i klinch med *The Narrow Corridor*, en tegelsten av den typ som amerikanska akademiker gärna producerar och inte tycks ha svårt att få publicerade. Författarna till boken är mycket riktigt två amerikanska ekonomer, Daron Acemoglu och James A Robinson. De har tidigare tillsammans publicerat en bok, *Why Nations Fail*, som jag inte har läst men som av allt att döma behandlar samma tema som den nu aktuella. Trots deras fackmässiga bakgrund är frågan som upptar dem inte i första hand ekonomisk utan politisk-filosofisk. Det rör sig i själva verket om en klassiker som sysselsatt tänkare i årtusenden: vilka är förut-

sättningarna för att människor ska kunna leva ett gott liv, i frihet och trygghet, i ett samhälle som varken präglas av anarki och kaos eller av en förkvävande överhet?

Tesen som Acemoglu och Robinson driver, och som gett namn åt boken, är att friheten uppstår och lever i utrymmet, korridoren, mellan statsmakten och civilsamhället. Utrymmet är inte statiskt utan dynamiskt. Det befinner sig ständigt under korstryck. Det måste hävdas på nytt i varje historisk situation.

En stark stat och starka offentliga institutioner är nödvändiga, menar Acemoglu och Robinson, både för att skydda medborgarna från fysiskt våld, påtryckningar och tvång från andra och för att leverera de tjänster som krävs för att friheten inte ska bli en realitet för ett fåtal och ett abstrakt begrepp för majoriteten, utan kunna förverkligas på bred samhällslig front. *The Narrow Corridor* skriver med andra ord in sig i den kritiska debatt om den oreglerade marknadens baksidor som har börjat föras i takt med att allt fler belägg kommit om drastisk ökad ekonomisk ojämlikhet, parallellt med framväxten av socialnativistiska rörelser i allt fler länder.

Men staten har ett Janusansikte, påpekar författarna: den bär alltid inom sig fröet till förtryck. Engagerade och aktiva medborgare, som organiserar sig, deltar

i politiken, protesterar när så behövs och – när så är möjligt – röstar bort överheten, krävs som motvikt. Friheten uppstår, skriver författarna, genom den så kallade ”röda drottning-effekten”, en metafor hämtad från *Alice i Underlandet*.

Drottningen och Alice springer ikapp, men loppet visar sig vara en kapplöpning på stället: de slutar på samma ställe som de börjar. Vad som avses är förstås att stat och civilsamhälle ska balansera varandra, vara lika starka. Men en metafor vars innebörd är att ingenting förändras är förstås inte helt lyckad i en framställning där tron på mänskliga framsteg ändå ligger som en undertext. Överhuvudtaget hör koketteriet med bilder, metaforer och krystade skämt som förvirrar snarare än tydliggör till det som väcker irritation vid läsningen.

Metaforen för statsmakten är *Leviatan*, som bekant titeln på den engelske 1600-talsfilosofen Thomas Hobbes klassiska verk (lånat från Jobs bok i Bibeln). Hobbes skildrar den despotiska statsmakten, obehaglig men nödvändig för att hindra människor från att göra slut på varandra. Mot Hobbes ställer Acemoglu och Robinson dennes samtida och landsman John Locke, den liberala individualismens främsta apostel. Locke kan sägas vara portalfiguren för moderniteten, synen på individen som subjekt och inte enbart undersåte.

Lockes udd är riktad mot den absoluta furstemakt som Hobbes betraktade som ett nödvändigt ont. Men dualismen mellan dem båda känns inte tillräcklig som idémässigt kraftfält för en bok vars ambition är att granska frihetens villkor i sin fulla komplexitet, friheten som ett spektrum snarare än något absolut. Lockes frihet är väsentligen den som hans samtida filosofkollega Isaiah Berlin kallade negativ frihet, frihet *från*. Men det är uppenbart att Acemoglus och Robinsons ansats, med dess betoning av den engagerade medborgarens ansvar, också kräver en diskussion om det Berlin kallade positiv frihet, frihet *till*.

Det är Hegels och Marx frihetsbegrepp, föremål för förödande kritik av Karl Popper i hans klassiska *Det öppna samhället och dess fiender*. Acemoglu och Robinson vill bland annat undersöka sambandet mellan frihet och ekonomiskt välstånd. Att mot den bakgrunden helt förbigå den liberala marknadsekonomins – och det allmänna bästas – apostel Adam Smith, som i *Nationernas väl-*

stånd och det mindre kända verket *Teori om de moraliska känslorna* ägnat mer tankekraft än någon annan åt detta samband, är anmärkningsvärt.

Staten kan vara despotisk och förtryckande. Den kan också vara frånvarande och utlämna människor till våld och anarki. Mellan dessa ytterligheter ligger ett spektrum av möjligheter. Idealet är, skriver författarna, den ”tyglade statsmakten”, en effektiv stat som fyller uppgiften att skydda medborgarna men lämnar dem utrymme att fritt leva sitt liv.

Mot den analysmodellen finns det förstås föga att invända. Det rör sig ju i själva verket om ett resonemang som är så klassiskt att det, i händerna på mindre förfarna skribenter, löper risk att bli en kliché. Alexis de Tocqueville såg redan 1830 i studien *Demokratin i Amerika* faran att den formella en-person-en röst-demokratin atomiserar samhällen, att stabiliserande sociala nätverk vittrar ner så att folkvåldet muterar till tyranni. Hannah Arendt skriver år 1951 i *Totalitarismens ursprung* att ”totalitära rörelser är massorganisering av söndrade och isolerade individer”. Både Tocqueville och Arendt lyfter fram den handlande, ansvarsfulla människan som nödvändig för att upprätthålla friheten.

Så självklart är inte frågan om frihetens villkor en kliché. Den tillhör mänsklighetens tidlösa, eviga följeslagare. Den måste ställas, och den ställs, gång på gång. Acemoglu och Robinson har den vittgående ambitionen att angripa den både tematiskt och historiskt. Hur har människor genom tiderna lyckats, eller misslyckats, att realisera friheten? Vad har konsekvenserna blivit av dessa strävanden? Detta måste, skriver författarna, undersökas systematiskt.

Problemet är att det är just det de inte gör. Något som *The Narrow Corridor* saknar är just systematik. Boken är ett sammelsurium, ett myller av anekdoter och historiska detaljer, ofta banala och utan förklaringsvärde för framställningen. Uttrycket ”inte se skogen för bara träd” mal som ett mantra i huvudet vid läsningen. Helhetsintrycket är spretigt, pratigt, osmält. Man längtar efter macheden, svingad av en god förlagsredaktör. Sprången mellan tidsepoker, kontinenter, sociala rörelser och enskilda namn är hisnande och är svåra att se annat än som helt godtyckliga.

Redan i förordet kastar sig Acemoglu och Robinson (på sju sidor!) frejdigt från dagens Damaskus via det 4 000-åriga Gilgamesheposet vidare till James Madison, en av de amerikanska grundlagsfäderna, för att till slut landa hos Emily Davidson, brittisk rösträttskvinna som 1913 trampades till döds i hästkapploppingen Epsom

Solons Aten: tyglat av aktiva medborgare.

FOTO: ALAMY

Derby (jodå, läsaren delges nogsnamt både namnet på den trampande hästen och dess kunglige ägare). Vad som saknas i myllret av detaljer är det som i naturvetenskapen kallas fasrum, *phase space*, en tydlig ram som fångar in berättelsen, ger den sammanhang och riktning.

Finns det då inget mönster alls i boken? Jo, det finns det. Författarna skriver tydligt, förmodligen omedvetet, in sig i den amerikanska, man skulle också kunna säga västerländska, tradition som bru-

”Atens och USA:s statsskick lyfts fram som historiens stora success stories, skinande exempel på hur en potentiellt despotisk statsmakt tyglats av aktiva medborgare.”

kar kallas Den Stora Berättelsen. Det var den historiesyn som lärdes ut vid amerikanska universitet med början efter första världskriget. Syftet var att förklara för amerikanska ungdomar, inte minst unga pojkar som återvände från Europas slagfält, det värdemässiga kitt som senare kom att kallas den ”transatlantiska länken”. Det var en historiesyn som kritiker, med början på 1960-talet, skulle likna vid en tuvhoppning mellan så kallade ”magiska ögonblick” i historien, framför allt den anglosaxiska, från antikens Aten via Magna Carta, den ”ärorika revolutionen”, USA:s självständighet och konstitution och slaveriets upphävande, med slutpunkt i det moderna liberala USA.

Harvardfilosofen Kwame Anthony Appiah, med rötter i Ghana, skriver i *Financial Times*: ”from the late Middle Ages until now, people have thought of the best in the culture of Greece and

Rome as a civilisational inheritance, passed on like a precious golden nugget, dug out of the earth by the Greeks...”. Den indiske Nobelpristagaren Amartya Sen har påpekat att arvet från den atenska demokratin i första vändan fortplantade sig österut snarare än västerut, till stadsstater i Asien snarare än till det germanska Europa.

Mycket riktigt görs i *The Narrow Corridor* en direktkoppling mellan Athens stora statsmän Solon och Kleisthenes och de amerikanska grundlagsfäderna. Athens och USA:s statsskick lyfts fram som historiens stora *success stories*, klart skinande exempel på hur en potentiellt despotisk statsmakt tyglats av aktiva medborgare (den amerikanska säkerhetssektorn pekas dock ut som en del av staten som undandragit sig samhällelig kontroll). Anmärkningsvärt, men symptomatiskt för den historiesyn Acemoglu och Robinson representerar, är att franska revolutionen och dess verkningshistoria så gott som helt lyser med sin frånvaro. Mot den tyglade och effektiva statsmakten i Europa och USA ställs ett Afrika som beskrivs som politiskt efterblivet.

Överhuvudtaget är det svårt att läsa *The Narrow Corridor* utan att gripas av misstanken att författarna har rätt ytliga kunskaper om den värld de beskriver. Självklart är det omöjligt att skriva en bok med ambitionen att famna hela världshistorien utan att misstag görs på enskil-

da punkter. Men att, för att nämna ett av många tänkbara exempel, avfärda Indien som ett land som sitter fast i underutveckling enbart på grund av kastsystemet, är närmast genant i sin nyanslöshet. De interreligiösa spänningarna mellan hinduer och muslimer, som sedan självständigheten 1947 återkommande har lett till kriser för den indiska nationen (senast som en följd av premiärminister Modis kontroversiella medborgarskapslag), nämns inte med ett ord. Berättelsen ger intryck av prokrustesbädd – en komplex verklighet ska tillvarje pris klämmas in i en förenklad analysmodell.

Som helhet ger boken ett nattståndet intryck. En rad historiskt formativa ögonblick i vår tid – 1960-talets avkolonisering, omvälvningarna i Europa 1989–91, 1990-talets Balkankrig, terrorattacker mot USA 2001, krigen i Irak och Afghanistan, framväxten av socialnativism (det

>>

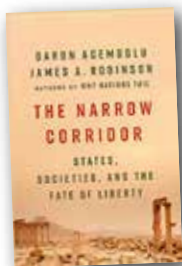
vill säga: nativism med en välfärdsaspekt) och extremnationalism – med relevans för ämnet finns knappast med. Praktiskt taget ingenting sägs om den internationella miljön – institutioner som EU och FN, halvformella strukturer som G7 och G20, det globala finanssystemet – till vilken dagens stater måste förhålla sig. Anmärkningsvärt är också att klimatrörelsen, förmodligen vår tids största gräsrotsrörelse, transnationell men med krav riktade mot de nationella regeringarna, inte nämns med ett ord.

Så glöm den här boken. Att en ny Storberättelse om frihet och tvång håller på att växa fram i coronapandemins spår blir allt tydligare. Idéernas kamp rasar nu, om statens roll kontra den personliga friheten och om nationalism kontra gränsöverskridande solidaritet. Är det despotiska Kina, som initialt mörkade utbrottet i Wuhan men sedan med drakoniska åtgärder tycks ha fått grepp om det, skurk eller hjälte? Inte heller USA tog inledningsvis coronahotet på allvar. Får historikern Yuval Harari rätt när han varnar för att polisiär övervakning och extremt ingripande åtgärder mot medborgarna (som smittspårningsappar) kan bli bestående? Bli det stater som Sydkorea, Taiwan, Singapore, demokratier men färgade av konfuciansk auktoritetstro, som, med coronafacit i hand, kommer att framstå som idealexempel på en ”tyglad statsmakt” snarare än det gamla Europa (för att inte tala om Trumps USA)?

Lita på att det skrivs så datortangenterna glöder *out there*. Bokfloden kommer. I avvaktan på den kan du läsa Nathan Shachars text ”När skammen försvann” i *Axess* 9/2019, om 50-årsminnet av jordreformen i Peru, ett

lysande exempel på samspel mellan civilsamhälle och stat som förändrade ett land för alltid. Och så kan du ju, som alltid, läsa klassikerna. ✨

Ulla Gudmundson

THE NARROW CORRIDOR STATES, SOCIETIES, AND THE FATE OF LIBERTY

DARON ACEMOGLU
& JAMES A. ROBINSON
Penguin Press 2019

Lenin i Stockholm: det är han med paraplyet.

FOTO: TT

Revolutionen passerar Stockholm

HISTORIA

Våren 1917 färdades Vladimir Iljitsj Lenin genom Sverige på väg till Ryssland och Petrograd. Understödd av den tyska krigsledningen med logistik och pengar, var hans och hans följes mål tillfälligt detsamma som tyskarnas: att bolsjevikerna skulle gripa makten och sluta separatfred med Tyskland på östfronten. Lenin reste i en grupp om 30 personer, med bland andra Kominterns blivande ordförande Grigorij Zinovjev och sällskapets organisatör, schweizaren Fritz Platten.

Lenins grupp anlände till Stockholm med nattåg från Malmö morgonen den 13 april. Borgmästaren Carl Lindhagen tog emot, liksom diskret i bakgrunden stod ett par representanter för den svenska säkerhetspolisen. Resan gick vidare redan samma kväll, norrut mot Haparanda och gränsen mot Ryssland, som då gick vid Torneå.

Uppgivande att de var journalister och med stöd av den nya regeringens beslut att emigranter skulle få återvända, släpptes Lenin, Zinovjev och de övriga in.

Denna nog så ödesdigra episod utgör

upptakten till en historik över hemlig kommunistisk verksamhet i de nordiska länderna under mellankrigstiden av de danska historikerna Morten Møller, Niels Erik Rosenfeldt och Jesper Jørgensen, *Den røde underverden*. Lenins och bolsjevikernas maktövertagande bildar startpunkten för en mycket aktiv period i den underjordiska rörelsen, med obestridligt centrum i Moskva.

Socialdemokratien hade nyligen delats i en reformistisk och en revolutionär del, vilka inte hade något till övers för varandra. Hjalmar Branting, som var reformist, befann sig i Petrograd för att möta den moderate revolutionsledaren Kerenskij.

När partibrodern Erik Palmstierna fick veta att Lenin var i Stockholm på väg mot Petrograd blev han alarmerad och ringde upp Branting med orden ”Du känner ju Kerenskij. Säg honom att Lenin kommer med nästa tåg och måste nedskjutas eller inspärras när han passerar gränsen!”, varpå Branting skrattande sade, att sådant gör man inte, och ringde av. Detta enligt Palmstiernas dagböcker, utgivna 1953. Där står också att när han återgav historien 1918 för den ryske

ministern Gulkievitj i Stockholm, utbrast denne ”Min käre baron, ni hade Rysslands öde i era händer!”

Den röde underverden har sitt fokus på det nät av hemliga underrättelser och kurirer som verkade i Danmark och Sverige. Många ville medverka till att sprida revolutionen och förverkliga Lenins idéer. Säkerhetspolisen i Tyskland, Danmark, Sverige och andra europeiska länder följde dessa illegala aktiviteter så gått de kunde, men skickligheten inom agentnätverket var stor.

Redan 1917 hade Lenins vänner i Stockholm upprättat ett förbindelsekontor på Regeringsgatan 67. Efter bildandet av Komintern 1919 blev Stockholm en viktig nod för att distribuera pengar ut i rörelsen. Tiotals miljoner kronor i dagens penningvärde smugglades ut i Europa och till Amerika via Stockholm de kommande åren i syfte att understödja världsrevolutionen. Enbart 1921 sändes 32 miljoner kronor i dagens penningvärde från Moskva till kontoret på Regeringsgatan.

Författarna understryker att vid denna tid, då nationalism och fosterlandskänsla var stark, kunde personer inom den kommunistiska rörelsen ibland kanske tvivla på var deras lojalitet djupast låg. Svaret från Komintern och Lenin var självklart: För en kommunist är Sovjetunionen ditt fosterland!

I dag när krypterad e-post och annan avancerad teknik används är det röran-
de att läsa om den väska med två bottnar som användes av kurirerna. Den tillverkades på en specialfabrik i Sovjet och fungerade genom två knappar som satt dolda vid handtagets fäste. Tryckte man på dem, frigjordes den öppna delen av väskan, så att kuriren lätt kom åt de sedlar eller dokument som förvarades i det ”hemliga” utrymmet därunder. Man använde också osynligt bläck och chiffer baserat på någon sida i en roman – som taget ur Kalle Blomkvist. Men tydligen räckte detta rätt så långt.

Under det kommande årtiondet fäste man i Moskva stora förhoppningar vid att Tyskland skulle bli nästa land att övergå till kommunismen. Ett hemligt arkiv för den underjordiska verksamheten i Europa byggdes upp vid frontorganisationen Internationella Sjöfolks- och Hamnarbetarförbundets, IHS, lokaler i Hamburg. Dessa ansträngningar kulminerade i början av 1930-talet, men det nationalsocialistiska maktövertagandet 1933 förändrade situationen radikalt. Gestapo gjorde razzia vid IHS i Hamburg; bara någon vecka tidigare hade arkivet i all hast överförts till Köpenhamn. Senare skulle det flyttas till Stockholm.

En delegation av tre svenskar från För-

bundet Sovjetunionens Vänner besökte i Moskva i början av 1934. De mötte där den finske kommunistledaren Otto Kuusinen, som satt i Kominterns styrelse. Av honom fick de var och en ett svart midjebälte, som fylldes med 21 000 kronor vardera i dåtidens valuta. Bältena syddes omsorgsfullt igen. Pengarna var avsedda för kommunistpartierna i Sverige och Finland, som hade ekonomiska svårigheter. Framme i Stockholm tog en av de tre – Bror Gummesson – hand om alla bälten och levererade dem till en kvinna vid Ny Dags kontor på Jakobsbergsgatan 22.

Hon ville emellertid inte veta något av denna leverans, utan bad Gummesson ta bältena och på hundra meters avstånd

”Kvinnan som var ansvarig för mottagandet gick under kodnamnet ’Gondel’. Hennes verkliga namn var Signe Augusta Sillén, till vardags journalist på Ny Dag.”

följa henne till en busshållplats, sedan ta samma buss till Södermalm och följa efter in i en trappuppgång till en lägenhet. Där väntade även en finsk kommunist. Pengarna levererades och kvinnan antecknade noga beloppet, samt att det överensstämde med de instruktioner hon fått från Moskva.

Kvinnan som var ansvarig för mottagandet gick under kodnamnet ”Gondel”. Hennes verkliga namn var Signe Augusta Sillén, till vardags journalist på Ny Dag. Redan i början av 1920-talet hade hon medverkat vid en internationell kvinnokongress i Moskva, sedan studerat tre år på Leninskolan och specialiserat sig på hemlig underrättelseverksamhet. Hon blev sedan chef för det viktiga navet i Stockholm och drev där även en hemlig radiostation samt förfälskade pass för kurirer.

Inte olik villkoren för dagens underrättelsetjänster – åtminstone så som en lekman får vissa inblickar i detta arbete via serier som den franska *Falsk identitet* – blev vardagen med täcknamn och dubbelliv ofta tyngande på det personliga planet. Ibland gjorde man misstag, stundom hamnade pengar i fel händer, eller blev trycket så stort att man tog flaskan till tröst. Inte sällan kallades man då tillbaka till Moskva för uppsträckning eller än värre påföljd.

För Signe Sillén blev till slut det parallella livet alltför komplicerat. Hon började prata, hon började dricka. Arbetet fallerar; flera kurirer dyker upp i Moskva utan post från Sverige. 1934 sändes kritiska rapporter från partiföreträdare i Sverige till Kominterns sekretariat i Moskva. ”Gondel” förklarades sjuk, och ersat-

tes. Efter en resa till Moskva 1936 återvände Signe Sillén till Sverige och anställdes tillsammans med sin man Hugo vid den nya partiskolan i Björknäs utanför Stockholm; en lugnare tillvaro.

Inte alla kom som bekant undan så lätt under denna tid. En paranoid jakt efter påstådda eller verkliga trotskister skördar många offer i de hemliga nätverkens led.

Schweizaren Berta Zimmerman – en av alla dem som efter revolutionen valfärdat till Sovjet och låtit sig inspireras – mötte där den tjugo år äldre landsmanen Fritz Platten. Det var samme man som hade organiserat Lenins resa till Petrograd 1917. Den välutbildade Zimmerman blev under 1930-talet chef för de

skandinaviska kommunisternas hemliga verksamhet och för hela den europeiska kuriörganisationen, mitt i ett mandsdominerat universum.

I juni 1937 fattar den sovjetiska hemliga polisen NKVD misstankar mot den 34-åriga Berta Zimmerman. Hon anklagas för att i hemlighet (sic!) konspirera för Trotskij och att gå Tysklands ärenden. I ett halvår sitter hon fängslad, utan möjlighet till offentlig rättegång. Hon avrättas med ett nackskott den 2 december.

Hennes man Fritz Platten vet inte vad som hänt henne. Han utesluts från kommunistpartiet och en son från ett tidigare äktenskap deklarerar offentligt: ”Om det visar sig att min far är trotskist, så bör han skjutas.” Den 13 mars 1938 knackar det på dörren till faderns lägenhet vid Gorkijgatan i Moskva. NKVD får honom att underteckna en uppdiktad bekännelse att han varit polsk spion. En militärdomstol dömer Platten till arbetsläger. Den 22 april 1942 – Lenins födel-

Ny Dag: radikalismens näste.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

>>

sedag – avrättas Fritz Platten, samme man som 25 år tidigare hade ledsagt bolsjevikernas ledare genom Europa.

Den røde underverden är innehållsrik och klarlägger genom grundliga arkivstudier en illegal spion- och kurirverksamhet i Skandinavien, vars omfattning och innehåll hittills varit litet känd. Den relaterar flera dramatiska personliga livsöden. Samtidigt får vi en inblick i hur relativt tafatt den svenska och danska polisen hanterade dessa nätverk. De hade kännedom om vissa delar, men vidden var okänd. Den brittiska underrättelsetjänsten knäckte 1934 Kominterns krypteringskod, men då man inte ville avslöja sin egen mullvad höll man detta kort mycket nära bröstet. Därför kunde Komintern fortsätta att gåcka polisen i Norden.

Efter läsningen infinner sig en dyster reflektion om Tyskland. Någon har sagt om detta land – vars vetenskap, teknik och kultur beundras av många – att det producerat ett osedvanligt stort antal både genier och galningar. Här dominerar galningarna. Den tyska krigsledningen var starkt bidragande till att Lenin och bolsjevikerna tog över Ryssland. Den tyska militären genomförde under mellankrigstiden hemlig utveckling av pansarvapnet i Ryssland i samverkan med Röda armén. Nationalsocialisterna beundrade bolsjevikernas partiorganisation och tog efter den. Karl Marx inspirerade Lenin, i den tyska myllan växte nationalsocialismen fram.

När operation Barbarossa inleddes den 22 juni 1941 kan man därför med visst fog säga att det var två av Tyskland skapade, gigantiska demoner som ställdes mot varandra.

Idag vet vi att Tyskland har ett mycket sundare förhållningssätt till sina demoner; de bearbetas och kritiserar offentligt varje dag, på ett sätt som manar till efterföljd i många länder. Som bekant letar man förgäves efter någon sådan ånger- och botgöringsprocess i Ryssland. ❀

Emil Uddhammar

DEN RØDE UNDERVERDEN
MORTEN MØLLER, NIELS
ERIK ROSENFELDT &
JESPER JØRGENSEN
Gyldendal 2019

Förtvivlans dödsfall: självmord, överdoser och skrumplever.

FOTO: TT

Fler dör av krossat hjärta

EKONOMI

Diner safari. Så kallades reportage gjorda efter presidentvalet 2016, i vilka journalister gav sig av på upptäcktsfärder till kaféer, *diners*, i amerikanska småstäder. Där träffade man människor som känt sig bortglömda och trotsigt hade röstat på den Donald Trump som lovade att han skulle *Make America Great Again*. Men bakom trotsset fanns också tragedier. Den som, i ett samhälle där det gäller att vinna, misslyckas på arbetsmarknaden, i kärleken, med hälsan, kan kalla sig en *loser*, som är det värsta man kan vara. Och då kan droger eller självmord vara enda utvägen.

Nya böcker rapporterar om ett samhälle som saknar sociala skyddsnät som kan kompensera för förlorade jobb, som saknar allmän sjukförsäkring men har riklig tillgång på vapen och narkotiska preparat. Psykiatern och sociologen Jonathan Metzl hävdar i sin *Dying*

of Whiteness från förra året att bristande hälsovård och utbildning och allestädes närvarande vapen drabbar den vita befolkningsmajoriteten. En närbild av hur typiskt amerikanska familjer går under i misär och drogmissbruk ger Nicholas D Kristof och Sheryl WuDunn i nyutkomna *Tightrope. Americans Reaching for Hope*.

Båda böckerna och många artiklar om liknande ämnen nämner begreppet *deaths of despair*, förtvivlans dödsfall. Begreppet lanserades i en forskarrapport år 2017 av ekonomerna Anne Case och Angus Deaton: "Mortality and Morbidity in the 21st Century". Rapporten handlade om hur dödligheten har stigit bland lågutbildade vita amerikaner på grund av självmord, narkotikaöverdoser och alkoholrelaterade leversjukdomar, och att den största ökningen fanns bland folk mitt i livet. Deaton, som tilldelades 2015 års ekonomipris till Alfred Nobels minne, har tidigare skrivit den banbrytande och optimistiska *The Great Escape*.

Health, Wealth, and the Origins of Inequality (2013) – i svensk översättning: *Den stora flykten. Välfärd, välstånd och ojämlikhetens ursprung* (2019) – som handlar om hur kapitalismen har främjat världens utveckling.

Nu föreligger en hel bok av dessa författare: *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*. De verkar båda på Princetonuniversitetet i det urbana New Jersey, men börjar historien i den glesbefolkade delstaten Montana, där de tillbringar somrarna. Sedan de år 2014 börjar undersöka varför Montana har fyra gånger så många självmord som New Jersey finner de också, i den statistik som förs av den nationella folkhälsomyndigheten Centers for Disease Control, CDC, stigande dödstal överhuvudtaget hos amerikaner i livets mitt, alltså bland de 171 miljoner människor som är mellan 25 och 64 år gamla.

I dessa "förtvivlans dödsfall" – självmord, överdoser och alkoholrelaterade leveråkommor och skrumplever – avled 158 000 människor år 2017. (Samma år omkom drygt 40 000 i trafikolyckor och drygt 19 500 blev mördade.) De påvisar en stor livsleda, antingen akut eller utdragen. Många människor i rika länder drabbas av globaliseringens och den teknologiska utvecklingens biverkningar, ersätts av lägre betald arbetskraft i andra

la och den högre högskoleexamen, vilket kräver cirka fyra års studier. I fortsättningen kommer jag att kalla dem lågutbildade respektive högutbildade.

Varför väljer författarna att skilja mellan hög- och lågutbildade och inte mellan hög- och låginkomsttagare? Rimligen därför att skillnader i inkomstnivå skulle kräva mycket mer forskning kring olika skikt och nivåer, medan rutan i dödsattesten ger en mycket lättavläst mätpunkt. Inkomstskillnader är ändå tydliga. Med hänsyn tagen till inflationen har genomsnittsinkomsten för amerikanska män legat still senaste halvsekle, men lågutbildade vita män har förlorat 13 procent av sin köpkraft mellan 1979 och 2017, under samma tid som den nationella genomsnittsinkomsten steg med 85 procent.

Dödstalen är så stora att de påverkar medellivslängden i USA. Denna steg under 1900-talet från 44 till 77 år. Men åren 2014 till 2017 började den sjunka. Visserligen visar senaste statistiken, offentliggjord efter att boken tryckts, på att den ökat en tiondel, från 78,6 till 78,7 år, men det är ändå lägre än de 78,9 som noterades 2014. (Genomsnitt för OECD-länderna är 80,8 år.) Den vita majoriteten orsakar denna nedgång i medellivslängd; för amerikaner som tillhör någon av minoriteterna ökar medellivslängden.

"Dessa preparat används också inom svensk sjukvård, men då under strikt kontroll, medan mer än en tredjedel av alla vuxna amerikaner förskrevs opioidpreparat år 2015."

länder eller av maskiner, men klarar sig mycket bättre. "Det är något särskilt som sker i USA och detta drabbar särskilt arbetarklassen."

I detta USA finns som bekant olika etniska grupper, men de ökande dödstalen drabbar dem som i statistiken benämns *non-Hispanic whites*, alltså dem som varken har latinsk bakgrund eller är del av någon annan minoritet. Dessa, som jag i fortsättningen kommer att kalla vita, utgör drygt 60 procent av ålderskategorin 25 till 64 år. Och de ökande dödstalen drabbar inte alla i denna ålderskategori, utan dem med lägre utbildning. (I de dödsattester som inrapporteras till myndigheterna finns en ruta där man fyller i den avlidnes utbildning.) Ökningen av dödsfall drabbar företrädesvis hos den majoritet på drygt 60 procent som endast har genomgått *high school*, och inte utbildat sig vidare till *BA*, alltså *bachelor of arts*. Översatt till våra förhållanden motsvarar den lägre nivån ungefär grundsko-

I det här sammanhanget står jag något frågande inför bristen på jämförelsematerial rörande *Hispanics*, det vill säga befolkningsgruppen med latinska rötter, som med drygt 18 procent av totalbefolkningen är den näst största minoriteten. Författarnas väl enkla förklaring är att denna grupp är mycket heterogen, beroende på om de härstammar exempelvis från Kuba, Mexiko, El Salvador och så vidare.

Som ett slags kontrollgrupp för utvecklingen fungerar istället den svarta minoriteten, som utgör drygt 12 procent. Man är fattigare och har många andra problem, men medellivslängden ökar och man är inte alls lika självmordsbenägen som de vita. Intressant är också att hos den svarta minoriteten i innerstäderna fanns redan på 1970-talet stora problem som drogmissbruk, dysfunktionella familjer, brottslighet. I dåtidens debatt menade många att dessa problem var etniskt betingade. Men sociologen William Julius Wilson menade (i sin stu-

die *The Truly Disadvantaged* från 1987) att förklaringen snarare var förlorade arbetstillfällen för lågutbildade och ökade klyftor till högutbildade. Nu har exakt samma problem drabbat den vita delen av befolkningen och resultaten har blivit desamma, fast med flera självmord.

MAGA-hattar: kopplade till smärtan.

FOTO: ALAMY

Case och Deaton låter diagram berätta mycket av historien. Det gör framställningen faktatät men samtidigt krävande, och den riskerar att bli abstrakt; man måste minnas att varje kurva beskriver många människooften. Snart lär man sig känna igen diagrammens typiska struktur. För de högutbildade är resultaten någorlunda parallella över tiden, från årskull till årskull, medan de lågutbildades resultat spretar alltmer katastrofalt ju längre tiden går, så att årskullen född 1985 är mycket mer illa därän än den som är född 1945. Sak samma om det handlar om utbildning, rökning, övervikt, till och med kroppslängd: lågutbildade är i genomsnitt cirka 1,5 centimeter kortare än högutbildade, vilket återspeglar sämre hälsa och näringsintag i barndomen.

Och mer smärta. Författarna erkänner att det är svårt att definiera något så subjektivt som smärta. Men det är ändå nödvändigt att försöka, därför att smärta är en huvudorsak till den konsumtion av opioider, alltså morfin eller liknande preparat, som finns bakom så många av förtvivlans dödsfall. Man anför en internationell jämförelse av smärtupplevelse relaterad till ålder som visar att i nästan alla de 20 undersökta länderna upplevs smärta i ökande grad med stigande ålder, utom i USA, där de värsta smärtupplevelserna finns hos de medelålders och mest bland lågutbildade. På sidan mittemot

>>

diagrammet över smärta har man lagt en USA-karta, som utvisar att de delar av USA som är Södern och sydligare delar av Mellanvästern är där man upplever mest smärta, och man påpekar att det finns en stark korrelation till de områden som röstade på Donald Trump år 2016.

I komplexet smärta och sjukdom koncentreras den problematiska situationen. Förmodligen i all välmening började under 1990-talet läkare och kliniker hårt driva rätten till smärtlindring. Läke-

Rökning: kopplad till klass.

FOTO: ALAMY

medelsindustrin hakade på, med kraftigt verkande preparat som Oxycontin och Vicodin, baserade på morfinderivat, och kraftig marknadsföring av dessa. Dessa preparat används också inom svensk sjukvård, men då under strikt kontroll, medan mer än en tredjedel av *alla vuxna* amerikaner förskrevs opioidpreparat år 2015. När riskerna för tillvänjning blev uppenbara sjönk de legala förskrivningarna, men en förödande efterfrågan hade skapats som läkemedelsföretagen kunde tillgodose på skamlösa sätt.

Mellan 2007 och 2012 distribuerade läkemedelsföretag mera än 780 miljoner tabletter av dessa typer enbart till West Virginia, som har mindre än två miljoner invånare, varifrån de flesta säkert langades vidare. Ännu en viktig drog i sammanhanget är fentanyl, som finns både legalt förskrivnen och som illegal drog, tillverkad i Kina och importerad via Mexiko.

Oxycontin och Vicodin låg bakom en tredjedel av alla opioidrelaterade dödsfall 2017; det handlar om 70 000 döda, fler än de som berodde på hiv, skjutvapen och bilolyckor. Purdue Pharma har sålt Oxycontin för 30–50 miljarder dollar, av vilka 12–13 miljarder gick direkt till ägarna, familjen Sackler. Processer pågår nu i flera

amerikanska domstolar mot Sacklers.

Problemen med behandling av smärta och sjukdom är större än så. Den andel av den samlade inkomsten som används för hälsovård har stigit från 5 procent år 1960 till 18 procent år 2017. Läkare och entreprenörer inom sjukvården tjänar mer än i andra länder (sjuksköterskornas löner skiljer sig inte så mycket); man bevakar sina särintressen bland annat genom omfattande lobbyarbete i kongressen. 2018 arbetade för dessa intressenter mera än 2 800 lobbyister, mer än fem per kongressledamot. Hälften av de 567 miljoner dollar som användes för lobbyarbete kom från läkemedelsföretagen.

Mediciner och operationer är mycket dyrare i USA. Ett statinpreparat som Crestor kostar 86 dollar i månaden i USA, 41 dollar i Tyskland och 9 dollar i Australien; att byta en höftled kostar i snitt 40 000 dollar i USA och 11 000 dollar i Frankrike. "Det påminner oss om affärsinnehavaren som, då han erbjöds beskyddarverksamhet, hotade med att tillkalla polisen och fick svaret att utpresaren var polisen."

Hälsovårdsbranschen är inte bara problematisk i sig, den är också typexempel på en kapitalism som har ersatt en av sina centrala funktioner, marknadsmässig konkurrens, med vad som kallas *rent-seeking*, fördelssökande. Med detta nationalekonomiska begrepp menas att en individ, organisation eller företag skaffar sig inkomster, inte genom att handla med sina varor eller genom värdeskapande produktion, utan genom att manipulera de ekonomiska eller juridiska förutsättningarna och tillgodoräkna sig ränta.

Författarna har inget emot kapitalismen i sig. "Vi tror på konkurrensens och de fria marknadernas makt. Kapitalismen har övervunnit elände och död för miljontals människor i dagens rika nationer under de senaste 250 åren och, mycket snabbare, i länder som Kina och Indien under de senaste 50 åren." Problem uppstår när kapitalismen, som en gång med sin inneboende konkurrens fungerade vitaliserande, nu med *rent-seeking* håller utvecklingen tillbaka. Denna sorts monopolistiska åtgärder kände redan den klassiske nationalekonomen Adam Smith och talade om "lagar som kan sägas vara skrivna med blod".

Författarna har heller inget emot ojämlikhet i sig. En del tjänar mycket pengar på grund av att de har utvecklat nya verktyg, mediciner, elektronik som gynnar också andra. "Problemet med den bristande

jämlikheten är att så mycket av toppskiktets rikedomar och inkomster är oförtjänta. Eller för att säga det med andra ord, problemet är inte att vi lever i ojämlikt samhälle utan att vi lever i ett *orättvist* samhälle. Vi har inget otalt med dem som har blivit rika på sådant som kommer alla till godo."

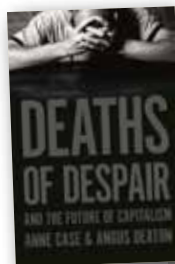
Författarna tror inte på att betydligt högre beskattning av de få rika skulle betyda särskilt mycket lättnader för de många fattiga. "Men i dagens värld måste vi emellertid titta på den utveckling som går i andra riktningen – att pressa till och med små belopp ur var och en i ett stort antal arbetande människor kan skapa enorma förmögenheter åt de rika som står för utpressningen."

Utifrån lägesbeskrivningen är visserligen reformförslag ganska givna. Se till att begränsa kontrollmöjligheterna över läkemedelsförskrivning, både kvantitativt och prismässigt; se till att försvara välfärdsstaten i tider då globalisering ökar och fackliga intressens makt minskar; och därmed motverka fördel-se genom lönesänkningar och uppsägningar, och framförallt behålla kapitalismen som en verklig konkurrens. Begränsa hälsovårdsbranschens makt, reducera lobbyismens makt och återupprätta verklig konkurrens och gå tillrätta med konkurrenshämmande fördelssökning – och i andra änden reformera sjukförsäkrings- och andra trygghetssystem i linje med dem som kännetecknar andra välfärdsstater.

Kommer det att gå? Case och Deaton skriver: "Vi övervägde att använda uttrycket 'kapitalismens misslyckande' i titeln men bestämde oss istället för 'kapitalismens framtid', en framtid vi hoppas blir bättre."

PS Detta skrivs i slutet av mars 2020, alltså alldeles för tidigt för att kunna överblicka följderna av coronavirusets följder för det amerikanska samhället i allmänhet och dess sjukvård i synnerhet. Men man kan förutsätta att bristerna kommer att framstå ännu tydligare och framtvinga djupgående förändringar. ❀

Lars Åke Augustsson

**DEATHS OF DESPAIR
AND THE FUTURE
OF CAPITALISM**

ANNE CASE &
ANGUS DEATON
Princeton University
Press 2020

Upplyst salong: forum för rationella diskussioner.

FOTO: ALAMY

Rationalitetens rötter i religion

IDÉHISTORIA

Liberalismen genomgår just nu sin kanske största kristid någonsin. Naturligtvis har den varit utmanad och hotad, hatad och föraktad, från både höger och vänster, även tidigare i historien. Men då har de stora hoten huvudsakligen kommit utifrån, från kommunism, fascism och nazism, till exempel. Idag däremot kommer hoten ur inre motsättningar, där ideologin leder till effekter som skapar olösliga (?) dilemman.

Det gäller monopolsituationen kring internetföretag, de väldiga jättar vilka i princip äger våra offentliga rum på internet. Det gäller övervakning och säkerhet respektive frihet och trygghet. Frihandeln och Kinas expansion, inte minst knivigt då det gäller känsliga fält som utbyggnaden av 5G-nät och informationsteknologi. Den gamla vanliga paradoxen med tolerans mot intolerans. Identiteter respektive de universella principerna, som kanske egentligen faktiskt är his-

toriskt framvuxna, västerländska och rätt speciella egentligen. Just denna senare fråga ställs på sin spets i en ny bok som behandlar liberalismens framväxt ur reformationen. De idéer kring den fria viljan, synen på individens ansvar, samvetsfrihet och så vidare, som lade grunden för liberalismens utveckling från slutet av 1600-talet och framåt, utvecklades nämligen alla ur de föregående, delvis mycket våldsamma, åren av reformation och religiösa strider, krig och inbördeskrig, i England mellan 1517 och 1688.

James Simpson är professor i historia vid Harvard, specialist på engelsk medeltid och reformation. Hans bok om liberalismens religiösa förhistoria, *Permanent Revolution* är en lysande genomgång av hur friheter blev till Frihet och hur tron på Guds allmakt och den kalvinistiska predestinationsläran gav upphov till den individualism och internaliserade disciplin, inte sällan kopplad till ångest, som är förutsättningen för liberalismens framväxt. Simpson menar att liberaler tar grundligt miste på sin egen histo-

riska bakgrund, vare sig de gör anspråk på att vara direkta arvtagare till reformationen, som 1800-talets liberala tänkare ofta gjorde, eller om de, likt senare tiders mer sekulärt sinnade, menar sig vara det rena förnuftets och upplysningens barn. Hans historieskrivning är säkert provocerande för många troende liberaler, som inte gärna vill att deras förnuftiga rationalism ska ha några knotiga rötter i vidskeplighet, häxbål och religiös fanatism. Men för oss ideologiska agnostiker, som försöker förstå utan att förskriva oss till någon ren lära, är det en synnerligen givande bok. Inte minst för att de historiska och idéhistoriska aspekterna fördjupas genom Simpsons inläggande läsningar av såväl Shakespeare och Spenser som Bunyan och Milton.

Den medeltida katolicismen byggde på en sorts kontraktsförhållande mellan den troende och såväl Gud som Madonnan och alla helgon. Om du syndade kunde du få förlåtelse på olika sätt, genom botgöring, avlat, donationer till kyrkor och annat i samma stil. Med protestantismen infördes istället läran att *enbart* tron var det som kunde leda till frälsning, något som kalvinismen ytterligare skärpte genom sin dogm om predestinationen: *inté ens* genom tron kunde du få frälsning, din insats betydde ingenting, utan Gud fader hade enväldigt och slutgiltigt bestämt vem som ska frälsas och vem som ska fördömas redan från början, och varken dina handlingar eller din personliga tro kunde rädda dig. Emellertid var dina handlingar tecken på om du var utvald eller inte, den som verkade gott, arbetade hårt, levde enkelt och som förtvivlade över sin egen frälsning, utövade självkritik, som förlorade sitt hopp men ändå aldrig miste sin tro, hade en god chans att vara predestinerad till himmelriket; men säker kunde man aldrig bli. Simpson visar genom litterära exempel hur den ständigt gnagande oron över att vara fördömd internaliserades under loppet av 1500-talet och kom till uttryck i poesin. Övertygelsen om ens egen oduglighet ledde till dikt som alltmer vände sig inåt, i vilken människans ensamhet i hopplösheten blev allt viktigare. Den existentiella poesi, som talar till oss även idag, och som skrevs av bland annat John Donne, var till sitt ursprung religiös.

Medan renässansen rent ekonomiskt delvis drevs av möjligheten att gottgöra sina synder genom donationer, vilket gjorde att familjer som de florentinska Medici, som kommit sig upp inom bankväsendet och den enligt Bibeln förbjudna räntan, öste in pengar i kyrkobyggnader och konstverk, skapade Nordeuropas protes-

>>

Miltons förlorade paradiset: grogrund för liberalismen.

FOTO: ALAMY

tantism en skepsis mot den typen av gottgörande som dessutom utvecklades till rena bildstormen, i bland annat England. Den systematiska förstörelsen av kyrklig konst, skulpturer, orglar, hela bibliotek med misstänkt katolsk litteratur var extremt omfattande i Essex. Som exempel anger Simpson att uppemot 95 procent av all medeltida kyrkokonst förstördes.

Som Simpson upprepade gånger påpekar var fenomen som vi brukar avfärda som "medeltida" snarast kännetecknande för den tidiga moderniteten: ikonoklasm, slaveri, häxjakt, tortyr, biblisk fundamentalism och politisk absolutism. Och de hänger intimt samman med reformationen. Den medeltida katolicismens tro att gärningar kunde frälsa översattes till tolkningen av den katolska mässan som en sorts besvärjande och kyrkokonsten som inget annat än en massa guldkalvar, vilka tillbads som magiska föremål. Till fördömandet kopplades skräck för trollkonster och förbannelser, vilket ledde till förföljelser, förstörelse och häxbrännningar, som förekom i flera omgångar, även här i Sverige, som bekant.

Den folkliga religiositeten som utvecklat sina former under föregående århundraden måste utplånas, och i samband med det förbjöds även olika traditioner, som de stora bibelspel som framförts i flera engelska städer under århundradena före reformationen. Detta var allkonstverk som framfördes av amatörer, organiserade i stadens gillen, och som måste ha varit fascineran-

de upplevelser, då de pågick under flera dagar och på flera olika scener. Det karnevaliskt vildvuxna i dem passade inte de reformatörer som ville kontrollera den folkliga religiositeten och i mitten av 1500-talet var traditionerna helt utplånade. I gengäld, vilket Simpson också beskriver, växte den professionella teaterkonst som kom att ge oss Shakespeare och allt som utvecklades under de följande århundradena, fram ur förbudet mot passionsspelen. Professionalisering, teater som affärsverksamhet och dramatiker i modern mening, individuella författare som uttrycker sin personliga världsbild, föddes alltså också ur detta förbud mot folklig teater.

Dubbelheten i utvecklingen – där klokt och dumt, destruktivt och konstruktivt, liksom hänger samman och förutsätter varandra – beskrivs övertygande av Simpson. Han är inte ute efter att fördöma, dels för att ett anakronistiskt fördömande av historiska förhållanden är korkat,

"Hans historieskrivning är säkert provocerande för dem som inte vill att deras förnuftiga rationalism ska ha några knotiga rötter i vidskepelse, häxbål och religiös fanatism."

dela för att det faktiskt med tiden hade kunnat utvecklas något fruktbart och fungerande ur idéer vilka i sig kan tyckas knasiga och som vi i liberalismens namn naturligtvis skulle fördöma idag.

Eftersom Bibelns rena ord var det enda giltiga rättesnöret för en god protestant, var korrekta översättningar av största betydelse. Det hade kommit en del översättningar under slutet av medeltiden, men det är på 1500-talet de officiella Bibelöversättningarna utförs. Enligt de första protestantiska idéerna skulle texten bära på sin egen tolkning, men det stod ganska snart klart att det inte är så enkelt att vare sig översätta eller läsa texter och förstå vad de betyder utan ytterligare verktyg. Den första, naiva läsarten, som lever kvar i form av Bibel-trogen fundamentalism än idag, blev snart problematisk och behovet av att avgränsa tolkningsmöjligheterna för att hålla samman nationen, helt enkelt, för att inte tala om församlingarna, tilltog snabbt. Kritisk teori, textstudier, närläsning, hermeneutik och de med tiden alltmer sofistikerade varianterna av tolkning som vuxit fram sedan 1500-talet får nog i hög grad sägas ha sitt ursprung i protestantismens brottning med bibeltexterna.

I ett av bokens ideologiskt mest intressanta avsnitt beskriver Simpson hur de äldre idéerna om friheter, knut-

na till positioner och rådande förhållanden, genom reformationen och dess universalistiska individualism utvecklades till idén om en absolut Frihet som är lika för alla och som bygger på vars och ens rätt till sitt eget liv, sitt eget samvete, sin egen frälsning. Och som i bara ett par små steg kunde utvecklas till tron på universella mänskliga rättigheter, via den amerikanska självständighetsdeklarationens bevingade ord: *We hold these truths to be self-evident...* Sanningen är självklar, den kräver ingen tolkning, den förklarar sig själv. Och den är universell. Men redan dess första ord är historiskt tolkningsbara som sprungna ur en specifikt protestantisk syn på såväl människan som läsning.

Simpson kallar sig själv liberal, men understryker i sin avslutning av boken att liberalismens styrka ligger i dess principer, att den fungerar som en sekundär ideologi, ett ramverk, som innebär

att man accepterar liberalismens friheter som förutsättningar för det politiska livet i en demokrati, utan att betrakta liberalismen i sig som ett trossystem av första ordningen. Därmed, menar han, är det numera fullt naturligt att vara liberal och katolik eller socialist, liksom givetvis konservativ, medan liberalismen försvagas av att själv betraktas som ideologi i egen rätt. Hans bok är viktig läsning för alla oss som anser att liberalismens principer är viktiga och som vill försöka utvidga och föra in dem i framtiden, genom vår nutida kristid, för utan att förstå våra egna idéers historicitet kommer

vi inte att kunna argumentera för dem i en alltmer fragmentiserad och – samtidigt – politiskt auktoritär samtid. ✱

Torbjörn Elensky

**PERMANENT
REVOLUTION**
**THE REFORMATION
AND THE ILLIBERAL
ROOTS OF LIBERALISM**
JAMES SIMPSON
The Belknap Press 2019

Auschwitz: vår tids urkatastrof.

FOTO: ALAMY

En historia om känslor

IDÉHISTORIA

Teologers arbete skulle vara så mycket enklare om ateisterna vore amoraliska egoister.

Länge tänkte prästerna också att det var så ateismen framträdde. På 1600-talet användes ordet sällan om livsåskådningen, utan snarare för en praktik. Ateister kallades de som inte gick i kyrkan eller bad, utan istället betedde sig allmänt svinaktigt. Oavsett vad de sade sig tro på levde de som om Gud inte fanns, vilket ansågs förklara varför varken moral eller fromhet spelade någon roll för dem.

Men när de verkliga ateisterna blev ett vanligare inslag på historiens scen var de inte nihilistiska typer av Raskolnikovsnitt. Visst var de, likt Dostojevskijs anti-hjälte, både bildade och intellektuella, men deras etik var snarare ädel och högtstående. Den typiskt självmedvetna ateisten är ingen njutningslysten hedonist, utan en stoisk gentleman som tar sig an etiska dilemman med upphöjt lugn – och inte tvekar att offra sig för höga ideal.

Faktum är att ateismen inte bara var en metafysisk invändning mot tron, utan också en moralisk revolt mot kyrkan. Den hämtade sin energi ur vreden mot en kristendom som hade låtit sig korrumperas av makten och inte längre levde som den lärde.

Detta visar Alec Ryrie i sin bok *Unbelievers*, som ger en annorlunda bild av ateism och sekularisering i Västeuropa.

Ryrie är professor i kyrkohistoria vid Durham University och prisbelönt författare; hans förra bok *Protestants. The Radicals Who Made the Modern World* rönt stor uppmärksamhet. Inte femtio år fylla hör han till en ny generation historiker och kommer att forma ämnet för en lång tid framöver. Inte minst eftersom han är en utmärkt och medryckande författare, självständig i både stil och tanke.

Ryries specialitet är brittiskt 1600-tal, men här drar han ut berättelsen tillräckligt mycket framåt respektive bakåt för att ge oss en bredare översikt. Boken behandlar en av forskningens stora gåtor, väl formulerad av den kanadensiske filosofen Charles Taylor: Varför var det nästan omöjligt att inte tro på Gud år 1500, medan det anses naturligt, ja nästan självklart, att inte ha en sådan tro idag?

Varför har ateismen gått från något nästan otänkbart till *default*-positionen i vår kultur?

Det rör alltså den naturliga följdfrågan till Nietzsches påstående: Om Gud nu är död, vem var det egentligen som dödade honom? Vetenskapsmännen, filosoferna eller politikerna? Vilka gav västerlänningarna det avgörande skälet för att till slut överge tron på Gud?

Berättelsen om Europas avkristning skrivs vanligen med samhällets elit som huvudperson. De anses sitta i förarsätet, och man har tänkt sig att de idéer som tar form där så småningom sipprar ner genom samhällskroppen och påverkar massorna. Men Ryrie menar att ord-

ningen är en annan. Han betraktar historien underifrån, för att få tag på utbredda attityder bland folket. När stämningarna skiftar, då förändras också tänkandet.

För ateismens historia handlar inte om hur nya, rationella argument slår ut gamla trötta dogmer. Istället är det en historia om känslor: *"An Emotional History"*, för att citera bokens undertitel. Det som skedde var att en förändrad tidsanda gjorde att argumenten mot Guds existens framstod som både rimligare och alltmer lockande för allt fler. Mentaliteten skriftade först, och släpade rationaliteten efter sig.

För ateismen fanns långt före dess genombrott vid omkring år 1700. Längre menade historiker att ateism var omöjligt under medeltiden, men detta invänder Ryrie skarpt emot. Det finns gott om berättelser om medeltida människor som förnekar Guds existens, betraktar Jesus som en charlatan och hånar både drömmar om himmelriket och mardrömmar om helvetet. Det finns ingen anledning att inte avfärda dessa personers vantro. Redan Psaltaren vittnade om dem: "Därarna säga i sina hjärtan: 'Det finnes ingen Gud.'"

De fanns alltså – men de ansågs vara dårar. Medeltida ateister befann sig utanför den tidens kunskapssamhälle. De var inte särskilt välutbildade, men däremot misstänksamma, egensinniga och självsäkra. Helt övertygade om att alla andra gått på en lögn som bara de lyckats genomskåda. Ryrie jämför dem med >>

vår tids "flat earthers", personer som är övertygade om att jorden är platt. Medeltida ateister var haverister som vägrade acceptera sin tids intellektuella konsensus.

De utgjorde ingen rörelse eller organisation, utan dyker upp som spridda röster i skilda hörn av Europa. En fransk köpman avfärdar tron på ett liv efter detta och frågar sin vän: "När mötte du senast någon som kom tillbaka från de döda?" Och en engelsman hävdar att Bibeln bara är maktens redskap för att hålla människorna i schack.

I synnerhet detta sista argument hade ett visst genomslag. För även om få ägnade sig åt avancerade amatörteologiska spekulationer, så har vrede över giriga präster och makthungriga prelater alltid varit något av en folksport. Från arga pubstälar av det slaget är det inte långt till mer sofistikerade teorier kring religion som en konspiration. Elegantast formulerades detta av Macchiavelli på 1500-talet, när han i sina politiska handböcker beskrev fromheten som ett viktigt trick för att lura undersåtarna.

Här finns, menar Ryrie, den första folkliga strömning som med tiden möjliggör ateismens breda genomslag. Denna vrede gentemot kyrkan var en underström som växte särskilt under renässansen. Men i sig själv var den inte tillräcklig; det behövdes ytterligare en ström.

Den andra strömmen rann upp under reformationen. 1500-talets teologiska

"Varför har ateismen gått från något nästan otänkbart till default-positionen i vår kultur?"

debatter innebar utbredda, systematiska och sanktionerade ifrågasättanden av traditionella kyrkliga läror. Naturligtvis var ingen av reformatorerna ateister, de såg sig snarare som den sanna trons försvarare. Men Luther och hans gelikar attackerade sådant som kristna har tagit för givet i generationer: påvens ofelbarhet, helgonens förböner, skärselden, transsubstantiationsläran och så vidare. Och snart tvingades Europa inse att när du väl öppnat tvivlets dörr är den svårt att stänga.

För om tron på påven och helgonen går att välja bort, varför inte tilltron till Bibeln eller katekesen? Och varför ska man tro på helvetet men inte skärselden?

Reformationen tillför ett nytt element till religionens ekvation: valet. Tidigare var den heliga och allmänneliga kyrkan en enda – nu fanns det en uppsjö, och var och en av dem hävdade att de satt på den rätta tolkningen av evangeliet. Även om de flesta människorna höll sig till sin

Guds död: ja, men vem var han?

FOTO: CARTOONSTOCK

furstes tro, behövde de nu kunna redogöra för varför de tillhörde en kyrka och inte en annan. Och en del kom till korta inför den uppgiften.

Tvivlet rann upp – detta var den andra sekulariserande strömmen i Europas mentalitetshistoria. Tvivlarna var inga hårdnackade ateister, utan kämpande själar. Men de fängade upp något som flera kunde känna av: att den religiösa identiteten inte längre var självklar, utan något som måste väljas och kunna försvaras.

Ryrie följer dessa två strömmar i framförallt 1600-talets England. Den moraliska förtrytelsen tillsammans med det intellektuella tvivlet får kontinentalplattorna att skifta långt nere i den europeiska folksjäl. De åstadkommer en långsam för-

ändring av kulturen, vilket leder till att ateistiska argument får en annan kraft.

Detta är Ryries historiografiska huvudpoäng: mentaliteten rör sig först, och rationaliteten följer efter. Och handen på hjärtat: det är ju oftast så vi fungerar. Det som är verkligt viktigt för oss har vi sällan resonerat oss fram till. Partner, politiska övertygelser, bostadsort, karriär och religion – inklusive ateism – är oftare saker som vi först omfamnat, och sedan lär oss argumentera för. På samma sätt får debatter sällan människor att ändra uppfattning, utan förändringar beror snarare på djupare skiftningar i samtiden eller det egna livet.

Medan tvivlet upplöser bandet mellan människorna och religionen, så är vreden den kraft som får somliga att sparaka loss från den. Vreden förklarar också den etiska profil som den upplysta ateismen får när den träder fram som en självmedveten filosofisk rörelse i väst.

Redan från 1700-talet är det tydligt att ateismen hämtar sin främsta energi från etiken snarare än metafysiken. Det är kanske inte konstigt – det är ju lättare att bli uppgjagad över att någon är ond än att hon bara har fel. Fyra saker väcker den ateistiska indignationen: Kyrkans korruption, Gamla testamentets blodiga berättelser, idén om att Gud straffar syndare i helvetet och teodicé-problemet, det vill säga: förekomsten av oskyldigt lidande i världen.

Naturligtvis avfärdar ateisterna gudstron, men vantron är inte deras djupaste drivkraft. Det är trots allt inte enkelt att avgöra vad som är sant och logiskt när det kommer till metafysiska frågor. Poängen för ateisterna är att även om Gud skulle finnas, så vill man inte ha något med honom att göra.

Ateismen drivs alltså av ett moraliskt patos. Först av en upprördhet över religionens tillkortakommanden, och med tiden också egna etiska ideal, framförallt autonomi och jämlikhet. Därför är det inte märkligt att moderna ateister är stoiker snarare än nihilister: rörelsens existensberättigande vilar på att man har en högre moral än Gud.

Här visar det sig samtidigt hur tätt förbunden upplysningsateismen är med sin motståndare, kristendomen. Det gäller också, som flera filosofer har konstaterat, den etik man själv formulerar. För idén om människolivets unika och okränkbara värde är inte enkel att härleda genom rationella argument baserade på biologiska observationer. Snarare speglar de teistiska föreställningar om att människan är skapad till Guds avbild. Och sentida, mer postmodernt lagda ateister, är inte alls lika säkra på att den konstruktionen håller. Som Yuval Harari, själv ateist, formulerar det i sin bok *Sapiens*: "Utan eviga själar och en skapargud blir det pinsamt svårt för liberaler att förklara vad som är så märkvärdigt med individuella sapiens."

Ryries argument är en variant av den utbredda idén att kristendomen bär fröet till sekulariseringen inom sig. Det han menar sker är att Jesu kärleksbudska formar en moralisk kultur, som sedan prövar kyrkan utifrån denna måttstock – och finner att hon väger för lätt. Detta förklarar alltså inte bara den självmedvetna ateismen, utan också den bredare sekulariseringen. Det är inte Richard Dawkins och andra ateisters argument som får människor i gemen att vända ryggen mot kyrkan, utan en utbredd känsla av att kyrkan är moraliskt eftersatt. Att den befinner sig på fel sida av historien.

Men vad är det då som håller samman etiken när nu kristendomen är på väg att

försvinna ur det allmänna medvetandet? På bokens sista sidor formulerar Ryrie en djärv tes som besvarar den frågan: Det är inte Jesus som är den moderna moralens garant, utan Hitler.

Den moderna humanismen vilar på vår epoks urkatastrof, nämligen nazismen och andra världskriget. Våra stora epos, dem som vi tar till oss redan som barn, innehåller nästan alltid en mörk karaktär som påminner om Hitler: Lord Voldemort i *Harry Potter*-böckerna, Sauron i *Sagan om ringen* och rymdimperiets kejsare i *Star Wars*. Berättelsernas budskap är enkla: Var inte som Hitler.

Vi har med andra ord ersatt den kristna berättelsen med en antinazistisk.

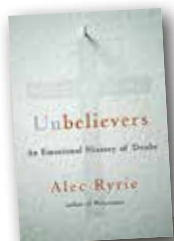
Vi känner igen detta från debatten, där jämförelser med 1930-talet, nazismen eller Hitler är argumentet som avslutar alla argumentationer. Detta är inte, menar Ryrie, någon tillfällighet eller ens ett uttryck för lättja. Istället återspeglar det helt enkelt det faktum att Hitler är den enda helt fasta referenspunkten i en relativistisk värld.

Vi kan käbbla om mycket i den moderna etiken och politiken, men en sak är alla överens om: Hitler är ond. Att vara god är därför att vara annorlunda än han. Men hur länge den här antinazistiska berättelsen kommer att kunna bära vår etik på sina axlar återstår att se.

Ryries bok är underhållande och lärd. Det är en annorlunda färd genom Västerlandets idéhistoria, präglad av uppdaterade historiografiska perspektiv och i dialog med frågor som är intressanta både inom vetenskapen och i den allmänna debatten. Det är väl mycket brittiskt 1600-tal för den här läsarens smak, men inramningen väger upp dessa djupdykningar. Denna berättelse om hur ateismen gick från att vara en hållning bland haverister till att bli en möjlighet och så småningom en naturlig utgångspunkt för fler är trovärdig.

Dessutom löser den ett par av samtidens stora gåtor: Inte bara varför ateister är så etiska, utan också varför vår sekulära tid är så moralistisk. ✱

Joel Halldorf

UNBELIEVERS
AN EMOTIONAL
HISTORY OF DOUBT
ALEC RYRIE
William Collins 2019

Medborgarrättslagarna: blev priset för högt?

FOTO: GETTY IMAGES

Boten och soten

POLITIK/JURIDIK

För tio år sedan kom Christopher Caldwell ut med sin bok *Reflections on the Revolution in Europe*.

Den revolution som han då talade om var islams ständigt växande närvaro i Europa och vad den kunde få för konsekvenser. Hans slutsatser var dystra. Det gamla, alltmer sekulariserade Europa hade börjat tappa sin tro, och då inte bara på de kristna dogmerna utan också – och det var en av Caldwells poänger – på sig själv.

I mötet med en främmande religion som också kunde vara en aggressiv politisk ideologi skulle Europa i det långa loppet inte ha mycket att sätta emot. Europa saknade självförtroende, övertygelsen om att det representerade något som var värt att försvara, medan muslimer var övertygade om att de stod på rätt sida av historien. De hade ju av sina imamer och i sina moskéer fått lära sig att islam var "människans naturliga religion". Inte att undra på att Caldwell med sådana tankar genast mötte en storm av protester och indignerad kritik.

Till skillnad från de naiva och godtrogna som inte ville eller kunde eller vågade se några möjliga problem med en snabbt växande muslimsk minoritet i ett Europa med djupa kristna rötter såg han stora svårigheter och konflikter tora upp sig vid horisonten. De flesta europeer är, vare sig de är troende eller inte, formade av kristendomen och dess idéer som inte alltid är lätta att förena med islam. För att tydligt formulera sådana tankar fick han naturligtvis ta emot skop av ovet. Han fick veta han var isla-

mofob och så där i största allmänhet en ond människa.

Den skarpa kritiken lär inte upphöra, då hans nya bok *The Age of Entitlement* är en djupt pessimistisk betraktelse över USA:s historia från 1960 och över vad som har gått fel.

Han vågar blicka kritiskt på vad som vanligen har ansetts vara stora juridiska och medborgerliga landvinningar och tycker sig kunna visa att än en gång är vägen till helvetet kantad av goda avsikter.

Han är den förste att erkänna att USA i mitten av förra seklet fortfarande var ett rasistiskt land där den svarta befolkningen konsekvent särbehandlades, eller rättare sagt misshandlades.

Formellt hade de svarta rösträtt, men de vita ställde så många krav i vägen att det i praktiken ofta var omöjligt för dem att utnyttja den. De svarta tvingades sitta långt bak i bussen. Skolor och universitet var segregerade. *Separate and equal* hette det; nog var det *separate* men knappast *equal*.

Att USA hundra år efter inbördeskrigets slut fortfarande var en nation med en ofta järnhård rasåtskillnad innebar att alla goda krafter insåg att något måste göras. Den godaste och starkaste kraften hette då Lyndon B Johnson, som 1964 i kongressen fick igenom *The Civil Rights Act*. Denna nya lag skulle se till att det blev ett slut på Jim Crow, som var namnet på sydstaternas sätt att diskriminera. Lagen skulle innebära, hoppades man, att de svarta inte längre skulle behöva protestera och marschera i Mississippi eller i Alabama. Den förbjöd diskriminering vid vallokaler, på hotell och restauranger.

>>

ranger och på många andra ställen.

Det låter bra. Bara en bigott och reaktionär rasist kan väl ha något emot en sådan lagstiftning? *Not so fast*, säger Caldwell. Den gav staten och byråkratin nya och stora maktbefogenheter att straffa och övervaka. Mängder av byråkrater, advokater och politiska aktivister tog på sig uppgiften att se till att lagen efterlevdes till punkt och pricka. Efterhand utvidgades synen på vad som utgjorde diskriminering.

Så här skriver Caldwell med ord som många säkerligen kommer att finna kontroversiella eller åtminstone överdrivna: "Medborgerliga rättigheter (*civil rights*) förvandlade vårt land inte bara författningsmässigt utan också kulturellt och demografiskt. De kan rimligen beskrivas som det största projektet av alla slag i amerikansk historia." Dessa nya lagar förändrade inte, hävdar Caldwell, den amerikanska grundlagen utan skapade en helt ny grundlag som delade ut rättigheter till höger och vänster. Den nya gick stick i stäv mot delar av den gamla författningen när den lät den nya lagen också gälla den privata sfären där staten gav sig själv rättigheter som den tidigare hade saknat. Den inskränker den *freedom of association* som dittills hade varit en hörnpelare i den amerikanska *bill of rights*. Alltså individuella rätten att bilda föreningar och fritt avgöra vem som har rätt att

Samkönat: lagar på vilken nivå?

FOTO: ALAMY

Caldwell ägnar många sidor åt att visa hur rätt Strauss visade sig ha. När den nya lagen debatterades var det många som redan då såg svårigheter och problem. Skulle det i framtiden vara straffbart för en änka att hyra ut ett rum i sitt hus till vem hon ville? Självklart skulle hon även i framtiden ha rätt att välja inneboende. Men det visade sig snart vara fel. Någon sådan rättighet hade hon inte längre.

På många vis är *The Age of Entitlement* en enda lång litania över hur denna lag som var nödvändig för att få ett slut på sydstaternas Jim Crow har kommit att förvanskas och användas till helt andra syften och politiska strategier än vad som

"Scalia ville alltså inte förbjuda samkönade äktenskap, endast att federala myndigheter skulle delegera beslutet till delstaterna."

vara medlem, att bestämma vem jag vill träffa eller inte träffa och det utan att staten ska kunna lägga sig i det eller ens ha åsikter om mitt privata umgänge. Staten och byråkratin fick befogenheter också på privata områden som dittills varit något av en fredad zon.

I denna vid första anblicken kanske oförargliga förändring ser Caldwell roten till det mesta av det onda som senare har drabbat USA. För att ge intellektuell tyngd åt sin övertygelse citerar han den i konservativa kretsar inflytelserika filosofen Leo Strauss: "I det liberala samhället måste det finnas en privat sfär dit statens lagar inte har tillträde... det liberala samhället måste möjliggöra, tillåta och till och med uppmuntra det som många människor kallar 'diskriminering'... Förbudet mot all 'diskriminering' skulle innebära att man slopade den privata sfären, att man förnekade skillnaden mellan stat och samhälle, kortfattat att man förstörde det liberala samhället."

ursprungligen var meningen. Det har nu gått mer än ett halvsekel sedan medborgarrättslagarna blev verklighet och man kunde kanske ha hoppats att de med åren skulle ha blivit mindre omstridda. Men verkligheten är en annan. Idag tycks USA vara mer polariserat än någonsin förr. Politiker i olika partier är inte längre varandras motståndare utan har blivit varandras fiender.

När *affirmative action* genomfördes, det vill säga: att visst antal platser vid till exempel universitet skulle reserveras för minoriteter, trodde man – eller i alla fall hoppades man – att det skulle vara ett temporärt ingrepp som snabbt skulle rätta till obalansen mellan olika grupper. Det var förstås en naiv förhoppning, istället har idén fått ökad spridning så att nu alla tänkbara områden ska spegla USA:s demografi. Staten klampar in och kräver balans och den som inte rättar sig kan räkna med stora böter och

att få löpa gatlopp i medier som CNN – medier som dessutom ofta okritiskt har skapat eller upprepat berättelser som vill visa att USA fortfarande är ett rasistiskt land. Caldwell exemplifierar med skjutningen av Michael Brown, en svart tonåring i Ferguson, Missouri, och som gav upphov till allvarliga raskravaller. Genast hävdades det att en polis opåkallat skjutit ihjäl en svart tonåring; den i vida kretsar så beundrade Ta-Nehisi Coates skrev en bok där han ondgjorde sig över att Mike Browns mördare skulle undkomma sitt straff. När en lång utredning från det amerikanska justitiedepartementet bortom varje rimligt tvivel visade att polisen som sköt hade handlat helt enligt regelboken var det ingen som längre verkade bry sig. Att polismannens liv hade förstörts av den första felaktiga versionen av händelseförloppet spelade ingen roll.

Kvoteringsystemet är fortfarande kontroversiellt. Den är ett brott, hävdar somliga, mot den princip som säger att lagar och förordningar ska vara "färgblinda". Ändå har domare ända upp till USA:s högsta domstol gjort sitt bästa för att motivera kvoter.

Land ska med lag styras, heter det. Och de flesta av oss nickar väl instämmande och ser med avund på domstolarnas starka ställning i USA. De kan förklara demokratiskt fattade lagar ogiltiga om de finner att de strider mot författningen. Caldwell är inte riktigt lika entusiastisk; han menar att domstolarna och en demokratiskt oansvarig byråkrati har ersatt demokratisk politik.

Efter det att högsta domstolen gjort samkönade äktenskap lagliga i alla delstater anmälde Antonin Scalia, en konservativ men också av sina motståndare högt aktad jurist, en avvikande mening. Högsta domstolen hade brutit mot de prejudikat som gav delstaterna rätt att bestämma i slika spörsmål. Scalia ville alltså inte förbjuda samkönade äktenskap, endast att federala myndigheter skulle delegera beslutet till delstaterna. I sin minoritetsuppfattning skrev han: "Ett system att styra ett land som gör Folket underordnat en kommitté bestående av nio icke-folkvalda jurister förtjänar inte att kallas en demokrati."

Caldwells bok kan läsas som en enda lång klagovisa över hur idéer och ideologier som saknar folklig förankring har kommit att dominera på ett sätt som gör att de inte längre kan eller får ifrågasättas. En liten inflytelserik grupp med tillgång till medier bestämmer dagordningen. Den som inte rättar sig kommer snart att finna sig utfrusen. Ett obetänksamt ord och karriären är över.

Till skillnad från vårt land där yttrandefriheten ständigt naggas i kanten genom en mycket vid uppfattning av vad som anses vara hets mot folkgrupp är yttrandefriheten fortfarande stark i USA, där man utan rättsliga påföljder har rätt att skriva och yttra också förfärliga saker. Men den som vill bli framgångsrik inom politik, akademi och medier är väl medveten om vad som kan, får och måste sägas.

Caldwell avslutar sin bok med en liten vinjett från en paneldebatt från 2015 där man diskuterade vem som skulle bli den republikanske presidentkandidaten. När den konservativa journalisten Anne Coulter fick frågan svarade hon att den som hade bäst chans att ta över Vita huset var en skrytsam fastighetsmagnat från New York som dagen innan hade förklarat att han kandiderade. Publiken gapskrattade åt en sådan bisarr idé.

Caldwells bok ger bakgrunden. Han vill visa att Trumps seger grundades långt tidigare genom lagar och förordningar som alltför ofta stred mot vad vanligt folk ansåg vara rätt och rimligt. Donald Trump förstod det bättre än någon annan.

Caldwell beskriver väl det Amerika som skickade Trump till Vita huset. Hans analys av den lagstiftning som följde av medborgarrättsrörelsen övertygar i stort. Men han ger oss inga alternativ till hur det som många anser har gått fel ska rättas till. Han verkar inte vilja inse att ansvariga politiker som Lyndon Johnson var tvungna att göra något för att få slut på segregering och orättvisor. Att bara fortsätta som förr och hoppas att saker och ting skulle ordna sig var inte längre möjligt. Caldwell visar inga vägar framåt utan hamnar i en passiv svartsyn. Kanske borde han göra Bill Clintons optimistiska och ofta citerade ord till sina:

”Det finns inget fel med Amerika som inte kan rättas till med vad som är rätt med Amerika.” ✨

Carl Rudbeck

**THE AGE OF
ENTITLEMENT
AMERICA SINCE
THE SIXTIES**
CHRISTOPHER
CALDWELL

Simon & Schuster 2020

Smittspridning: följer ett tydligt mönster.

FOTO: GETTY IMAGES

Drama i fyra akter

MATEMATIK

I september 1883 anlände Ronald Ross till Bangalore i Indien där han fått placering som garnisonsläkare. Livet i Bangalore var härligt. Staden ligger på en högplatå och har ett svalt klimat med mycket sol. Det fanns dock ett problem – myggor – och just i Ross rum verkade det finnas ovanligt många. Ganska snart föll misstanken på den vattentunna som stod utanför fönstret, för i det stillastående vattnet frodades mygglarverna. Ross vältde tunnan över ända och snart minskade antalet myggor. Eftersom det gav så bra effekt föreslog Ross att man skulle avlägsna samtliga vattensamlingar i garnisonen. Det bryska nej han fick motiverades med att även myggor har skapats för ett särskilt syfte – även om det var att plåga soldater – och det var inte upp till människan att styra över det.

Det var först ett antal år senare, när Ross för tillfället var tillbaka i London, som han kopplade samman sin erfarenhet av myggor i vattenspeglar med den obehagliga sjukdomen malaria. Malaria har varit känd i tusentals år och namnet kommer från italienskans *mala aria*, vilket betyder dålig luft. Det var dock inte den dåliga luften som orsakade malaria utan en parasit vid namn *plasmodium*, men vid denna tid var det inte känt hur parasiten spreds. Det fanns en del misstankar om att det var just myggor som överförde sjukdomen, men detta avvisades av många forskare. Tanken på myggorna fastnade dock hos Ross. Väl tillbaka i Indien började han experimentera och lyckades snart infektera fåglar med hjälp av myggor som hade sugit blod från malariasjuka soldater. År 1902 fick Ross det andra Nobelpriset i medicin för sina upptäckter kring malaria.

Genom att han hade hittat ett sam-

>>

Zombie-attack: bara så blir alla smittade.

FOTO: TT

band mellan myggorna och sjukdomen, kunde han också föreslå olika sätt att minska malariaspridningen. Det enklaste var att minska möjligheten för myggorna att fortplanta sig genom att ta bort alla vattensamlingar. Andra forskare menade att detta var idioti av den enkla anledningen att man aldrig skulle kunna bli av med samtliga myggor. Det intressanta var att det fungerade i praktiken och under de följande åren användes Ross metod, till exempel under byggandet av Panamakanalen, med gott resultat. Frågan var bara varför det fungerade – det fanns ju fortfarande myggor kvar.

Det är här statistiken kommer in i bilden. Ross tänkte sig en hypotetisk by med 1 000 invånare varav endast en var smittad av malaria. Han antog också att det fanns 48 000 myggor i byn. Efter en del uträkningar kom han fram till att detta skulle leda till att ytterligare en person blev smittad av malaria efter en viss tid. Det finns dock ytterligare en parameter att tänka på: människor blir också friska. För att sjukdomen ska fortsätta spridas måste alltså antalet som insjuknar minst motsvara antalet som tillfrisknar. Det betyder att det inte är nödvändigt att avlägsna alla myggor. Några kan vara kvar, men genom att begränsa antalet myggor så att spridningen blir lägre än tillfrisknandet kommer sjukdomen sakta men säkert att avta.

I mitten av februari 2020, ungefär samtidigt som den pågående epidemin av covid-19 nådde sin kulmen i kinesiska Wuhan, utkom Adam Kucharskis bok *Rules of Contagion*. Det är svårt att tänka sig en bättre tajmning. Coronaviruset,

eller SARS-CoV-2 som det heter, skrämmar oss och vi är många som vill veta mer om virus och epidemier. Vad kommer att hända framöver? Varför startar en epidemi och framför allt: Vad är det som får den att till slut upphöra? Adam Kucharski är matematiker och lektor vid *London*

”För att 100 procent av en befolkning ska bli smittade under en pandemi krävs egentligen en zombie-attack.”

School of Hygiene & Tropical Medicine och specialist på globala utbrott av olika slag. I *Rules of Contagion* rör sig Kucharski mellan de klassiska epidemierna, såsom koleran, malaria och smittkoppor, till dagens spridning av datorvirus och olika internetfenomen. För att förklara hur det hänger samman använder han matematik, men det kan vara väl värt att tillägga att det inte krävs några speciella kunskaper i matematik för att förstå hans tankar.

I dag är matematiska modeller för smittor ett kraftfullt verktyg vid utbrott av smittsamma sjukdomar. När en ny sjukdom sprider sig över jorden är det viktigt att föra statistik över hur många nya fall som rapporteras dag för dag. Det är framför allt i epidemins tidiga stadier väsentligt att få tillgång till tillförlitliga data. Ju fler testade personer desto bättre. Med hjälp av dessa data går det att rita upp en kurva över hur sjukdomen utvecklar sig. De flesta epidemier följer nämligen en liknande kurva som består av fyra olika faser som vi kan kalla gnista, tillväxtfas, topp och avklingande. Tillväxtfasen är kanske den intressantaste för det är den

som kommer att avgöra hur många som till slut drabbas av sjukdomen och det är under denna fas som insatser av olika slag kan medföra reella förändringar. Den intressantaste frågan av alla är dock varför ett sjukdomsutbrott klingar av.

Vid en epidemi kommer alla i en befolkning att tillhöra en av tre grupper. De kan vara osmittade, smittade eller friska. Om vi tänker oss en hypotetisk by med 1 000 invånare så kommer till en början alla vara osmittade. Sakta men säkert sprids smittan och om varje person i genomsnitt smittar två andra går det snabbare och snabbare och efter någon månad ökar antalet smittade dramatiskt. Samtidigt har de som smittades tidigt nu hunnit tillfriskna och kan inte längre insjukna. Eftersom även antalet osmittade blir allt lägre är till slut sannolikheten att en smittad möter en osmittad så pass låg att smittan inte längre förs vidare. Det betyder att, oavsett hur smittsam en sjukdom är, så kommer ganska många att inte drabbas alls. I vår tänkta by kanske 200 personer aldrig blir smittade. Olika sjukdomar tar olika lång tid men i många fall verkar en epidemi vara i omkring 80 dagar. Detta gäller såklart en avgränsad plats. Ifall det är fråga om en pandemi, det vill säga: en världsomspännande epi-

demi, så flyttar sig smittan sakta över jorden och det totala förloppet kan ta betydligt längre tid. För att 100 procent av en befolkning ska bli smittade under en pandemi krävs egentligen att de få kvarvarande som är sjuka aktivt letar upp dem som ännu inte haft sjukdomen och hostar på dem. Kucharski konstaterar att detta är tämligen ovanligt och det enda exempel han kan tänka sig är en, rimligtvis påhittad, zombie-attack.

I vanlig säsongsinfluensa kommer inte alls en så stor andel av befolkningen att drabbas. Det beror på att många har en viss immunitet. Vi har troligen haft olika typer av influensa tidigare och de är då sparade som minnen i vårt immunförsvar. När vi träffar på en snarlik sjukdom kan immunförsvaret bekämpa den direkt, vilket gör att vi inte blir sjuka. Eftersom en stor andel av befolkningen är immun minskar andelen smittbara, vilket gör att det slutligen blir ganska få som faktiskt insjuknar.

Genom att vaccinera får vi immunitet utan att behöva bli sjuka alls och om tillräckligt många är immuna får sjukdomen aldrig fäste. Detta kallas för flockimmuni-

Ice Bucket Challenge: blev viral på nätet.

FOTO: EVA TEDESJÖ/TT

tet och hur många som måste vaccineras för att den ska uppnås beror på smittsamheten. Väldigt smittsamma sjukdomar, som mässlingen, kräver att uppemot 95 procent av befolkningen har fått vaccin, medan det för andra sjukdomar med lägre smittsamhet räcker att lite drygt hälften är immuna.

Smittsamhet anges efter hur många personer som i genomsnitt blir smittade av en person som bär sjukdomen. Mässlingen tillhör de allra värsta med en smittsamhet runt 20. Covid-19 verkar ha en smittsamhet runt 2. Ofta betecknas smittsamheten med bokstaven R som står för *reproduction number*. Eftersom en sjukdom under en tid växer exponentiellt kan även små variationer i R ge dramatiska effekter. Ett R-värde på 2 kommer i teorin ge 32 smittade personer efter en viss tid medan ett R-värde på 3 kommer att ge åtta gånger fler smittade vid samma tidpunkt.

Smittsamheten, R, går att uppskatta genom att man tar hänsyn till fyra olika faktorer: hur lång tid personen smittar, hur många personer den smittade hinner träffa under denna tid, sannolikheten att smittan sprids vid varje möte och hur mottaglig den osmittade är. Under influensapandemin 2009 var det tydligt att den i Storbritannien hade två toppar, en i slutet av våren och en i mitten av hösten. Kurvans utseende överensstämde med terminerna för skolan. Så snart terminen slutade minskade antalet möten med omkring 40 procent. Så snart höstterminen kom igång igen steg antalet smittade. Genom att sätta människor i karantän minskas antalet möten och om

vi vaccinerar oss minskar mottagligheten för smittan. Tidpunkten för att införa karantän beror dock på flera andra faktorer som inte nödvändigtvis hänger samman med sjukdomen. Om skolan stängs så måste ju människor vara hemma med sina barn och då kan det bli en brist på till exempel vårdpersonal. Varje fas av en epidemi har alltså olika angreppssättet. Det som fungerar i en tidig fas ersätts av helt andra metoder i en tillväxtfas eller för den delen i avklingningsfasen.

Kucharskis bok är synnerligen läsvärd och förklarar hur till synes orelaterade fenomen i världen fungerar och ibland hänger samman. En både tragisk och intressant historia är vaccinationsmotståndet, det vill säga: en utbredd uppfattning att vaccinationer är skadliga. Detta har sitt ursprung i en numera tillbakadragen artikel av den brittiske forskaren Andrew Wakefield. I artikeln hävdade Wakefield att vaccination mot bland annat mässlingen kan ge upphov till autism, något som andra forskare inte kunde reproducera. På grund av oegentligheter har Wakefields läkarlegitimation dragits in. Tyvärr lever denna missuppfattning kvar på nätet. Det är onekligen en smula ironiskt hur spridningen av falsk information, i detta fall om ett sätt att skydda oss mot virus, sprids viralt.

Kucharski leder läsaren från epidemiska sjukdomar till så vitt skilda ämnen som datorvirus, *influencers*, barnsator, internettroll och bankkriser. På samma vis som

en epidemi har olika faser kan vi se hur finansbubblor följer ett liknande händelseförlopp. Till en början är det ganska lugnt, sedan stiger priserna och när snart svindlande höjder. På samma vis som ett virus kommer det till slut inte att finnas fler människor att svindla och då spricker bubblan och priserna rasar. Andra intressanta observationer är att fenomen som övervikt och våld i samhället kan smitta för att inte tala om kultursjukdomar, ett begrepp som används för sjukdomar som blossar upp under en tid för att sedan försvinna igen.

Ett närliggande ämne är så kallade virala fenomen på nätet. Det kan vara allt ifrån reklam till olika former av utmaningar som den kallade *Ice Bucket Challenge*, där en person utmanar tre kompisar att antingen skänka en summa pengar till en välgörenhetskampanj eller tömma en hink med isvatten över sig. Även internetfenomen går att beskriva i form av smittsamhet och de flesta har ett R-värde omkring 2. Vissa fenomen, som ishinken, har få möjligheter att smitta eftersom utmaningen bara skickas till ett fåtal personer, men sannolikheten att de antar den är ganska hög. Andra fenomen får stor initial spridning men dör ändå ganska kvickt. Faktum är att många så kallade virala fenomen på internet i verkligheten inte beror så mycket på att de sprids exceptionellt bra utan på att det finns många startpunkter. De flesta internetfenomen dör ut väldigt snabbt. Även på nätet blir människor immuna.

Slutligen är det viktigt att komma ihåg att även om vi vet mycket om hur pandemier sprids är varje utbrott olikt de tidigare och det finns ett talesätt bland matematiska epidemiologer som säger att *om du har sett en pandemi, så har du sett... tja, en pandemi*. Nej, vi vet inte hur nästa pandemi kommer att bete sig, eller exakt hur länge covid-19 kommer att svepa fram över jorden, men det finns gott om kunskap och erfarenhet. Varje fas i en pandemi är speciell och det gäller för politiker att ha is i magen och lita på experterna. Kucharskis bok är en hjälp i att förstå vad som händer och varför vissa beslut fattas. Med denna kunskap minskar kanske oron en smula. ✨

Ulf Ellervik

RULES OF CONTAGION
WHY THINGS SPREAD –
AND WHY THEY STOP
ADAM KUCHARSKI
Wellcome Collection 2020

Tonic water: lockar till besök i kök.

FOTO: AMAZON

Win-win med gin!

KULTURHISTORIA

Jag njuter av att stå i köket. Dofterna, smakerna, den taktila stimulansen i mötet med råvarorna. Matlagingskonsten som en sinnlig kontrast till skrivandet och abstraktionerna, och sannolikt det närmaste en hobby eller ett hantverk jag någonsin kommer att hamna. Gastronomin har avgjort också haft en positiv inverkan på jämlikheten i hemmet, och allt borde vara frid och fröjd. Men det är något som gnager. Är det mina två icke förhandlingsbara villkor för att alls närma mig ett kök – en radio och en liten drink under själva tillagningen, företrädesvis en gin och tonic – som utgör den egentliga tillfredsställelsen? Är kokkonsten i själva verket bara en förevändning för muskelavslappande välbehag och en aldrig så lätt berusning till tonerna av jazz, opera och chansoner?

Det finns bara ett sätt att bringa klarhet i detta: att följa en god väns ännu godare råd att omväxlande bara dricka tonicen, med is och lime, utan gin. Och, jo, det funkar utmärkt, smakar i stort detsamma, om än utan *the tipsiness*, det lätt lummiga.

Bara tonicen, alltså. ”Som så ofta vad gäller ingredienser som antas vara essentiellt brittiska, ligger ursprunget till tonic water långt bort: på Andernas östra sluttningar, på Indiens och Indonesiens plantager och i Europas spainrättningar.” Det låter som en brittisk variant av SAS omtalade reklamfilm, den där om att ”ingen-ting är skandinaviskt”. Men så är Kim Walkers och Mark Nesbitts oemotståndliga bok *Just the Tonic* inte heller skriven som ett lokväde om den brittiska kulturens förträfflighet, såhär post-brexite. Båda författarna är till vardags verksamma som forskare vid Royal Botanic Gardens, Kew, den berömda botaniska trädgården och forskningsanstalten strax utanför London. Walker är medicinhistoriker, med studiet av medicinalväxter som specialitet, medan botanikern Nesbitt titulerar sig curator för trädgårdsanläggningens Economic Botany Collection. Deras respektive akademiska meritföreckning skvallrar om aktningvärda sakkunskaper och vetenskaplig omsorg. Men mellan pärmarna på denna elegant formgivna och lika rikligt som tju-sigt illustrerade *A Natural History of Tonic Water*, som undertiteln lyder, döljer sig till på köpet en stilistiskt tilltalande och

populärvetenskapligt fångslande historia om den uppskattade beska drycken, och i synnerhet om dess mest utmärkande ingrediens, det mytomspunna kininet.

Den egna arbetsplatsens vitt omspännande arkiv och naturaliesamlingar har utgjort ett tacksamt faktaunderlag för författarparet, det gäller inte minst de 1 000 packar med 100–250 år gamla kinabarksstycken som finns i anläggningens ägo, och som tjänat som utgångspunkt för deras forskning om kininet.

Till båtad för alla oss tonicfantaster, som inte minst undrat hur i hela friden det är möjligt att just kinin och gin – två rejält kärva komponenter – gifter sig så fint med varandra, citerar man i boken bland annat den amerikanske kemiprofessorn Matthew Hartings, som inte blir det vetenskapligt akurata svaret skyldig. Kortfattat handlar det om att kininet, som är en alkaloid, har samma ringstruktur som molekylerna i enbären (som man ju smaksätter ginen med), och att de av den anledningen attraheras av varandra och i kombination bildar en ”smak som är större än summan av dess delar”.

Hemligheten bakom den ikoniska drinken tycks alltså vara att de två ämne-

nas respektive kemiska egenskaper förstärker smakintrycket av varandra. Win-win med gin! Vissa avsteg från den egna bokititeln "Just the Tonic" tillåter man sig alltså, och bjuder heller inte bara in ginen i historien om tonicen, utan avslutar rentav volymen med en rad läskande drinkrecept (med eller utan alkohol).

Men man börjar från grunden, eller rättare sagt från stammen, i den viktiga medicinalväxten kinaträdet (Cinchona) ur vars bark man utvinnet kininet. Och eftersom ämnet har antimalariska egenskaper, blir berättelsen om den uppfriskande tonicen samtidigt ett stycke medicinhistoria i egen rätt och en rekapi-tulation av den europeiska kolonialhisto-rien, från spanska koloniseringen av Melan- och Sydamerika för 500 år sedan till det brittiska imperiets fall. De sydame-rikanska indianerna hade länge använt kinabarken till att behandla diverse sjukdomar, men just malarian existerade ursprungligen inte på kontinenten, utan kom först dit med de afrikanska slaverna under 1500- och 1600-talen.

I den första av bokens tre huvudavdelningar, *The Tree Behind the Tonic*, tas läsaren så med på en historisk resa från en tid då kininet ännu var det enda kända botemedlet mot malaria. Kolonialväldena begav sig därför till Sydamerika och Anderna för att helt sonika stjåla plantor och frön från kinaträd, och fors-la över dem till sina kolonier där i syn-nerhet britterna och holländarna anlade storskaliga plantager, framför allt i Indien och på Ceylon (Storbritannien) och på Java (Nederländerna). Här utvann man så mycket kinin som möjligt för medicinsk behandling av i huvudsak sina kolonial-ämbetsmän och soldater, till slut abso-lut nödvändiga åtgärder för att imperier-

"Historikern Daniel Headrick har rentav kallat kina-trädet ett 'imperiets verktyg', jämte helt avgörande skapelser som ångfartyg och eldvapen."

na skulle kunna vidmakthålla hegemonin i sina afrikanska och asiatiska besittning-ar. Här bör tilläggas att malaria långt in på 1800-talet inte bara var en tropisk sjuk-dom, utan också härjade i Europa, ända upp till våra breddgrader.

Malarian är en parasitsjukdom som sprids av malariamyggor och som histo-riskt sett, enligt vissa beräkningar som gjorts, kan ha varit så fatal att upp till hälften av alla människor som någon-sin levtt har dött av den, vilket förklarar varför kolonialmakterna för halvtan-nat århundrade sedan tog problemet på så stort allvar. Den amerikanske histo-

Kinaträd: i barken sitter kininet.

FOTO: ALAMY

rikern Daniel Headrick har rentav kall-lat kinaträdet ett "imperiets verktyg", jämte helt avgörande skapelser som ång-fartyg och eldvapen. Tropiska sjukdo-mar generellt utgjorde alltså ett enormt bekymmer för de europeiska koloniatö-rerna, och deras ovana vid det extrema klimatets utmaningar och vid de tills nu okända sjukdomarna som drabbade dem under expeditioner, gjorde att dödstalen steg katastrofalt.

Malarian är för övrigt fortfarande mycket utbredd i världens tropis-ka områden, främst i Afrika. Uppskatt-ningsvis en halv miljon människor dör varje år av sjukdomen, och motsvarande siffra för antalet smittade årligen är 200-250 miljoner. Här kan parantetiskt till-

läggas att ett flertal av världens ledande producenter av såväl tonic water som gin än idag, och som ett erkännande av kini-nets medicinhistoriska betydelse, done-rar en del av sina vinster till malariaforskningen.

Bokens andra del, *The Cultural History of Tonic Water*, är mindre drama-tisk men lika medryck-ande läsning. Här hand-lar det bland annat om den gradvisa utvecklingen av mineralvattnet, från väl-görande brunnsdriickning

vid 1700-talets populära brunnssorter, via den engelske filosofen, pastorn och kemisten Joseph Priestleys första fram-ställning av kolsyrat vatten på 1760-talet (uppenbarligen var den jämgam-le svenske kemisten Torbern Bergman först med *upptäckten* av detsamma), och till en viss Jacob Schweppe, tysk urmaka-re och silversmed (!), som 1783 var först med att *patentera* metoden.

Därefter gick det relativt snabbt med sodavattnets uppsving, från kärkommen hälsofrämjare till oundgängligt groggvirke. Men innan den legendariska G&T upp-fanns – det första skriftliga belägget på kininsmaksatt sodavatten stod att läsa i *Bristol Mercury* 1835 – blandade de brit-tiska soldaterna istället sin tonic water med cognac, whisky eller rom. Först 30 år senare dök den första publicerade refe-rensen till drincken gin-och-tonic upp i anglo-indiska *Oriental Sporting Magazine*. Ungefär vid samma tidpunkt startade Schwegges sin industriella produktion av Indian tonic water, och har varit bransch-ledande sedan dess.

U nder bokens självkorrigeringe rubrik *Not Just the Tonic*, volymens tredje och sista del, berättar författar-na om gin-och-tonicens uppgång, fall (från 1970-talet till millennieskiftet) och åter uppgång under senare decen-nier. De låter sig också uppslukas av de många muntligt traderade legenderna om var och när den allra första G&T:en egentligen avnjöts. Glatt refereras dessa i samma stund som de avfärdas som rövarhistorier. Hur som helst hade de medicinska skälen att dricka kinindryck-en vid det här laget ersatts med den rena njutningen av en uppfriskande drink i den tropiska hettan.

Men visst skall man ta det lugnt med spriten, vare sig man är stationerad på en indisk kolonistation eller dväljs i ett svenskt kök. På tal om det kan man ju undra hur många drinkar som den gode Hugh Wilkinson, författare till den 1883 utkomna reseskildringen *Sunny Lands and High Seas. A Voyage in the S. S. Ceylon*, fått i sig när han lyriskt beskriver sina frekventa intag av välsmakande "tin-gonics". ✨

Martin Lagerholm

JUST THE TONIC
A NATURAL HISTORY
OF TONIC WATER
KIM WALKER &
MARK NESBITT
Kew Publishing 2019

Denna svåra insikt

UNDER MINA VISTELSER i den jämtländska tätorten (1 651 invånare), eller närmare bestämt i en by utanför densamma (23 invånare) har jag återupptäckt biblioteket. Det började redan när jag hade köpt huset, och jag gick omkring i lägenheten i Stockholm och grunnade över vad jag skulle ta med upp till Jämtland.

Att avlasta bokhyllorna kändes som en bra idé. Men när jag tog ut några olästa hyllvärmare var det som om de spände ögonen i mig och sa: Nej du, inte en gång till. Låt oss slippa värma hyllorna i ännu ett hus. Läser du oss inte här kommer du inte att läsa oss någon annanstans heller.

I tätorten finns ett litet bibliotek som har den magiska egenskapen att det aldrig har någon bok som jag letar efter – men jag kommer alltid ut med något som jag inte visste att jag hade längtat efter.

Jag gick dit in på jakt efter Peter Handke, som inte fanns inne. Istället stod Eyvind Johnssons *Romanen om Olof* på en hylla, med vackert omslag. Och varför inte?

Häromveckan var jag på jakt efter något annat som inte fanns inne, och kom ut med *Soldater – om kamp, dödande och död* (Brombergs) av Harald Welzer och Sönke Neitzel. Boken har nio år på nacken, så jag är tacksam över att medverka i en tidskrift som vinnlägger sig om att vara ”ständigt inaktuell”.

Alla som nu känner ett stråk av trötthet – jag förstår er. Finns det något nytt att säga om nazismen och Förintelsen?

Jo, det gör det faktiskt.

För att citera baksidestexten: ”När den tyske historikern Sönke Neitzel sökte i brittiska krigsarkiv efter förhör med tyska krigsfångar under andra världskriget, fann han till sin förvåning ett material han aldrig tidigare hört talas om. Utöver förhören hade man i hemlighet också avlyssnat fångarnas samtal med varandra. Dokumenten avslöjar hur de diskuterar militära hemligheter, som vapentechnik eller taktiska och operativa detaljer, men också hur de samtalar – och det är detta som gör materialet så speciellt – om motståndarna, kriget, SS och förintelsen av Europas judar.”

TILLSAMMANS MED PSYKOLOGEN Harald Welzer leder Neitzel oss genom fångarnas samtal, samlar dem under rubriker som ”Förstörandets estetik”, ”Sänka fartyg” och ”Ha kul”, och lyckas göra det utan att bli beskäftig eller överpedagogisk.

Dramatikern David Mamet brukar framhålla underhållningsvärdet i att låta yrkesmänniskor prata om sånt som de behärskar, med likar och kolleger. Alla som sett hans *Glengarry Glen Ross* vet vad han menar. Vi dyker rätt in i några mäk-

lares hetsiga jargong och begriper till en början ingenting. Men så sakteliga börjar historien klarna för oss.

Berättelserna i *Soldater* skiljer sig från rättgångssituationer, där de åtalade framförallt är måna om att frånhända sig ansvaret för krigsförbrytelser och folkmord och komma undan med ett lindrigare straff, eller memoarer där författaren vet att hans berättelse kommer att leva kvar och utgöra hans eftermäle för barn, barnbarn och grannar.

Samtalen mellan krigsfångarna gestaltar skillnaden mellan vad som var viktigt för dem och vad som kom att bli viktigt för eftervärlden, samt hur omöjligt det är att ha en överblick över ett historiskt skeende när man befinner sig mitt i det.

Eller som författarna påpekar: ”Den 2 augusti 1914, dagen efter Tysklands krigsförklaring mot Sovjetunionen, sitter Franz Kafka i Prag och skriver i sin dagbok: ”Tyskland har förklarat krig mot Ryssland. Simskola på eftermiddagen.”

Ingen av soldaterna ifrågasätter judeutrotningen. Den är något som pågår i periferin. En och annan uttrycker farhågor om hur massmordet kommer att ses av eftervärlden. Men i allt väsentligt låter de som vilka hantverkare som helst. De grottar ner sig i teknikaliteter, himlar med ögonen åt kläparaktiga högdjur och mellanchefer, skroderar om bedrifter och umbäranden och drar rövarhistorier om judar som tappar oskyddiga kristna på deras blod.

Soldater beskriver hur Hitler skapade en folkgemenskap som blev så oemotståndlig att miljontals tyskar lät sig ledas mot avgrunden. Genom att upphöja antisemitismen till norm blev det plötsligt möjligt för en ”renrasig” grov arbetare att se ner på en judisk akademiker.

I ALAN PARKERS film *Mississippi brinner* får vi följa hur två FBI-agenter utreder mordet på några medborgarrättskämpar i amerikanska Södern. I en scen berättar agenten Rupert Anderson (spelas av Gene Hackman) om sin fattiga uppväxt i Mississippi. Hur den svarte grannen skaffar en mulåsa, och hur Andersons pappa blir så provocerad av detta att han förgiftar brunnen, och mulåsan dör.

När pappan ska urskulda sin gärning för sonen säger han:

– Son, if you ain’t better than a nigger, who are you better than?

Repliken fångar en av de plågsammaste insikterna i *Soldater*: vårt outtömliga behov av människor att höja oss över, och vilka krafter som kan släppas lösa när behovet blir tillfredsställt av någon som förstår att utnyttja det.

Bengt Ohlsson

**Förstå vad som händer.
Innan det händer.
Upptäck Fokus!**

**8 nr
299:-**

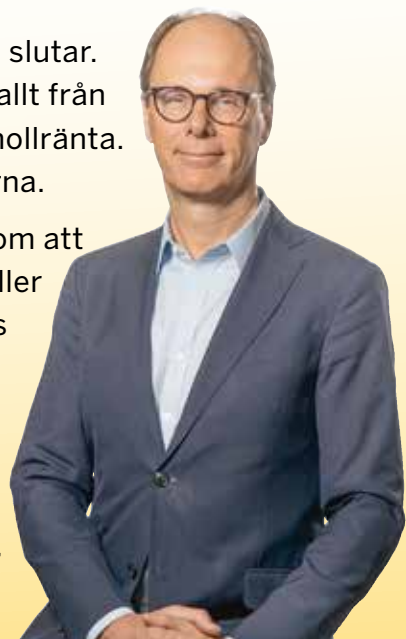

Vårt löfte till läsarna är att ta vid där Facebookflödet och morgontidningen slutar. Fokus försöker se samhället från ett makroperspektiv och bringa klarhet i allt från regeringsbildningar, brexit och Donald Trump till Svenska Akademien och nollränta. Men även berätta om de senaste forskningsrönen och de aktuella författarna.

Veckovis, med 41 nummer om året och digitalt vill vi vara ditt sällskap genom att försöka hålla vårt löfte. Förhoppningsvis hittar du alltid något i tidningen eller på sajten som väcker din nyfikenhet. Vi tror att det är mixen som gör Fokus spännande och relevant, både på papper och digitalt.

Vi vill leverera insikten, eftertanken och bakgrunden. Lika viktigt: Fokus vill ge en idé om vad som väntar runt hörnet. Om vart världen är på väg.

Jon Åsberg, vd och chefredaktör

☐

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus (lösnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben: **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-POST	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

Prenumerationen är tidsbegränsad och avslutas automatiskt efter de nummer du beställt. Erbjudandet gäller tom 30/6 2020 och endast adresser i Sverige. Vid beställning samtycker du till att dina personuppgifter inklusive e-postadress och mobilnummer får lagras och hanteras av FPG Media AB för marknadsföring och digitala tjänster. Samtycket gäller till dess du säger upp det. Läs mer om vår personuppgiftspolicy på www.fokus.se/personuppgiftspolicy.

Prenumerationsservice tel: 08-522 183 15, www.fokus.se

**När oron
sprider sig
är det viktigt
att veta att
hjälpenn också
gör det.**

Stöd vårt arbete i coronakrisen.

Swisha valfri gåva till 900 80 12

Svenska Röda Korset